

AHMET REFİK

ESKİ İSTANBUL

Istanbul - Kanaat Kütüphanesi

ESKİ İSTANBUL

KANAAT KÜTÜPHANESİNİN
Ansiklopedik Neşriyat Serisi

		Kuruş
Gazi Mustafa Kemal	Burhan Cahit	50
Şehit Kubilây	Kan Demir	50
Türkün Kitabı	Kâzım Nami	50
Napoleon Bonapart	K. Şükrü	50
Fransız İhtilâli	„	50
Kristof Kolomb	„	50
Tevfik Fikret ve Şiirleri	„	100
Namık Kemal ve Eserleri	„	100
Neron	Kâmıran Şerif	50
Kleopatra	„	50
Vilyem Şekspiyer	Cenap Şahabettin	100
Volter	Sedat Simavî	50
Jan-Jak-Ruso	„	50
Sesli ve Sessiz Sinema	„	50
Topkapı Sarayı	Halil Ethem	100
Camilerimiz	„	100
Temirlenk	Nedim Vefik	150
Mimar Sinan	Ahmet Refik	50
Büyük Frederik	„ „	50
Eski İstanbul	„ „	75
Türk Masalları	Bahtaver Refik	50
<i>İlmî Eserler</i>		
Vatandaşın Kitabı	Hüseyin Cahit	B.150
Siyasî Hürriyetlerimiz	„	2 cilt 300
Demokrasi	„	300
Turhan Valide	Ahmet Refik	120

AHMET REFİK

912

ESKİ İSTANBUL

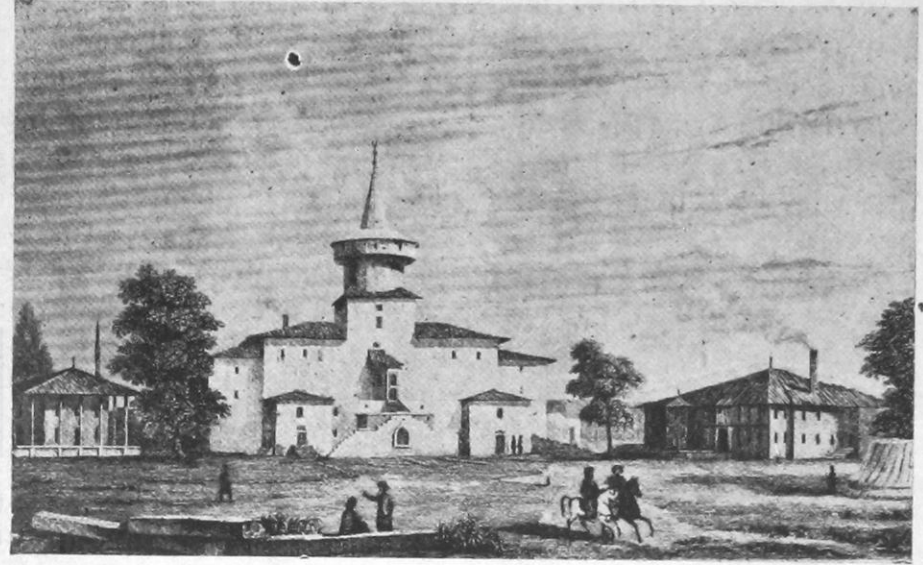
инсрв. МЕХЕТІОС

10. 8. 1963

KANAAT KÜTÜPHANESİ

1931

Eski Saray

KANAAT KÜTÜPHANESİ

Eski İstanbul

(1553 — 1839)

I

Yeni Saray

Bizans, Türklerin eline geçtiği zaman harapti. İki asırdan beri feci bir surette devam eden Bizans saltanatının ihtizarı, şehirde inşaat ve imarat namına her türlü teşebbüsleri akim bırakmıştı. Hususile Lâtinler İstanbulu aldıkları zaman kiliselere varıncıya kadar

tahribatta kusur etmediler. İstanbulun birinci banisi Kostantindi, ikinci banisi de Fatih Sultan Mehmet oldu.

Fatih, yalnız şehrin nüfusunu arttırmakla kalmadı, tahkim ve tezyini için de mühim binalar vücade getirdi.

Fatih Sultan Mehmet İstan-

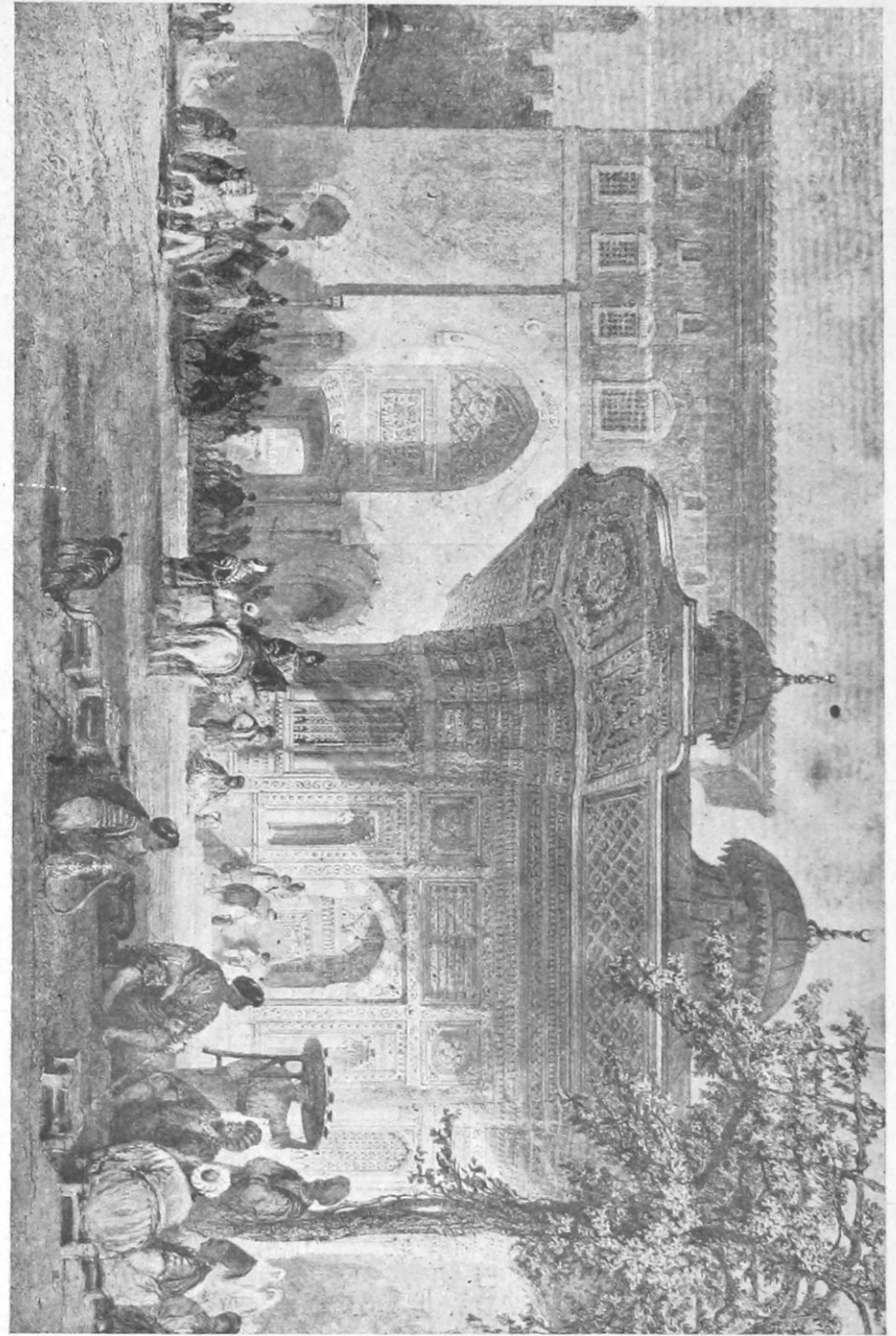
bulu aldıktan sonra, ilk inşa ettirdiği, Eski Saraydır. Eski Sarayın inşasına 1454 te başlandı, Saray hitama erinciye kadar Fatih Edirne Sarayında oturdu. Sarayın inşası 1457 de hitam buldu. Sultan Mehmet Yeni Sarayı yaptıncıya kadar bu Sarayda oturdu. Yeni Saray yapıldıktan sonra, padişahlar Sarayı Cedidi Âmirede oturdular. Eski Saray da, merhum ve mahlû padişahların validelerile ihtiyar ve gözden düşen hasekilerle padişah hemşirelerinin ikametlerine tahsis edildi.

Evliya Çelebi, Eski Saray hakkında şu malûmatı veriyor: « Ol asırda dairenemadar cürmü 12000 arşun idi. Ve şekli murabba kârgir binadır. Bir rüknü Sultan Bayezit kazancıları köşesinden ta Misk sabunu babına müntehi idi. Andan bir köşesi Dellâk Mustafa Paşa sarayında nihayet bulurdu. Andan bir rüknü Küçükpazar seddi ve sahrıncı üzre karar bulmuş idi. Hâlâ Yeniçeri ağası sarayı ve Siyavüş Paşa sarayı zemini, mezbur Sarayı Atik yerinde idi. Ve Ancak bir köşesi ta Tahtelkale üstündeki sedden ubur idüb yine kazancı tacir-

leri köşesine gelince bir sarayı azîm inşa idüb içinde gûnagûn kaalar ve mütaaddit harem höcreleri ve maksureler ve havuz ve şadırvanlar inşa idüb matbahi Keykâvüs ve kilâri hassa ve 3000 teberdaran ve bikâkül hudamana müteaddit haneler bina etdi. Ve bir oda Akağa ve bir oda Karağa bina idüb cümlelerin üzerine Darüssuade Ağasını hâkim idüb hasekilerle kiral kızını dahi bu Sarayı Atika koyub haftada iki kere yeni Saraydan Eski Saraya gelüb ol gice adalet ederdi »

Yeni Sarayın inşası tarihine gelince, Sarayın inşasına (1465) ten' sonra başlandı. İlk inşa'at 1478 de hitama erdi. Sarayburunu o zamanlar zeytinlikti. Sultan Mehmet mekiin letafetine meclûp oldu. Şehrin ortasına kapanmayı azemetine muvafık görmedi. Yeni Sarayın inşasını emretti. Bu Saray muhtelif köşklerden ve dairelerden mürekkep olacaktı. İlk inşa edilen köşklerden Çinili köşk, Sırça Saray, gayet zarifti. Şair Ahmet Paşa bu köşkün inşasına şu tarihi söyledi :

Bünyadı sarayı ki budur ahseni tarih
Kim ide mübarek tapunu hayyü tüvana

Babı Hâmâyün

İlk önce köşkler ve daireler inşa edildi. Surun ve Babı Hümayunun inşası Fatih'in son senelerine yetişebildi. Has ahır da o tarihlerde itmam edildi. Babı Hümayün üzerine besmele ve ayeti kerimeden sonra yazılan kitabenin tarihi 1473 (883) tür.

Bu yazı devrin meşhur hattatlarından Ali bin Müridüsofinindi. Kapının üzerinde Fatih'e mahsus bir köşk ile iki tarafında kapıcılara mahsus odalar vardı.

Yeni Sarayda harem dairesi inşa edilmemişti. Nitekim Evliya Çelebinin rivayetine göre Fatih : « Hasekilerle kiral kızını Sarayı Atika koyub haftada iki kere Yeni Saraydan Eski saraya » giderdi .

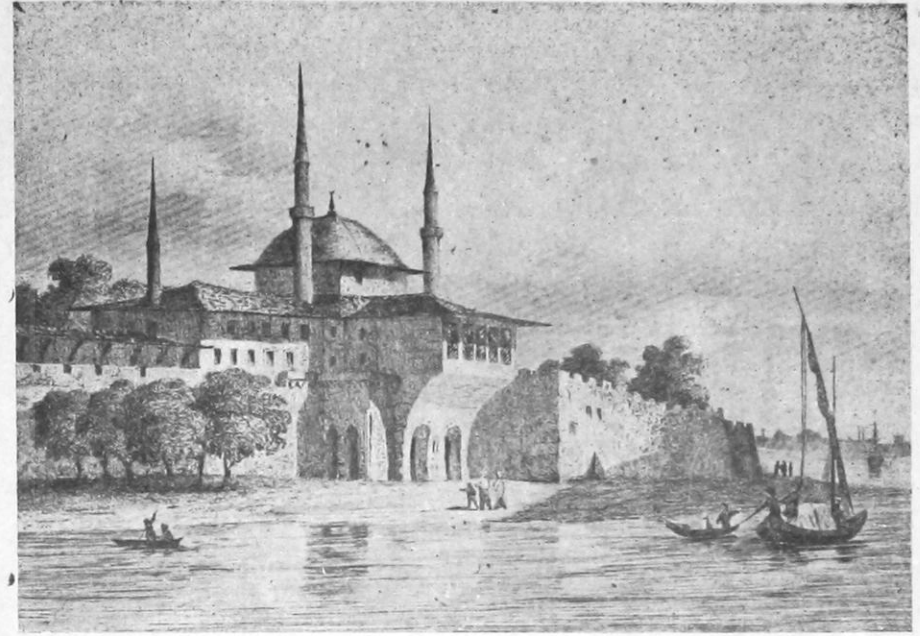
Fatih'in Yeni Sarayda inşa ettirdiği dairelerden kısmı âzamı mevcut değildir. Kanunname : « Evvelâ bir Arz odası yapılsun » denildiğine nazaran, Arz odası, Divan ve Has odanın Fatih tarafından yaptırıldığına şüphe yoktur. Evliya Çelebinin bu bapta verdiği malûmat mühimdir :

« Bu hadikai müzeyyeninin ta vasatında bir püştei dilküsa ve bir mürtefi zemini hoş

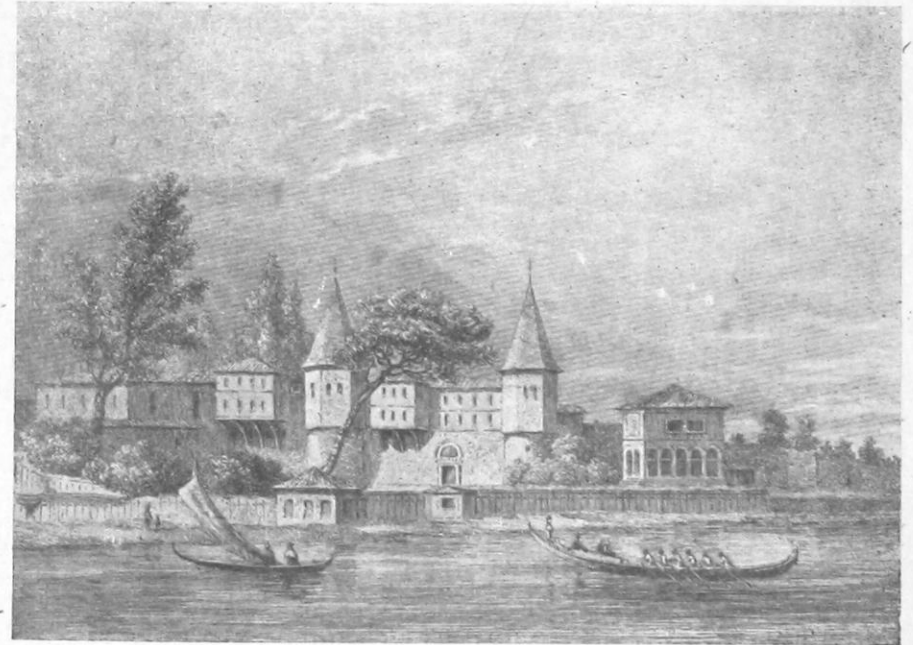
heva üzere kendülere mahsus kırk adet kâsii Çin ile has odalar bina itdi, ve Babı Saadetin iç yüzünde bir Arz odası bina eyledi ki gûya kasrı havernakdır ve Atmeydanı cürmünde bir havlının canibi şarkisinde bir hammamı lâtif, ana muttasıl Hazinei Hassa ve ana muttasıl kuşhane ve ana muttasıl kiler odası, andan hazine odası, andan has odası, hunkâr camii, andan doğancılar odası, andan küçük, andan büyük oda, andan seferliler, andan külhan odası, andan büyük oda mescidi, andan meşkhane, andan yine hammama gelince bu meydanın etrafında mezkûr Has odalar ile ma'mur ve âbâdân idüb » dedikten sonra : « Amma bu Sarayda harem bün-yad olmamışır » diyor.

1478 senesinde Fatih Sultan Mehmed'in saray halkı, eşekciyan bile dahil olduğu halde, 726 kişi idi. Halefleri zamandaki saray halkının miktarı düşünülecek olursa, Fatih'in sade ve muktesidane bir saltanat sürdürdüğüne hükmetmek icap eder.

Keza , Fatih'in sarayında mutbak masrafı da gayet muk-

Yeni Sarayda : İncili köşk

Yeni Sarayda : Topkapı kasrı

tesidanedir. Sarayın mutbak defterleri, her aya mahsus olmak üzere, günü gününe, bütün müfredat ile zaptolunurdu. Bu defterlerde yiyecek ve içecek olmak üzere Saraya her ne alınır, her ne getirilirse, kâfesi kıyyesi, kantarı, hammaliyesi, hatta fırın ücreti ile yazılmıştır. Meselâ Fatih Sultan Mehmet her pazartesi ve perşembe günleri kilârı âmire emini vasıtasile fukaraya 250 akça dağıtırdı. Bu sadaka da o günün matbahı âmire masrafı meyana : « Tasadduku fukara an yedi emini kilârı âmire 250 » diye kaydolunurdu.

1473 senesi şaban ayına mahsus matbahı âmire defteri, Fatih'in 45 yaşında bulunduğu hengâmda neler yediğini ve Saray matbahının masarifi nelerden ibaret olduğunu anlamak için mühim bir vesikadır. Bu defterde mukayyet olduğu üzere, Fatih Sultan Mehmedin Sarayında, 1473 senesinde, her gün behmehal 10 akçalık balık, 4 akçalık istiridye, 3 akçelik karides yemek âdetti. Fatih Sultan Mehmet yemeği yalnız başına yedi. Bu nokta, Kanunnamesinde de musarrahtır : « Ve cenabı şerifim ile kimesne

taam yemek kanunum değildir. Meğer ehli ayalden ola. Ecdadı izamım vüzerasile yemek yerlerimiş. Ben refetmişimdir. » daima Taamı « Huzuru âlişane » kilerci başı kordu.

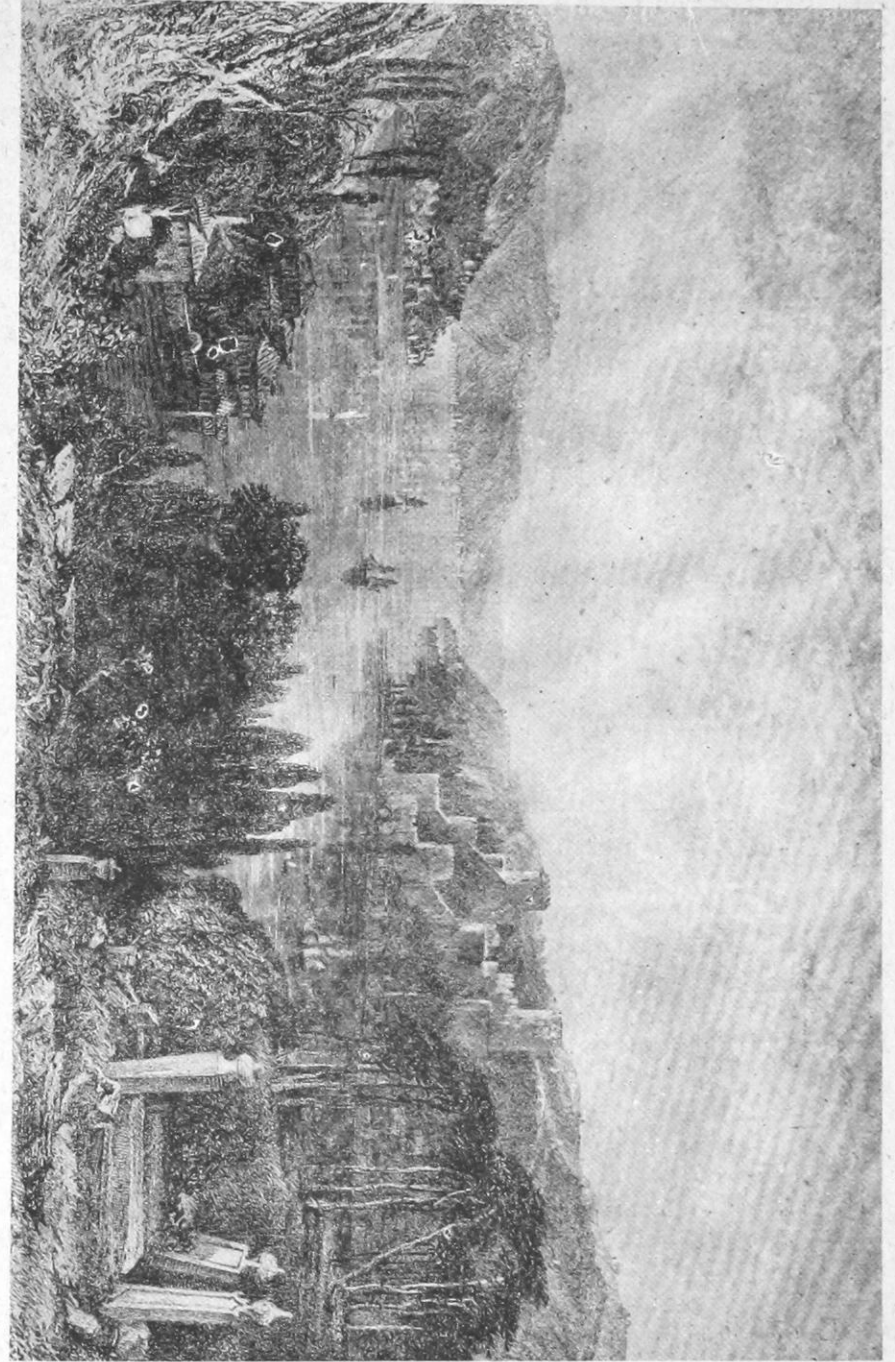
Divanlarda yenecek taam meselesi de Kanunname de tasrih edilmişti : « Ve Divanı Hümayununda taamda veziriâzam ile baş defterdar ve sair vüzerâ ile defterdarlar ve nişancı yiyeler. Ve kazaskerler başka yerler ».

Buradan anlaşılıyor ki, Divanı Hümayunda üç sinî kurulurdu, birinde veziriâzamlar baş defterdar, öbüründe vüzerâ ile defterdarlar ve nişancı, öbüründe de kazaskerler yemek yedi (1).

Sarayda Fatih Sultan Mehmet için pişen yemeklerde en ziyade yumurta kullanılırdı. Meselâ, tavuk kızartması

(1) Bu kanun, Dördüncü Mehmet zamanında tadil edildi. O devirde, birinci sinide veziriâzam ile baş defterdar ve nişancı, vüzerâ fazla olursa, ikinci vezir ; ikinci sinide vüzerâ, Anadolu ve Rumeli defterdarları ; üçüncü sinide de kadı asker Efendiler.

Yemek, matbahı âmireden çıkarıldı. (Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnamesi).

Rumeli Hisarı

da, lâpai hassada, peynirli pidei hassada en çok sarfedilen, yumurta idi.

Fatihin hassa sofrasında yenen etler : Koyun eti, tavuk, kaz, baş, paça ve işkembe idi. Saraya her gün beheri beşer buçuk akçaya doğru 10 ilâ 20 tavuk, beheri on ikişer akçaya 2 kaz, ara sıra 4 ilâ 14 baş, 100 ilâ 180 paça, 2 de işkembe alınırdu. Sebze-ler bittabi mevsime göre olurdu. 1473 şabanı kışa tesadüf etmişti. Sarayda en ziyade yenen sebzeler: pırasa, lahana ve ıspanaktı. Sarayın hastalarına da günde beş akçalık ıspanak sarfolunurdu.

Tavuk, yalnız hassaya münhasır değildi. Av kuşları için Kemal Beye tâbi çakırcılara, Avcı beye de tavuk verilirdi. Meselâ Avcı beye 10 şabandan 13 şabana kadar elli tavuk verilmişti. Avcı bey şabanın yirmi birinde Edirne taraflarında ava gitmiş, 21 şabandan 22 şabana kadar kendisine 60 tavuk gönderilmişti. Fatihın sofrasında yenen yemeklerin isimleri şunlardı :

Lapai hassa, pidei hassa (peynirli), pidei hassa (ıspanaklı), mantı hassa, buranii

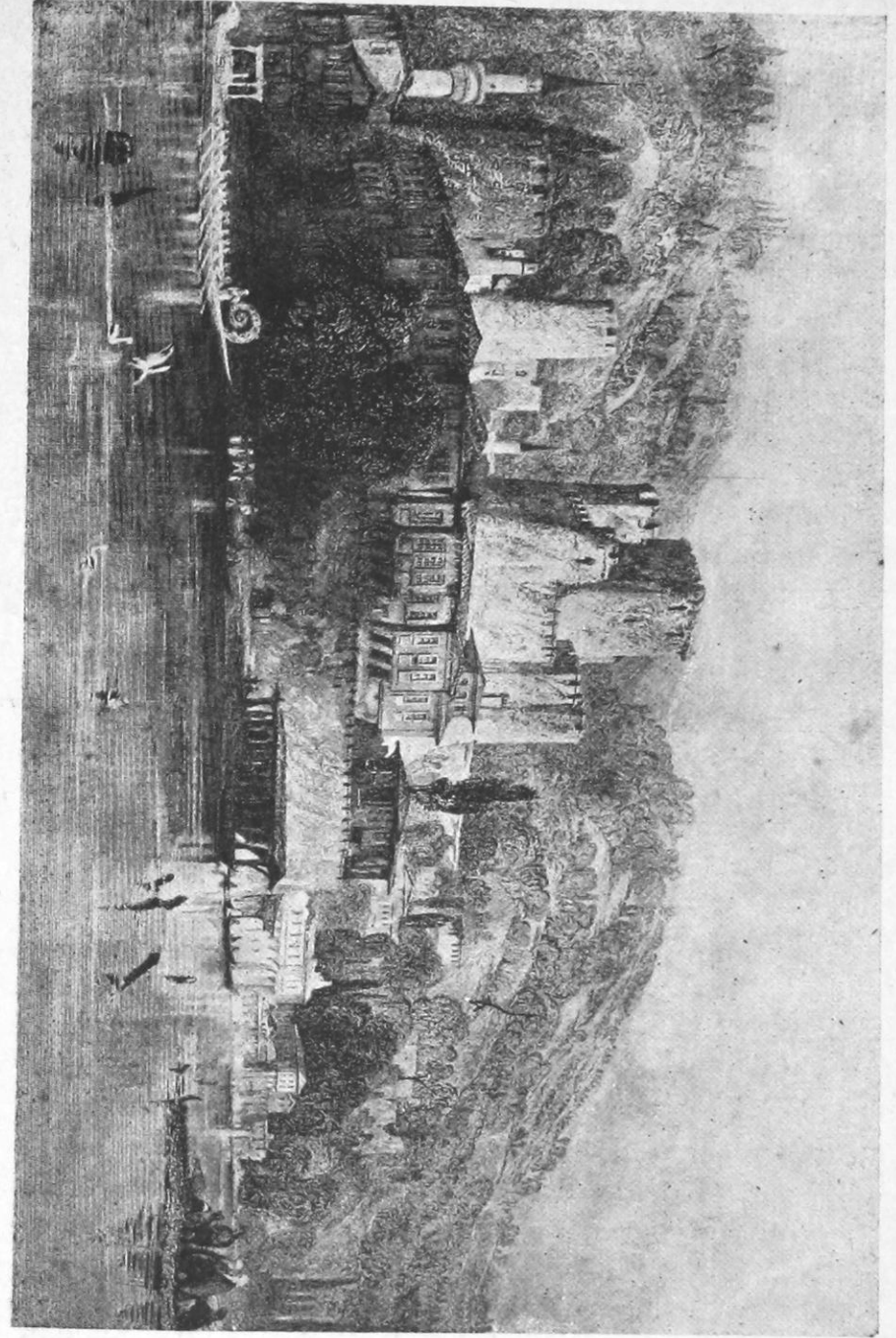
hassa, çorbai hassa, böreki makiyanı hassa, mastavei hassa, dutmaç, börek.

Tatlılar : Bal, mahallebi, zerde, kaymak, baklava, helva, sütlü kadayıf.

Meşrubat : Şerbet, pekmez, boza, naneli üzüm şerbeti.

Meyvalar : (Mevsime göre) armut, nar. Badem en ziyade kullanılırdı. Meselâ, birden 45 kantar badem alındığı olurdu. Paşalara ve ağalara verilen yemekler de matbahı âmireye aitti. Paşalara, ağalara ve Enderun gılmanına ayran (mastave), en ziyade lahana çorbası, baklava, burani, baş, paça, lapa ve dutmaç verilirdi.

878 şaban tarihli matbahı âmire defterine nazaran Fatihın sarayında yalnız bir ayda sarfolunan harç miktarının bazıları berveçhi atıdır : 64 kantar bal, 544 tavuk, 28 mut pirinç, 61 kaz, 19 kıyye safran, 116 istiridye, 87 karides, 400 balık, 12 miskal misk, 10 kıyye biber, 11 kıyye zeytinyağı, 3 şinik pekmez toprağı, 84 kıyye Eflak tuzu, 13 kıyye nişasta, 51 şişe boza. Bunlardan başka 616 baş ve paça, 180 işkembe, 649 yumur-

Anadoluhisari

ta, yalnız av kuşları için 229, ava giden Avcı bey için de 60 tavuk, hassa için 770 akçalık ilâç.

Fatih devrinin ölçüleri şunlardı: Kantar, mut, ludra, kelendir, şinik, kile, miskal. Erzak ve yemiş fiatı 1473 senesinde berveçi atıydı: Yağın kıyyesi 8, zeytinyağının 6, Armudun 5, üzümün 2, Eflak tuzunun 2, eriğın 5, narın 3 akça idi. 200 yumurta 23, 1000 limon 70 akçaya alınırđı. Sirkenin kelendiri 2, bulgurun kilesi 16, kestane-nin kilesi 20, pirincin mudu 350 akça idi.

Fatihin sarayına un Bursadan, bal Maalkaradan, zeytin İzmitten, tuz Eflaktan, üzüm Kargından ve Ayaştan, balık bazan Terkos gölünden, armut ve kestane Bursadan getirilirdi.

1473 senesi şaban ayının saray masrafı 216,011, matbahi âmire masrafı 135,363 akça idi.

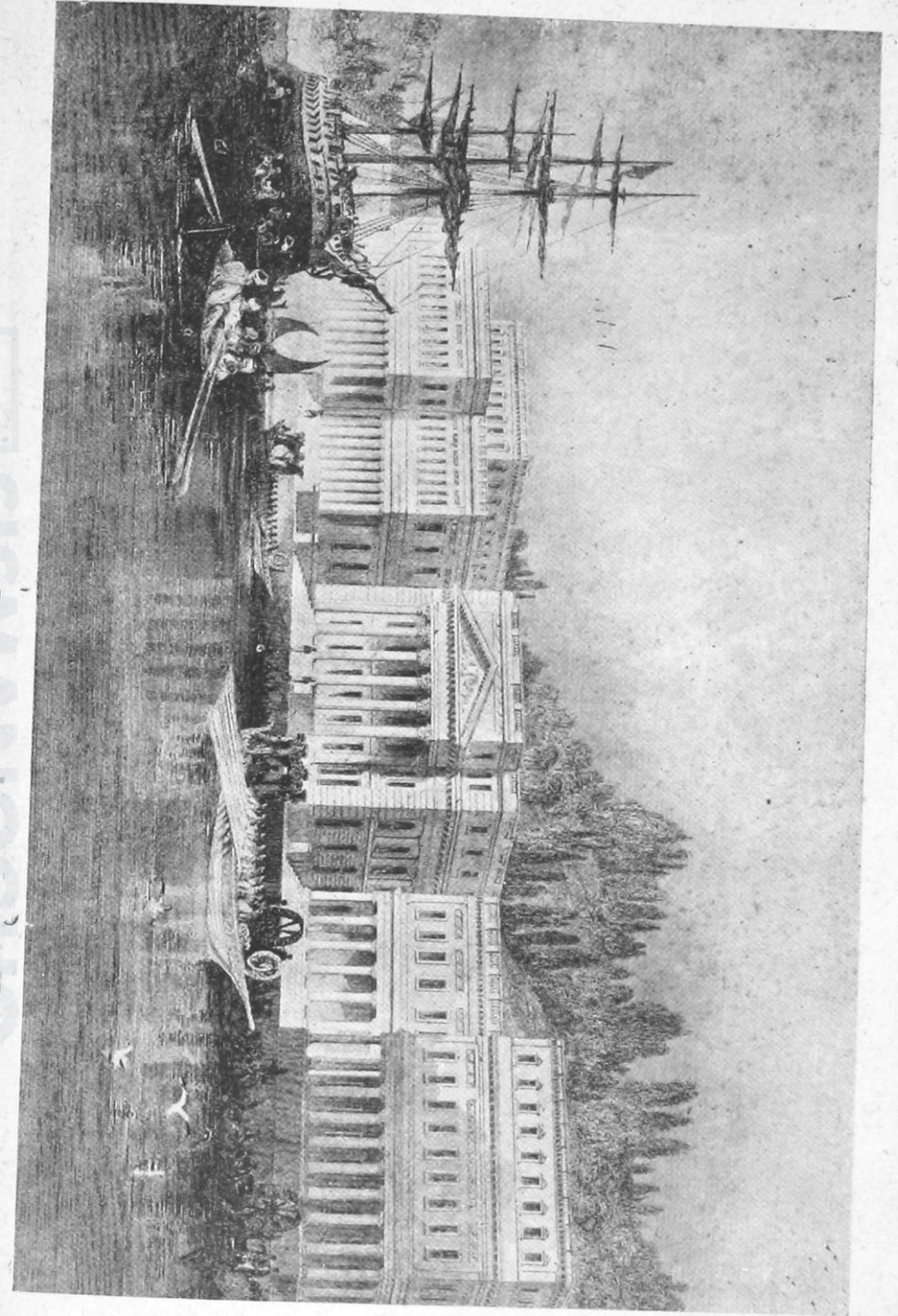
On yedinci asırda ise saray erkânı bir haseki, Şehzade Sultan Mustafa, Şehzade Sultan Ahmet, Ayşe Sultan, Ümmügülsüm Sultan, Rukiye Sultan, Fatma Sultan, Bahri Kadın, Afife Kadın ve odalık

kadınlardan ibaretti. Bunların herbirinin ayrı ayrı erzakı ve tahsisatı vardı. Bu tahsisat sureti mahsusada bir deftere kaydedilmişti. Bu defter «Şevketlû ve mehabetlû Padişahı âlempenah Hazretleri ile göçlerde olan ve Âsitanei saadette Sarayı Cedidi Âmirede olan Haremi Hümayun ve Enderunu Hümayun için virilen tayinat ve matbahi âmirede behr yevm tabh olan sofraların harcları ile helvahanei mameureye beher yevm ve senevi virilen harcları muhtevi idi.»

Padişaha verilen ekmekler namı has, namı beç, böreki cedit, yağlı halka, halkai simit, namı pite, namı mirahurî, namı imam, namı gerde, boğçai beç, namı nuhut, namı sükkeri idi. Sarayda müteaddit neviden ekmek pişirilirdi.

Sarayda et nev'inden yenilen şeyler: et, tavuk ve güvercindi. Meselâ padişaha her gün on, Haseki Sultana on, Afife kadına on güvercin verilirđi. Sebzelerin her nevi sarfolunur, şalgama varıncaya kadar sebze verilirdi. Bu esami içinde kelemi turşı, tarhun, durak otu ve kavata da vardı. Padişaha ve Haseki Sultana verilen meyvalar arasında bir

Besiktas Sarayı

okka kaymak ile iki tabak kaymakı Üsküdarı de mevcuttu.

«Nefsi nefsi Hazreti şehri-yarı» için ayda otuz kıyye şeker, yetmiş beş kıyye kahve verilirdi. Çayı Hümayun için verilenler : yirmi dirhem çay, on dirhem badiyan, beş dirhem darçını has, beş dirhem karanfil, bir dirhem safran, altı buçuk çekirdek misk idi. Padişah için iç kilere yevmiye armut, elma, limon, fındık, kaşkaval peyniri, kestane, ayva ve şeftali verildiği gibi, gümüş tas ile dört tas yoğurt ve torba ile beş torba yoğurt verilirdi.

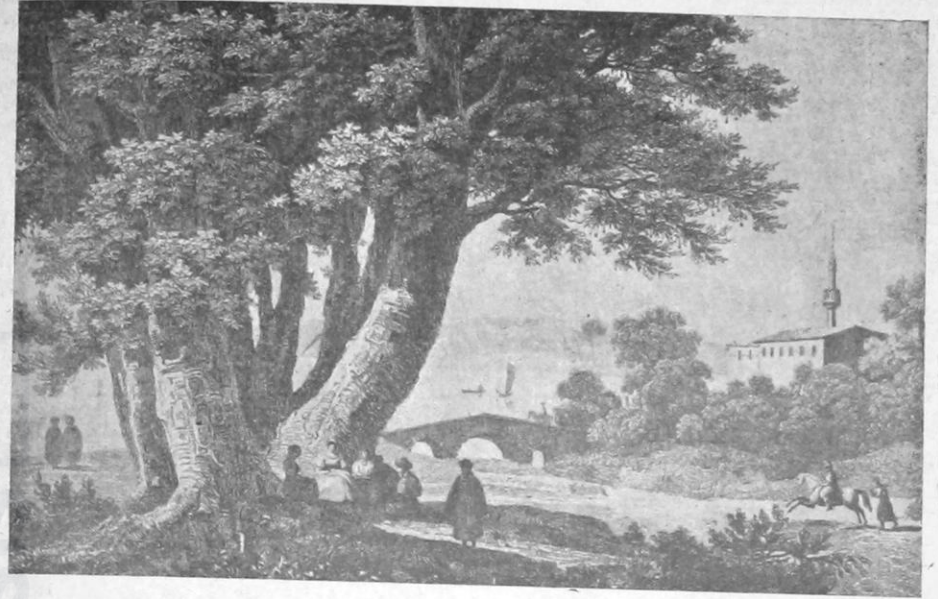
Sarayda en ziyade balmumu yakılırdı. Tahtı hümayunu şehriyari için beheri beşer yüz dirhemlik beyaz balmumu, fanusu Hazreti şehriyari için de sarı fener balmumu verilirdi. Sarayın bütün dairelerine, Has odaya, silâhtar ağaya, serkilâriye, seferli odasına verilen balmumları muayyendi. Bunlar bir ilâ iki adedi tecavüz

etmezdi, ve her biri de iki yüz dirhemlikti.

Tatlılara bilhassa ehemmiyet verilirdi. Reçelleri tazelemek için üç ayda bir on altı kıyye şeker sarfolunurdu.

Sofralara konulan kaşıklar: ceviz hoşaf kaşığı, münakkaş hoşaf kaşığı, abanos kemikli taam kaşığı, abanos sade taam kaşığı, cemşiri eblâği kemikli hoşaf kaşığı, cemşir eblâği taam kaşığı, cemşir eblâği sade taam kaşığı, sandal taam kaşığı, ilik kaşığı, yumurta kaşığı idi. Sofralar telâtinliydi.

Baharda elli gün kuzu yenirdi. Kuzu verildiği zaman matbahı âmireye badem ve kuşüzümü de vermek usulden-di. Nisanda yağmur suyu toplamak âdetti. Bunun için her sene iç kilere on adet şişei billûr, yirmi beş adet şişei kepire, otuz adet şişei vasat, yirmi beş adet şişei gülhane, üç kıyye pembe, yüz elli dirhem tahriri beyaz, iki yüz dirhem kırmızı balmumu, ince miskalı muşamma ve kalın muşamma verilirdi.

Büyükdere mesiresi

II

Şehir hayatı. Mesireler. Kahveler. Meyhaneler

On Altıncı asırda, İstanbul Kanunî Sultan Süleyman tarafından imar edildi. Atmeydanında İbrahim Paşa sarayı, Süleymaniye, Şehzade ve Cihangir camileri bu devrin âsârındandır. Yalnız Mimar Sinan, elli büyük, yüz küçük cami, elli saray, otuz kârvan-saray inşa etti.

İstanbul, Kanunî Sultan Süleyman zamanında genişledi. Devletin kuvveti ve zaferleriyle beraber ticareti de yüksek

bir mertebeye vâsıl oldu. İstanbula her taraftan tüccar geliyordu. Bunlar için Galatada yeni yeni mahalleler tesis edildi. O devirde, Beyoğlunda birkaç mezarlıkla bağlar ve tarlalar vardı. Fransa, Lehistan ve Venedik elçilerinin sarayları, Galatasaray Acemi Oğlanlar mektebinin civarında idi. O zamanlar Mak-tül İbrahim Paşanın adamlarından Alvario Gritti de Tak-sim civarındaki sarayında otu-

rudu. Bu zat Venedik balyosuydu. Kendisi hakkında yazılan muharreratta Beyoğlu diye yad olunurdu. Keza Kasım Paşa, Piri Paşa, Ayas Paşa, Piyale Paşa mahalleleri de Kanunî Sultan Süleyman zamanında tesis edildi. Bu mahallelerin yad olundukları isimler, hep kanunî devri ricalinin isimleriydi.

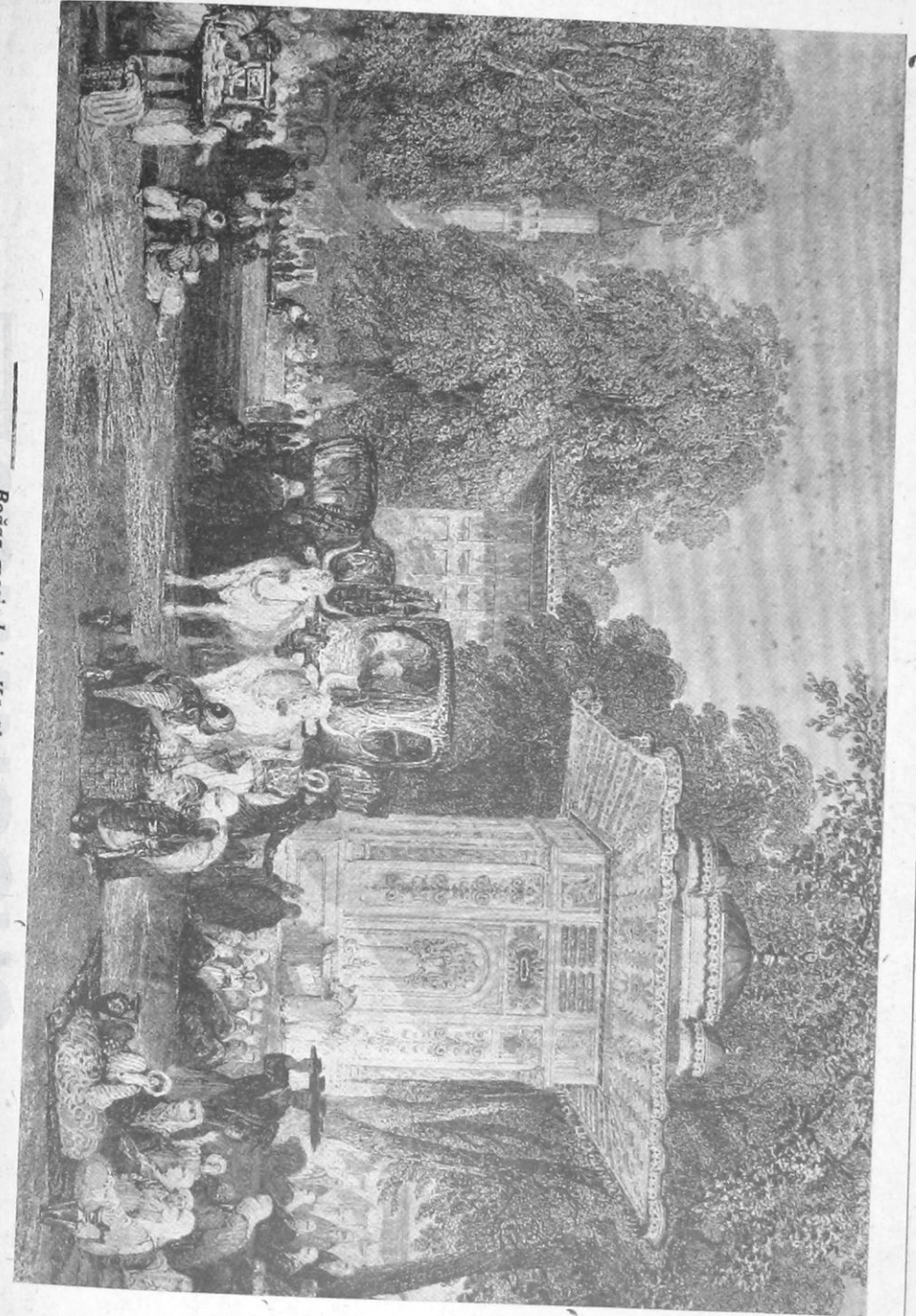
Istanbulda Elçi Hanı vardı. Hıristiyanlar ve bilhassa Frenkler Beyoğlunda, Rumlar Fenerde, Yahudiler Eminönünde otururlardı.

Istanbulun lâlesi ve leylâkları gayet meşhurdu. Hatta Almanya'ya ilk defa olarak lâle ve leylâk bu devirde gitti. Türkiyede en ziyade sümbül yetişen yer, Meraş yaylakları ile Uzeyr, lâle yetişen yer Keleş, gül yetişen yer de Edirne idi. İkinci Selim zamanında Uzeyrden beş yüz bin sümbül soğanı, Üçüncü Murat zamanında Meraştan elli bin tane ak sümbül, elli bin tane gök sümbül soğanı, Edirnedeki dört yüz kantar kırmızı gül, üç yüz kantar Sakız gülü fidanı, İkinci Selim zamanında Keleşten üç yüz bin lâle soğanı getirilmişti.

Istanbul civarındaki bahçe-

ler, mimarlar tarafından tanzim olunurdu. On Altıncı asırda İstanbulun en meşhur bahçeleri, Sarayburnunda Has bahçe, Halkalı bahçesi, Siyavüş Paşa bahçesi, Üsküdar bahçesi, Fener bahçesi, Haydar Paşa bahçesi idi. Bunların yüzlerce bahçıvanları, ve içlerinde hizmetkâr ahırları bulunurdu.

Ahalinin gezmelerine mahsus ayrı ayrı mesireler vardı. Langa bağları, Yenikapı mesiresi, Ali Bey köyü mesiresi, Lâlezar mesiresi en mühimlerinden idi. Lâlezar mesiresi Kâğıthane'de idi. Evliya Çelebi diyor ki : « Kâğıthane lâlesi namile meşhur olan lâle günâgün bunda hasıl olur. Lâle vakti bu mesireyi görenin aklı perisan olur. » Bunlardan başka, İmrahur köşkü de büyük bir ehemmiyeti haizdi. Evliya Çelebi, Dördüncü Murat zamanında bile, buraların tarif ve tasvirini bitiremiyor : « İmrahur kasrı mesiresi Kâğıthane nehri kenarında bir çemenzarda haşebül-bina bir kasrı zibadır. Âli Osman padişahlarının hisanları burada çayırlar. Emîri istabil burada oturur. Rub'u meskûnda naziri nadir bir teferrücgâhdır . Nice azîm

Bogaz mesireleri : Kâğıthane

çınarları vardır. • Bunlardan başka, su kemerleri mesiresi vardı ki, bu da On Altıncı asırda gayet mühimdi. Sultan Süleyman bu kemerleri on bin kese sarfederek vücade getirmişti.

Keza, Çekmece gölleri mesiresi de nazarıdikkate alınmaya şayandı. Çekmece gölleri mesiresi Dördüncü Murat zamanında bile meşhurdur. « İstanbulda bıkayıd olan yârânlar kayıklar ile bu Çekmece göllerine gelüb pisibalığı şikâr iderler. Terütaze iken tere yağıyla kızartub tenavül iderler. Rub'u meskûnda bu balığın naziri yoktur. Yassı, müdevver, beyaz, küçük, bir vakıyye ağırlığında bir maidei rabbülizzetdir ki asla balık rayıhası hissolunmaz ».

Bu devirde İstanbul halkı en mes'ut zamanlarını yaşardı. Ekseriya altı kürekli peremelere binerek İstinyeye giderler, Yeniköyde teferrüç ederlerdi. Yeniköy, Kanunî Sultan Süleymanın fermanile imar olunmuştu. « O devirde üç bin haneli bir yerdü. Bahçeleri müzeyyendi. Subaşı ve yeniçeri serdarı vardı. Yahudisi yoktu. Zaten Yahudi olsa Rumlar ve Lâzlar

öldürürler». İkinci Sultan Selimin cülûsunda Tarabya daha ziyade ehmmiyet kazandı.

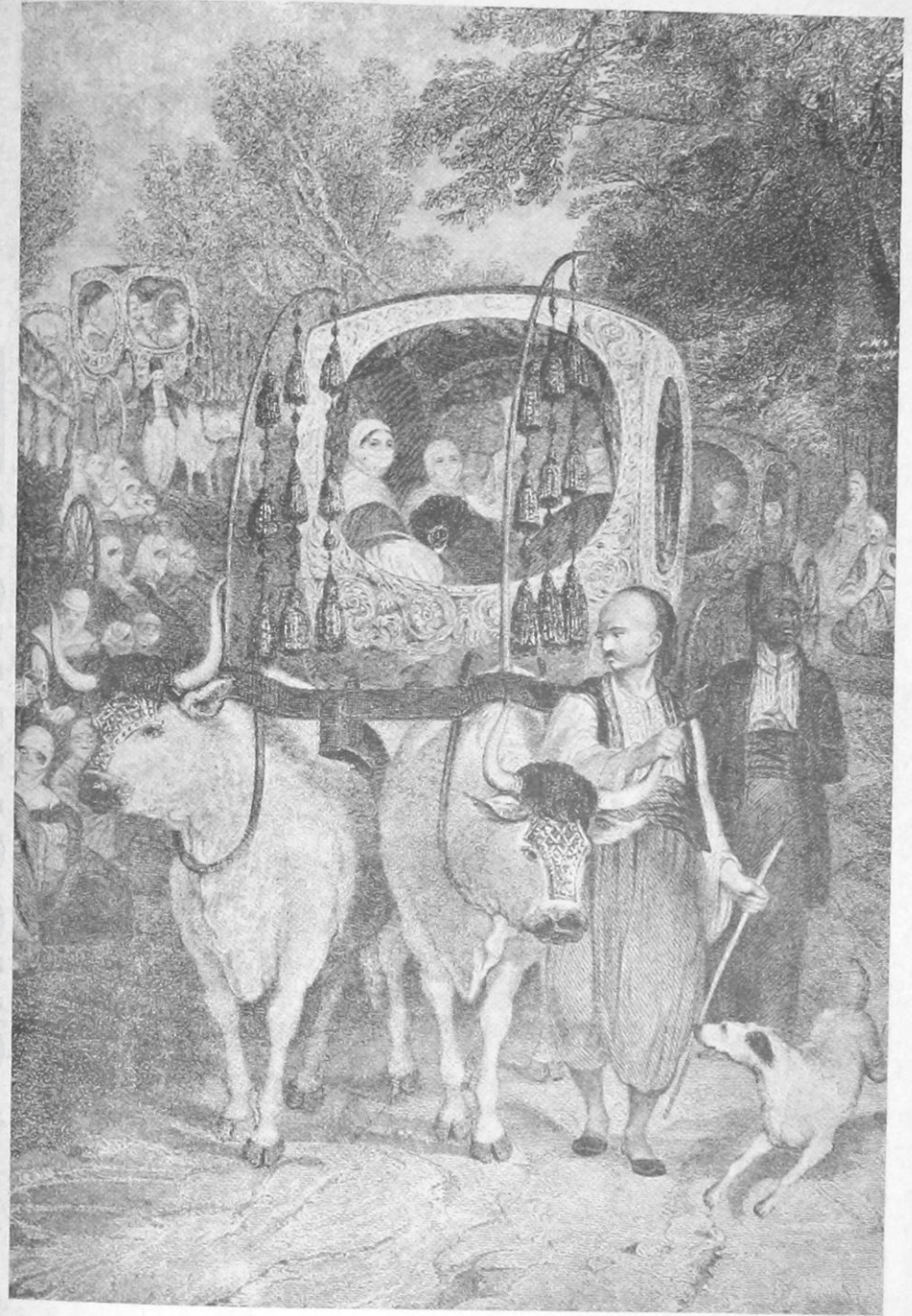
« Selim Şahı sani lebi deryada teferrüç iderken bu saydı mahi mahaliline uğrayub günagün mahiler sayıd itdirüb orada bulunan birçok servi ağaçlarının sayesinde pişirüb zevk ve sefa ile tenavül buyururlar. Bادهu ol mahalle Tarabiye namile bir kasaba ve Zati Şahanelerine mahsus bir de çimenzar sofa bina ve inşa olunması için veziriâzam Sokollu Mehmet Paşaya ferman iderler. Bunun üzerine ol asırda bina olunub mamur olmuşdu »

Bu devirde Boğaziçi sahillerinde meşhur bahçelerden biri de, Beşiktaş bağçesiydi. Buraları en ziyade İkinci Bayezit zamanında şöhet bulmuştu. Sokollunun halefi Kaptan Sinan Paşa ile Selefî Barbaros Hayrettin Paşanın türbe ve camileri bu sahilin yüksek çınarları, pembe ergavanları, beyaz minareleri ve kurşunlu kubbelerile cazip bir manzara vücade getirirdi.

Beşiktaş civarında bilhassa Yahya Efendi mesiresi meşhurdur. Yahya Efendi, Kanunî Sultan Süleymanın süt kardeşiydi. Validesi Trabzonlu idi.

Bu devirde Yahya Efendi mesiresine herkes giderdi.

Bu mesire, Evliya Çelebinin rivayetine göre : « Bir

Mesireye gidis

gûhistanı vâsîi çemenzardadır ki, içine asla güneş tesir etmez. Çınar, söğüd, sakız, servi, cevzi rumî ağaçları ile müzeyyen bir vadidir. Uzun çınarları dibinde sahibi hayrat tarafından birer çemenzar sofa inşa edilmiştir ki, sarı asma, karatavuk, ishak kuşu, ispinoz, filurya, başdan-kara, bülbülü bednam, bülbülü nıknam gibi kuşların feriyat ve nalişleri ehli teferrücün canına can katar. İçinde yârânı sefa taraf taraf muhabbet iderler.»

Yahya Efendi mesiresinden itibaren Galataya kadar Fındıklı ve Tophane tarafları camiler, türbeler, ve devlet ricalinin sarayları ile mamurdu. Beşiktaşın yüksek bir tepesinde Selçuk Sultan tarafından bina olunan bir cami[1], daha sonra diğer tepede Şehzade Cihangir camii, bu tepeleri tezyin eden binalardı. Camilerin arka tarafı kâmilen ağaçlık ve çamlıktı. Boğaz, Fındıklıdan itibaren, ormanlarla muhattı. Boğazın sularını ihata eden yeşil ve yük-

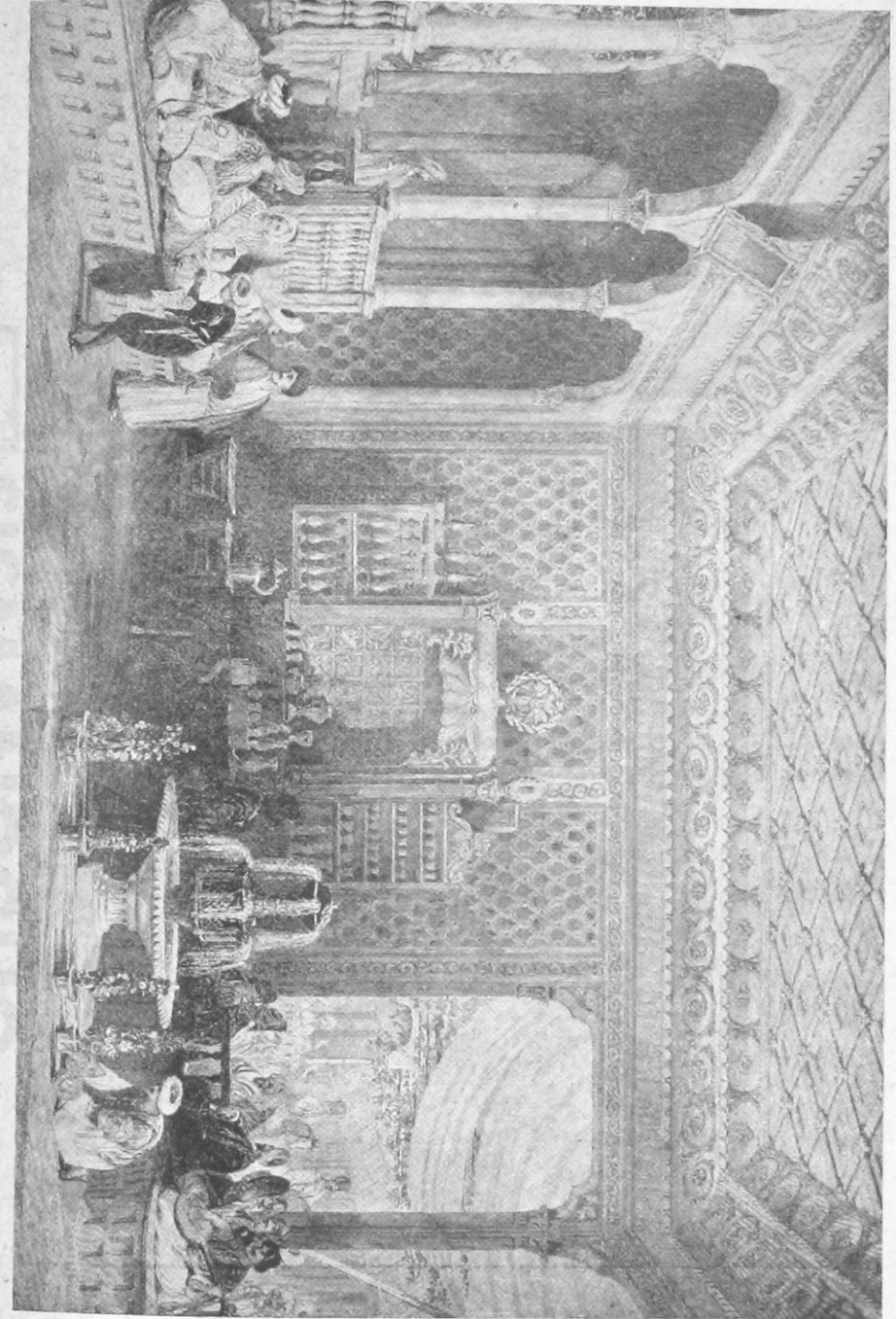
[1] Bu cami bilâhare Dördüncü Mehmedin Darüssaade Ağası Abbas Ağa tarafından tamir edilerek Abbas Ağa camii namını almıştır.

sek korular arasından ya bir caminin veya bir kasrın beyaz binası görülürdü. İstanbul halkı büyük masraflar ihtiyar ederek bu korulara kadar gitmeyi büyük bir saadet sayarlardı.

İstinye gibi uzak yerlere gittikleri zaman, mesafenin uzaklığından dolayı peremelelere verdikleri para da bittabi ziyade olurdu. On Altıncı asırda Divanı Hümayunda pereme ücretlerine dair yazılan bir hükümde deniliyor ki: «İstinyeye altı kürek yirmi beş akçeye». Fakat aynı zamanda kürekçilerin yemeklerini de vermek lâzımdı. «Seyre giden kimesneler yemek vereler, altı kürek otuz akçeye. Yemek virmezler ise kırk akçeye» dir.

Kâğıthane İstanbulun fethinden beri Türklerin en sevdikleri mesirelerden biriydi. Arazi, İkinci Bayezit evkâfindandı. Kağıthanenin deresi, etrafındaki cesim çınarları, çayırlarının rengârenk çiçekleri, yeşil bayırlarının eteklerini süsleyen erguvanları, İstanbul halkını baharın lâtif demlerinde daima Kâğıthane'ye celbederdi.

Kâğıthanenin, bilhassa, su-

İstanbulda bir kafetane

ları İstanbulca pek merguptu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a getirilen Kırkçeşme suları Kâğıthaneden getirilmişti. Kâğıthane, Haslar kadılığına tâbiydi. Kağıthaneye ve Kâğıthane su membalarına dair her ne mesele zuhur etse, Divanı Hümayundan hükümler daima Haslar kadılığına hitaben yazılırdı. Meselâ, Kâğıthanede, su yollarının geçtiği yerler yakınına kimsenin bağ yapmasına, oraları ekmesine müsaade edilmiyordu. Gelen su da esasen Kâğıthane Suyu namile meşhurdu.

Kâğıthane civarındaki çayırda koyun otlatmak ve ağullar yapmak ta memnudu.

Kâğıthane İstanbulun güzide mesirelerinden biri olmak şerefini daima muhafaza etti. Evliya Çelebiye demişler ki : « Ey gussatı gamde perişan hatır olan biçare, aklını, fikrini bitirmiş âvâre ! Niçün deşti gamda mecnun gibi mahzun olub bu cayi pür hevayı Kâğıthaneye agâh değilsin. Bu Devleti Âli Osman zuhur edeli, hiçbir teferrücgâhda bu Kâğıthane şadümanlığı gibi bir şadümanlık olmamıştır. Bu idgâhı görmiyen âdem ruyi arzda bir şey görmüş değildir. »

Dördüncü Murat, Sultan İbrahim ve Dördüncü Mehmet zamanlarında İstanbulun âyân ve ricaline en ferahlı bir mesire olan Kâğıthanenin kıymet ve itibarı Üçüncü Ahmet devrinde bir kat daha arttı. Bilhassa Nevşehirli İbrahim Paşa sadaretinde elçilere gene Kâğıthanede ziyafetler verilmeğe başladı. İran şahı tarafından İstanbul'a gönderilen Murtaza Kulu Hana Damat İbrahim Paşa Kâğıthanede parlak bir ziyafet verdi. Mirahur köşkü o zamanlar da mevcuttu.

Kâğıthane, zevk ve sefaya son derece meclûp olan Üçüncü Ahmedin en sevdiği mesirelerdendi. Değil yalnız Kâğıthane, civarındaki köyler bile, lâtif manzaraları, « eşcarı sayedarı » ile padişahın ruhunu okşardı.

Raşit diyor ki :

« Kâğıthanenin tarafı şimalisinde vaki Ali Bey Köyü dinmekle maruf olan kariyei meşhure verasında bir cayi ferahfezayi letafetmedar olub ab ve havası hub ve lâtif ve eşcarı sayedarı firak erbabı keştü küzara rahat bahş olmağın » bu köydede « Üç adet havzu biadil bün-yad » olundu. « Sadrazam haz-

retleri bir münasib ad tayin olunması hususun erbabı tab'a irad ve isim mahalli mezburun eseri şahinşahî olduğun müş'ir olmak üzere murad buyurmalarile muharriri fakir Hüsrevâbâd lâfzını irad ettiğimde azîm istihsan ve fi-mabaad cayi mezbur bu isim ile mezkûr olsun deyu ferman buyurdular »

Bu suretle Ali Bey Köyü civarında Hüsrevâbâd sayfiyesi vücade getirildi. Ali Bey kariyesi, Kâğıthane kariyesi, o havalinin en lâtif kariyeleri idi.

İbrahim Paşa Kâğıthanede de bir kasır inşa ettirmek istedi. O zamanlar Kâğıthane kariyesi de, Ali Bey kariyesi gibi, mamurdu. Camii yaptıran, Kanunînin şehzadesi Sultan Mehmedin dayesi, Daye Hatundu. Vezaiifi Haseki Sultan vakfından virilirdi. Camiin tarihi şu idi :

Duyei Sultan Mehmeddir bu mescid sahibi
Hakteâlâ eyleye erzani rahmetler ana
Cenneti firdevste ola resule hemnişin
Her ki mescid sahibini fatiha birle ana

951

İbrahim Paşa, Kâğıthanenin en güzel noktasında havuzlar ve kasırlar inşa ettirmeye karar verdi. O zamanlar

Kâğıthanenin hududu, Ali Bey Köyü deresile Kâğıthane dere-sinin birleştikleri noktadan aynı vadede Kanlıkavak suyunun çıktığı yerlerin ilerilerine, dağların eteklerine kadar imtidat ediyordu. İbrahim Paşa yapılacak kasrın mevkini, Ali Bey Köyünde olduğu gibi, burada da, dere-nin kenarında, yüksek ağaçlar arasını intihap etti.

İnşaat büyük bir faaliyetle başladı, ve altmış günde hitâme irdi. Nedim bile bu faaliyete hayran :

Çent mah içre bu denlü eseri vâlânın
Hele bilmem nice tecviz olunur imkânı

diyordu.

Sultan Ahmet yapılan kasırlardan ve havuzlardan pek memnun oldu. Kasırın tarihini kendi söyledi :

Mübarek ola Sultan Ahmede devletlü Sa'd-
abâd

İbrahim Paşa, (Sa'dâbâd) kısmını yaptırdığı gibi, civarına bir de cami yaptırdı ki, buna da (Hayrâbâd) namı verildi.

Kâğıthane, bu tarihten itibaren, bir kat daha şenlendi. Devrin şairleri parlak kasidelerle Sa'dâbâdın zevk ve sefa âlemlerini tes'ide başladılar :

Mübarek ola Sultan Ahmede devletle Sa'dâbâd
Ey şehinşah cihan lütfunle Sa'dâbâd için
Fyleyüb tegrif verdin taze revnak şanına
Lâlezarın da acayib gevki var hasrettedir
Olda yüz sürmek diler hünkârının damanına

Halk fevç fevç (Sa'dâbad)'a
koşuyordu.

Nedim bile vefasız sevgi-
lisini oralarda dolaşmakle
itham etmişti :

O tıflı nazı gördüm ruyine burşid eser itmiş
Haberdar olmamışdım sonra bildim neylemiş
Meğer zalim kaçub tenhaca Sa'dâbâda dek gitmiş
Temaşa eylemiş âlayını şevketlü hünkârın

Sa'dâbadın inşası Haliç kı-
yılarının imarına sebebiyet
verdi. Eyip ve Bahariye
semtleri büyük yalılar, zarif
köşklerle doldu. Fatma Sul-
tanın Valide yalısı, Emine Sul-
tanın yalısı, ve daha birçok
sultan yalıları hep o taraflar-
da idi. Hususile Karaağaç
bahçesi ve Karaağaç kasrı
Dördüncü Sultan Murat za-
manındanberi mamurdu. İs-
tambulun en zengin halkı
Sa'dâbât güzergâhında oturur-
du. Bahar, bu güzergâhı er-
guvanlar ve lâlelerle süsler-
di. İstanbulun « mükâhhal
gözlü, şirin sözlü, leylî yüzlü
ahu » ları, « zer kemerli beli
hançerli » civanları Sa'dâbâ-
dın yüksek ve gölgeli çınar-
ları altında, bahar çiçekleri
arasında dolaşırlardı. Samiler,

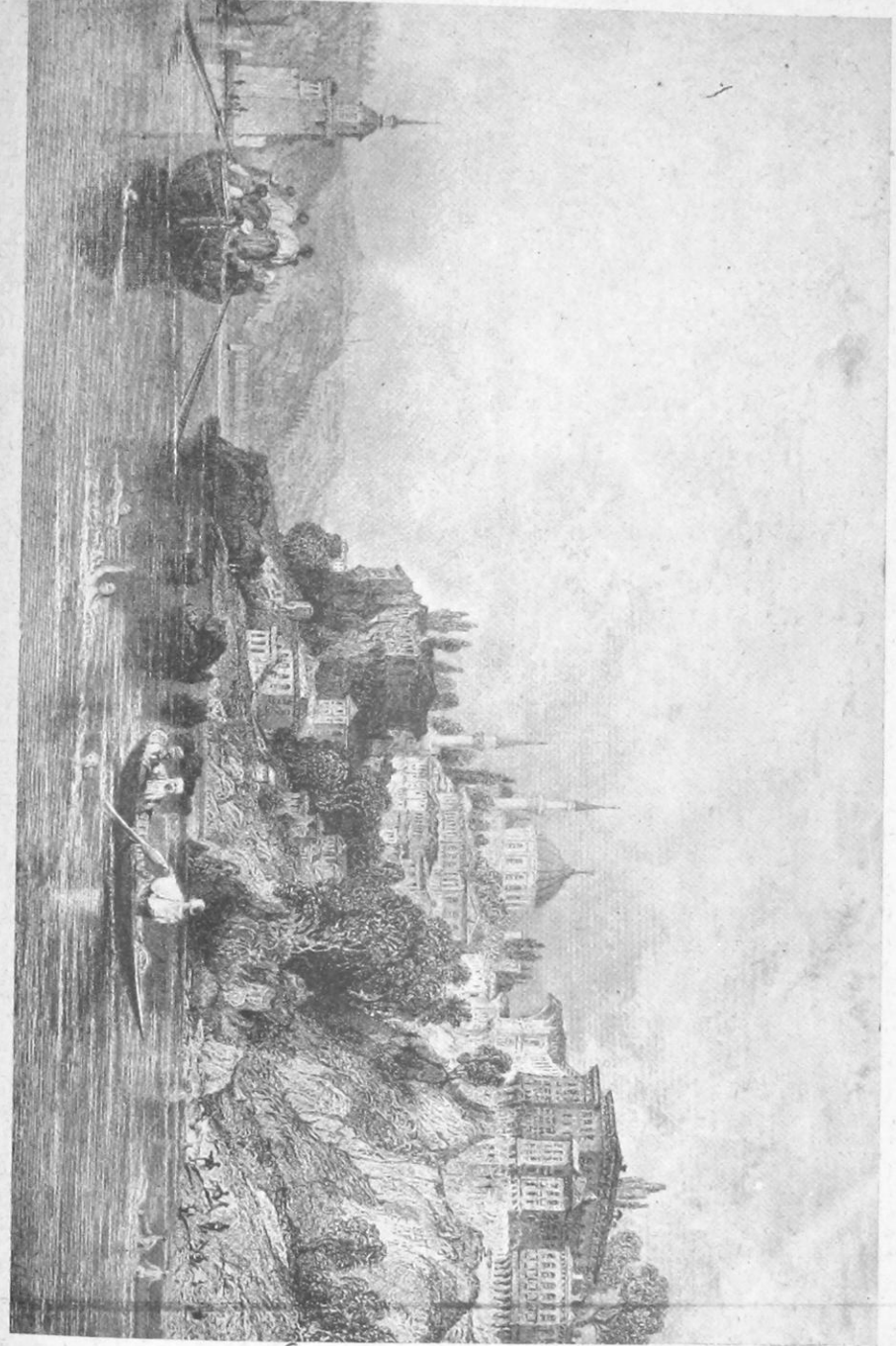
Vehbiler, Nedimler, hep Sa'd-
âbâttan bahsederlerdi. Bu gü-
zel kasır, Üçüncü Ahmet dev-
ri şairleri için adeta bir şiir
zeminiydi. :

Andırır kasrı cenani bu dili naşada
Nice akmaya gönül su gibi Sa'dâbâda
Düşürür kevseri ol havzı dilrâaya da
Nice akmaya gönül su gibi Sa'dâbâda

Sürmeli gözlü güzel yüzlü gazalân anda
Zer kemerli beli hançerli civanan anda
Bahusus aradığım servi hıraman anda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'dâbâda

Bazan Sultan Ahmet, kızı
Fatma Sultanı da beraber
götürür, mehtap gecesini
Sa'dâbâtta geçirirdi. Maama-
fih veziri olmadan mehtap
sefası yapmak bir türlü içine
sinmezdi :

« Benim vezirim. Sa'dâbâd
mehtaplığı bir mertebededir
ki kıl ile vasıf mümkün de-
ğildir. Bir gice kalub kalsa-
nız gayet münasib olur. Mah-
sus çadır kurdurdum. Kapudanı
alub gelirsiniz. Yahud anı İs-
tanbulda ahkorsuz. Bu gice
Divan gicesidir. Carşanba
gicesi olur. Hasılı siz bilürsüz.
Ne günü murad iderseniz ge-
lesiz. Kayıcık ile akşam köye-
dek vardım. Bunun fevkında
bir mahalli dilküşa olmamak
gerek. Haktealâ seni ve
cümlemizi etvali ömr ile mu-
ammer ide. » diye vezirine
hattı hümayunlar yazardı.

Usküdar Bahçesinin Sahili

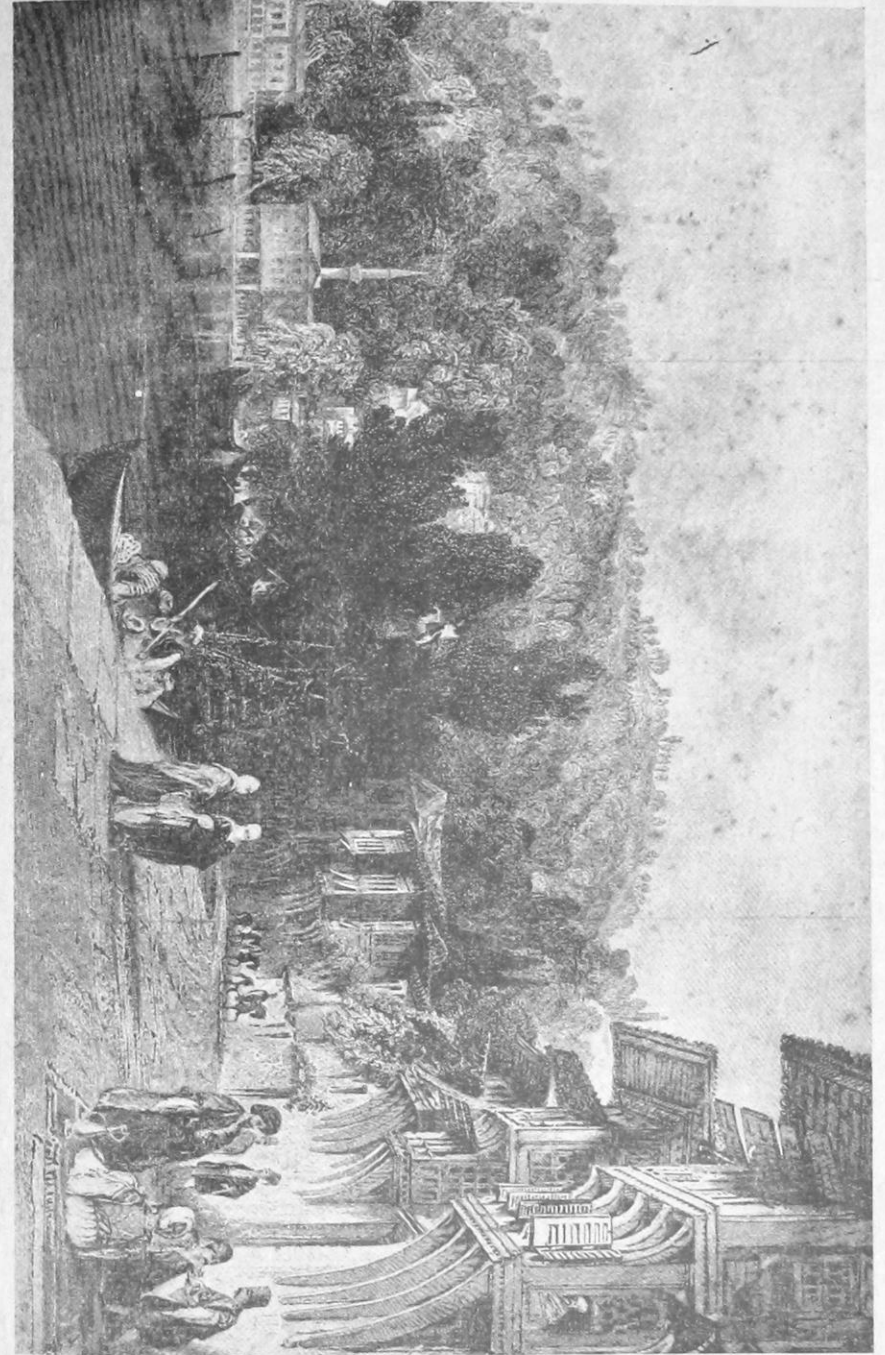
O zamana kadar, Türkiyede kahve ve tütün malûm de-ğildi. Hattâ Kanunî Sul-tan Süleyman zamanına gelinceye kadar, İstanbulda kahvehane yoktu. Kahvehane, ilk evel, Kanunî zamanında, 1554 te açıldı. Peçevî diyor ki: « Senei mezbur hududunda Halepten Hakem namında bir herif ve Şamdan Şems namın-da bir zarif gelüb Tahtel'kale-de birer kebir dükkân açub kahvefuruşluğa başladılar. Keyfe mübtelâ bazı yârânı sefa hususâ okuryazar ma-kulesinden nice zurefa cem'-olur oldu. Yirmişer ve otuzar yerde meclis durur oldu. Ki-mi kitab ve haseniyat okur, kimi tavla ve şatrançla meş-gul olur, kimi nevgüfte gazeller getirüb maariften bahsolunur. Nice akçeler ve pullar sarfi-düb yârân cemiyetine sebep olmak için tertibi ziyafet iden, bir iki akçe kahve baha ver-mekle andan artık cemiyet sefasın ider oldular» (C. 1, S 364).

Bu tarihten itibaren kah-vehaneler son derece revaç buldu. « Mazulîni kuznat ve müderrisin », vakit geçirmek için kahvehanelere devama başladılar. İmamlar, moyzinler hatta büyük rütbe sahipleri bile kahvehanelere gelirlerdi. Hal-kın kahvehanelere devamı

İstanbulda nazarıdikkati cel-betti. Ulema bu meseleye de karıştılar : « Mesavi hanedir, ana varmaktan meyhaneye varmak evlâdır » dediler. Ar-tıkami clerde vaızlar ve na-sihatler biribirini takip et-ti. Padişahlardan yeniçeri neferlerine varıncaya kadar bütün ümmet, «mey ve mahub» ile demgüzar olurlarken, adi bir kahve için fetvalar sudur etmiye başladı. « Her nesne ki fahım mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır » dediler.

Nihayet halk kahvehanelere gizli gizli gitmiye başla-dılar. Üçüncü Murat zama-nında kahvehaneler şiddetle men edildi.

Üçüncü Murat, babasının cülûsunda bütün İstanbul halkına : « İyşe salâdır » denildiğini nazardikkata al-madı. Fakat bu yasakların hiç tesiri olmuyordu. Bazı yâ-rân «kultuk kahvesi deyu çık-maz sokaklarda ve bazı de-kâkin ardında ard kapudan işleyub ve Subaşı ve Asesba-şıya müracaat için itmekle, mezun olub memnu olma-dılar. Hattâ merhum Manav İvaz Efendi İstanbul kadısı iken ocağın kazğanın yak-dıklarınca: yalıkların! yalak-ların ! deyu fincanlara işaret itdiğin naklederlerdi. »

Bebek mestresi

Üçüncü Sultan Murat devrinden sonra kahvehaneler o kadar çoğaldı ki, men'i de mümkün olamadı. « Vaizler ve müftiler kömür haddine gelmez imiş, içmesi caiz imiş» demeye başladılar. Ulema ve meşayih de kahvehanelere devam etmeyi günah saymadılar. Vüzerayı ızam kendilerine irat makamında kahvehaneler yaptırdılar, günde bir iki altın kira bile aldılar.

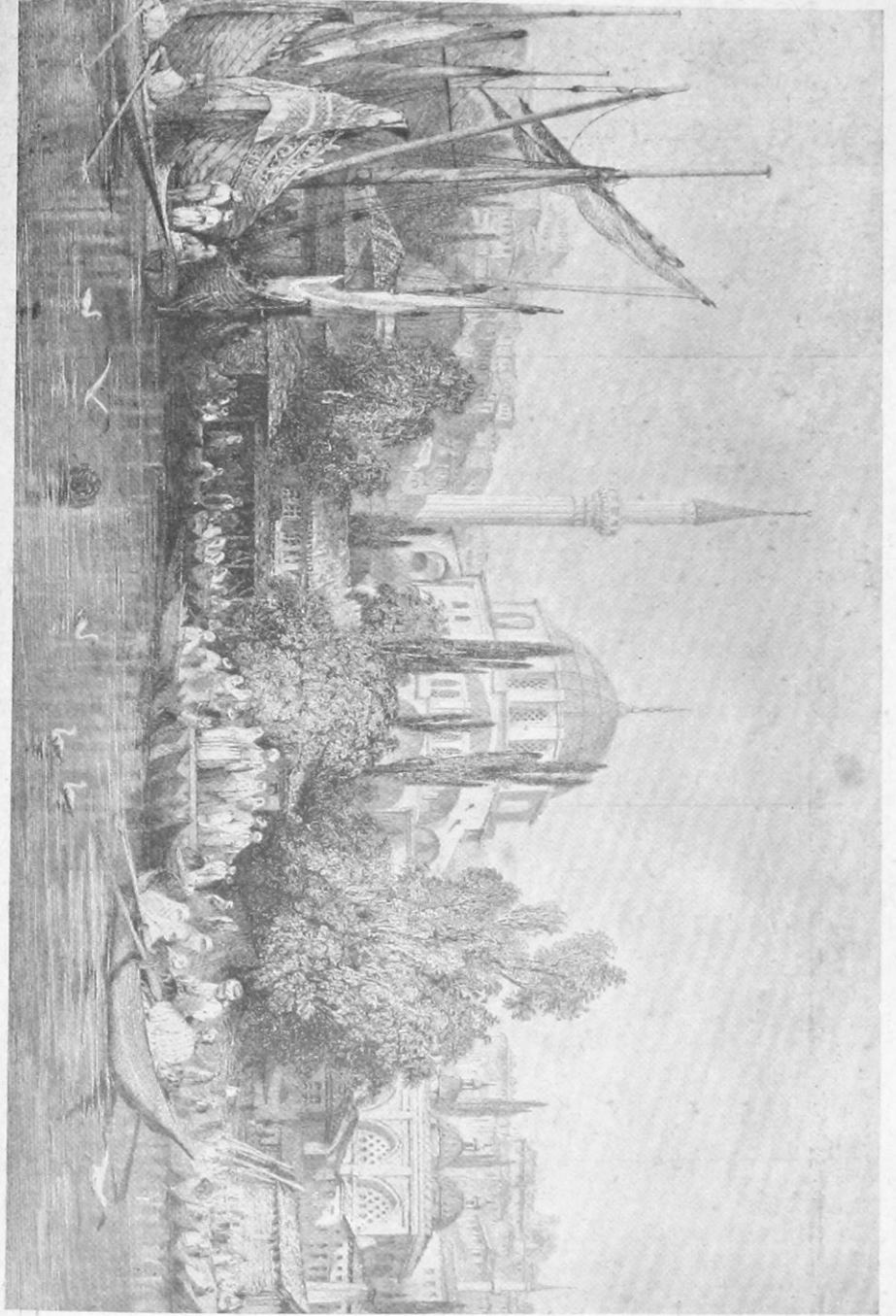
Üçüncü Mehmet zamanında, Türkiyede, ilk defa olarak, tütün de görülmiye daşladı. Naimâ diyor ki: « Hal ve hürmetinde nice kıylükal olan dühan, Frenjistandan zuhur ve bu salde [1606] diyarı islâmda iş'alinare-i şur idüb gitdikce şüyu ve iştihar bulub baisi iptilâyi zurefayı diyar oldu.»

Peçeviye göre « Fi sene tis'a ve elfe [1600] hududunda İngiliz keferesi getürdiler ve bazı emrazı tıbbâ şifa olmak namına sattılar. Ehli keyfden bazı yârân keyfe müsaadesi vardır deyu mübtelâ oldular »

Filhakika, tütün de pek çabuk yayıldı. Ulema ve meratip eshabı tütün içmiye başladılar. Halk kahvehanelerde oturamaz bir hale gel-

di. Sokaklarda birçokları, ellerinde çubuklar hem tütün içerler, hem de birbirinin gözüne « püf! püf! deyu sokakları kokuturlardı.» Ekser zurefa tütün hakkında münakaşalarda bulunurlardı. Onlarca tütünün mahzurları: Sakalı ve sarığı kokutmak, evlerde yangınlara sebebiyet vermek, sabahları dimağa kötü bir koku çıkmak, tütüne mübtelâ olarak işi gücü bırakmak gibi noktaları. En mühimmi, İstanbulda pek çok kereler yangınların sigara yüzünden çıkmasıydı. Bir sigara ile binlerce hanüman sönmüştü. Pek çok kişiler bu yangınlarda telef olmuşlardı. Tütünün, evde uyku kaçırmak için, bir de « forsa nigehbanlığına nef'i» vardı. Binaenaleyh tütüne mübtelâ olanlar çok olmakla beraber, aleyhtarları da az değildi.

1637 de Cibali kapısında bir kalafatçının funda yarak gemi kalafatlaması yüzünden yangın çıktı. Cibali-den başladı, suru atladı, Âşıkpaşa, Kadıçeşmesi, Zeyrek yokuşu, Vefa, Fatih, Sarıgüzel tarafları kâmilen yandı. Yangın yirmi dört saat sürdü. Fatih camii minarelerinin külâhları tutuştu, Yeniçerilerin Yeni

Tophane sahilii. Kılıç Ali Paşa camii

odaları, Ortacamii alevler içinde kaldı.

Istanbulda şikâyet çoğaldı. Yangınların tütün yüzünden olduğu ileri sürüldü. Esasen kahvehanelerin vakit vakit kapatıldığı halkın malûmu idi. Camilerde tütün aleyhinde her zaman vaz edilirdi. Divandan «men'i dühan babında» hükümler sâdır olurdu. Maamafih halkın önüne geçmek mümkün olamazdı. Halk, esasen zulümden bizardı. İki sigara içip edeceği keyiften de mahrumiyeti ağır görüyordu. Asrın zurefası :

Zararsız bir dühan hakkında neyle bunca dikkatler
«Dühanı ahi mazlûmanı men eylen hüner olur»

Diyorlardı, ve haklı idiler. Fakat Dördüncü Murat ile taraftarları bunu nazarı dikkate almadılar. Kadızade Efendi, «ihrakı kebirin vukuu» nu tütüne hamletti, mesleyi Sultan Murada anlattı. O günden itibaren kahve ve tütün men edildi. İstanbul kahvehaneleri kâmilen yıktırıldı, yerlerine bekâr odaları yapıldı. Fakat halkın zevkına mâni olmak mümkün değildi. Tütün men edildi, ahalinin tütüne inhimaki bir kat daha

arttı. Sultan Murat, kendi işretten baş kaldırmazdı ; fakat halkın tütün içtiğine razı değildi. Geceleri sokakları doluşır, tütün kokusu duyduğu yerleri basar, bir şey bulursa, evin sahibini katle derdi. Hattâ bazan evlerin damlarına çıkar, bacalarını bile koklardı.

Istanbulda kahvehane yasak olduğu halde, Edirne'de henüz yasak edilmemişti. Dördüncü Murat bunu haber aldı, hattı hümayun ile bostancıbaşısını gönderdi. Edirne'de bütün kahvehaneler yıktırıldı. Bostancıbaşı, kahvecileri astırdıktan sonra İstanbul'a avdet etti.

Dördüncü Murat bazan Kâğıthaneye gider, teferrüce gelen şeyhülislâmının bile kitaplarını koklamaktan geri durmazdı.

Naimâ diyor ki : «Bir alay nekbeti bir yere gelüb ekâbir ve hükkâmın zem ve mesavisine meşgul olub umuru devlete ve azil ve nasba ve fetka ve retka müteallik levazımı saltanatdan dem vurub nice eracif ve ekâzib ihdas iderler idi». Bu memnuiyetten sonra, hiçbir kimse : «Umuru padişaha müteallik kelimata kadir» olamamıştı.

Tütün yasağı 1633 de başladı. Katille cezalandırıldığı halde, gene yasağa ehemmiyet vermiyenler görüldü. O sırada yaşayan Peçevî diyor ki : «Kırk beş (1635) tarihine gelince şüyu ve şöhreti olmertebede idi ki kabili tahrir ve tarif değildir».

Halk sihhate muzır olduğunu bildikleri halde, «yasağı müekkid» i bile dinlemiyordu. Dördüncü Murat, hekim başısı Emiri Çelebiye zorla on dirhem afyon yedirip zavallının ölümüne sebep olduğu halde, halkın keyfine karışmayı, aleyhinde vukua gelecek isyanların önünü almak için müessir bir çare telâkki ediyordu. Tütün yasağı beş sene olanca şiddetile hüküm sürdü.

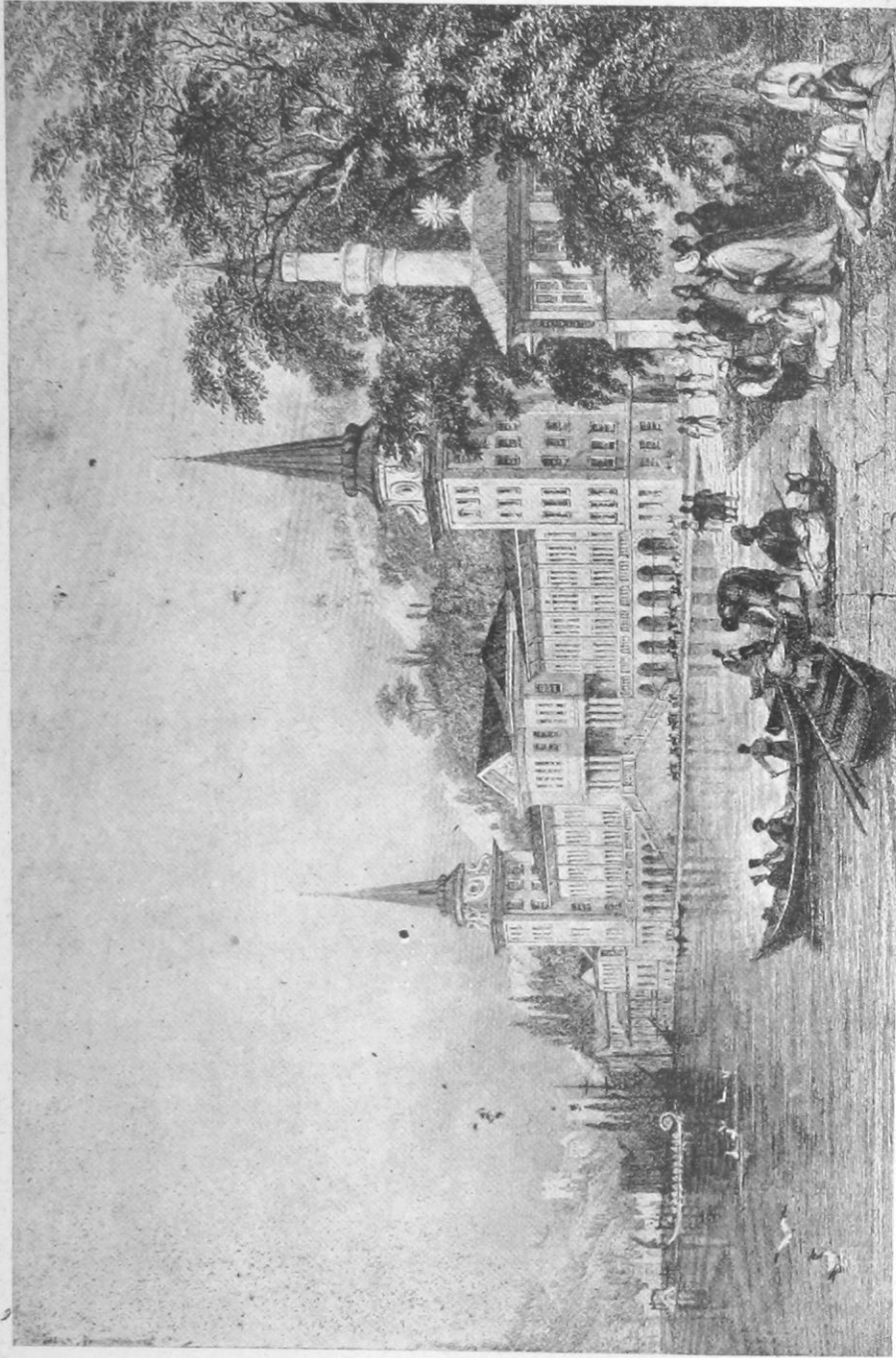
Dördüncü Murat «teyessürü hak olmadıkça men'ul halk müfid olmadığına» akıl erdiremedi. Hattâ bir defasında, kendi otağı hümayunda otururken, yedek atlardan biri boşandı, otağın önüne kadar geldi. Atı tuttular : «Sahibi gelsün!» diye bağırıyorlardı. Hiç bir gelen olmadı. Meğer atın yükünde bir çubukla bir kese tütün varmış. Sahibi başından kork-

tuğu için atı da gözünden çıkarmış.

Filhakika yasak müthişti. O sene Dördüncü Murat, gizli bir yerde tütün içen on dört kişi yakaladı. Biri Mukabele halifesi, biri de Kapıcı başılardan idi. On dördünü de öldürttü. Reha'da tütün içtiği için, ikisi yeniçeri, on dört kişi, Halepte yirmi kişi, Haccegürde altı kişi alenen telef edildi. «Bu dühan içenlerin kimi orduda eli ve ayağı kırılıb siyaset olunur ve kiminin otağ önünde kırılır, ve kiminin boynu urulur, ve kimini dört pare iderlerdi»

Tütünün yasak edilişi, hiç şüphesiz, halkın sıhhatini muhafaza endişesile değildi. Esasen zulüm bütün memleketi kaplamıştı. Tahtını muhafaza için, tütün yüzünden senelerce insan öldürten Dördüncü Murat, mütemediyen şarap içerdi. Son zamanlarda «üç dört ay miktarı» işreti kesti. Fakat bir gün, «kemiyyeti sebkü seyri sahbayı meydanı rağbete» o derece cuş ve huruş ile «sevk» etti ki, bir kaç gün içinde, kendi de darifenaya yolladığı biçarelerin menziline kavuştu.

Tütün yasağı bütün şiddetile devam ettiği hengâmda,

Çengelköyde: Kuleli bahçesi

kahve büsbütün unutuldu. İstanbulda kahve ticareti hayli terakki etti. Kahve tacirleri, Yemende ve Sa'nada şerikler peyda ederler, İstanbulla kantar kantar kahve getirirlerdi.

Sultan İbrahim zamanında, kahveye ve tütüne bakan yoktu. Padişah, Sarayda Telli Hasekiler, Şekerpareler, Hubyar Kadınlar ve Cinci Hocalarla meşgulken, halk de tütünü ve kahvesile keyfini çartardı. Fakat bu sefer de başka bir felâkete maruz oldu: samur ve amber verkisine. Padişahın cinnetleri halka kahvesini bile içirtmedi. İsyandar tevali etti. Ticaret durdu. Meskûkâtın rayici bozuldu. Ağalar saltanatu, halkı ihtikâr altında inetti. Avcı Sultan Mehmet devri ağalar saltanatu ile başladı, Tuna boylarında feci hezimetlerle neticelendi. Asırların biriktirdiği izmihlâl tohumlarını ortadan kaldırmak mümkün olamadı. Devlet ricali, acizlerini meyhanelerle beraber kapatmaya çalışırlardı.

1687 de hazinenin açığını kapatmak icap etti. Esasen müskirat men edilmişti. Fakat «kefere taifesi kemakân hamir getirüb hanelerinde

evvelkinden ziyade beyi ve şira» ettikleri anlaşıldı. «Hamir emanetinden senede miriye hayli akçe hasıl olurken», müskirat meninin zararından başka faidesi olmadığı görüldü. Fakat bu sefer tütün de nazarı dikkate alındı. O tarihe gelinceye kadar tütünden «resim namına bir akçe alındığı mesmu» olmadığı halde, Yenicenin kıyyesinden on, Kırca Alinin kıyyesinden sekiz akça gümrük resmi alınması kabul edildi. Hamir emaneti tekrar ihdas edildiği gibi, bir de Dühan emaneti tesis edildi.

1688 de hamir emaneti «hajsaisi küfrün izharı caiz olmadığı» için refedildiği halde, halkın tütün içmelerine karışılmadı.

1690 da «mukataai resmi dühan, İstanbul gümrüğü mülhakatındandı». Satandan on iki, alandan sekiz akça almıyordu. Alenen alınıp satılmasına müsaade edilmezdi. Fakat halkın tütüne rağbet ve inhimaki görüldü, tütün işi elli beş yük akça mukataaya bağlandı, «gümrük maline kesir ve noksan gelmesin için tenzili mal ile tefviz olundu»

Artık tütüne resmi dönüm ve gümrük de bağlanmıştı. Dev-

let erkânı şuna kanaat hasıl eylemişlerdi ki, «beyhude yere men'ine işigal, izaai evkat» tır. Halbuki «resmi dönüm ve gümrük bağlanmak bahasının izdiyad bulmasına bais» olacağından, halk fiatın artmasile «farig oldukları surette matlub olan men ve nehi sühulet ile rütbei nüfuza vasıl ve memnu olmadıkları surette barı miriye filcümle nef'i hasıl olur» fikrinde idiler.

Binaenaleyh İstanbul, Edirne ve tevabii gümrüklerine tüccarın satmak için getirdikleri tütünün Yenicesi ile Vardar Yenicesinden kıyye başına on, Kırca Ali ve kaba tütünden de dört akça gümrük resmi alındı. Gümrük varidatı, yalnız tütünden senede elli yük akçaya baliğ oldu. Tütün serbest olunca, halk bahahlığının fazlalığına bakmadı, tütünün fiatı nisbetinde tütüne itibar arttı. Tütün satanlar da tütüne maktu gümrük bağlandı diye «Yarım kuruştan iki kuruşa varınca» tütün satmaya başladılar. Devlet erkânı bu sefer, tütünün kesp ettiği kıymete göre resim almaya karar verdiler. Tütünün Yenice Vardarından kıyye başına yarım kuruş, Kırca Aliden kırk akça,

kaba tütünden yirmi akça resim almaya karar verildi. O esnada tüccarın ve zürram elinde ne kadar tütün varsa, yeni karar mucibince resimlerinin tahsili emredildi. Her tarafa mübaşirler gönderildi. Tütün tarlalarının her dönümden bir altın resmi dönüm alındı. Bu suretle zuhur eden fazlai rüsum yetmiş sekiz yük kırk dört bin akçaya, her sene tütün resmi de yüz yirmi dokuz yük kırk dört bin akçaya baliğ oldu (1695)

Tütün dikenler dönüm resimlerini miriye, âşarlarını da sahibi arza verirlerdi.

O sene «Tuğrayı şerif» ile basılan ve Eşrefî denilen İstanbul altınının rayici üç yüz akça idi.

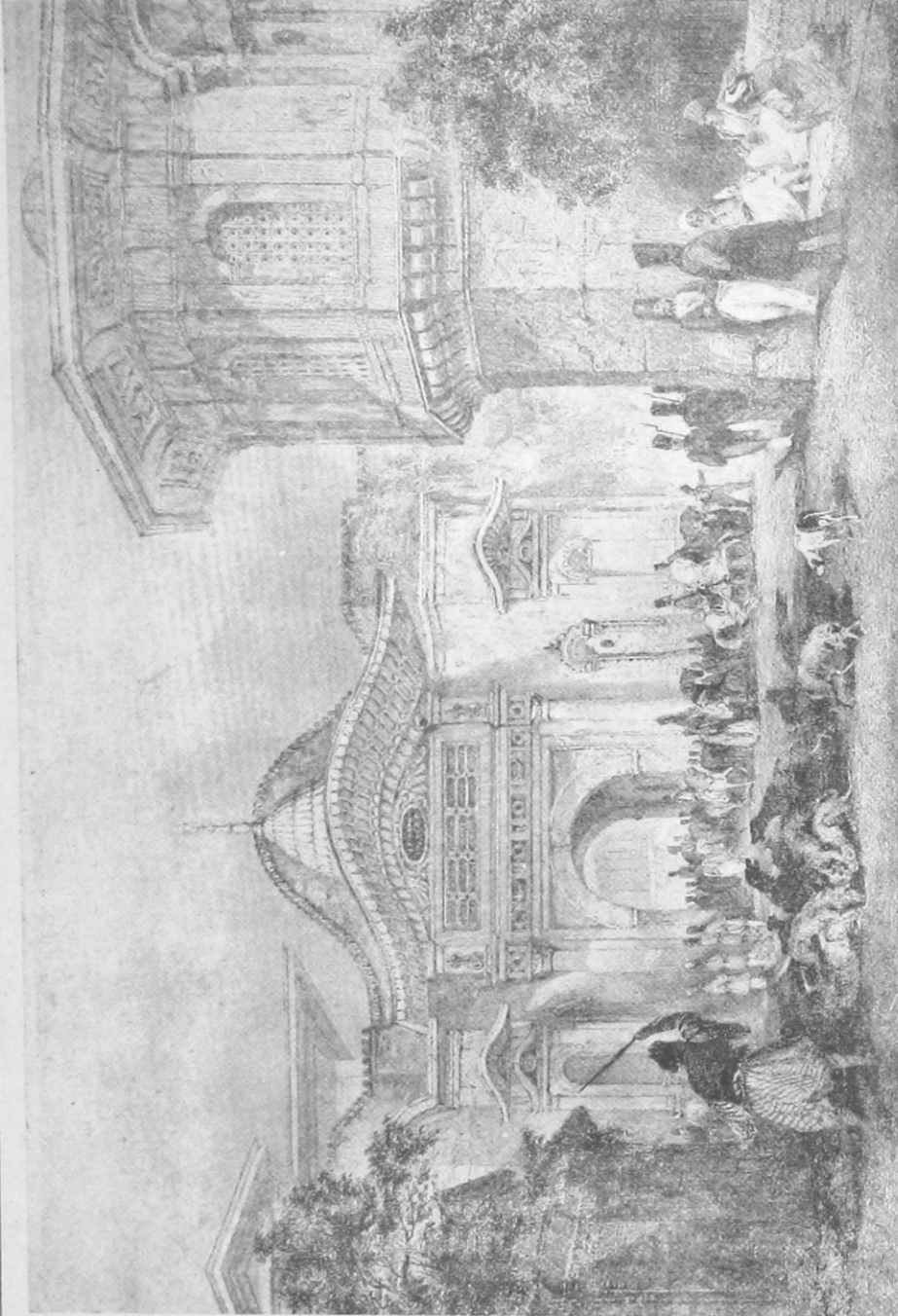
Kahve ile tütün resmi, devletin mühim varidatını teşkil etti. Her sene Yemenden Ciddeye kırk bin ferde kahve gelirdi Bunun yarısı Mısıra gider, on beş yirmi bin ferdesi de Türkiyede sarf olunurdu. Türkiyenin kahve masarifi senede dört bin kese akça idi. 1688 tarihinden sonra, tütün gibi kahve için de Resmi bid'at konuldu. Sebebi de, gene «istimalinden halkın men ve nehileri bir vec-hile mümkün olmamağla hem

nehyi zımnî ve hem miriye nef'i kullî» olmak için bu usul düşünülmüştü. Binaenaleyh İstanbul ve tevabii gümrüklerine kahve çıkaranlardan, müslümanlardan kıyye başına sekiz, hristiyanlardan on sağ akça, Edirne şehrine göttirenlerden altı sağ akça resmi bid'at alınırdı. Tütünden olduğu gibi, kahve de gümrük konur konmaz, kahvenin kıyyesi iki, iki buçuk kuruşa fırladı. Halk fiatın artmasına ehemmiyet vermedi. Devlet erkânı, halkın rağbetini bu sefer de hazinenin muzayekasını kapatmak için kârlı bir vesile ittihaz ettiler. Fakat kahve resminin, fazla satıldığı miktarda, arttırılması mümkün değildi. Bunun için eski gümrük resminin miktarı ibka edildi; fakat yeni bir usul ortaya konuldu: kahvenin gümrük resmi eskisi gibi alınacak, kahve bir «mâkanı mahsusa» konulacak, bu sefer de kıyye başına beş para tahsil edilecekti. Bu usul derhal tatbik edildi, tahsili için emin ve kâtip tayin olundu (1697). Gariptir ki, devlet ricali halkın men ve nehyini düşündükleri sırada, Sarayda sene-lerdenberi resmen kahveci

başları vardı. Hakikat ise, cehilleri yüzünden husule gelen hazine açığını halkı soyarak kapatmaktı.

Üçüncü Ahmet zamanında, harplerin ve isyanların, bir dereceye kadar, önü alındı. Sikke mes'elesi tanzim olundu. (1715) de, bir tarafında tuğra, öbür tarafında (Duri-be fi İslâmbol) olmak üzere altın darp edildi. Yeni altın, (Zeri İstanbul), rayici de üç kuruştı. Nevşehirli İbrahim Paşanın sadaretinde, kahveyi menetmek şöyle dursun, İstanbul gümrüklerine fazla kahve getirilmesi esbabına tevessül olundu.

Kahve, Yemenden Ciddeye, oradan Mısıra gelirdi. Ecnebler de kahveyi Mısırdan alırlardı. Fakat Mısırdan ecneblere kahve verilmedi. Onlar da başka tarikle Yemene gittiler, Yemenden fazla fiatla kahve kaldırdılar. Bu sefer Mısıra kahve az gelmeye başladı. İstanbulda kahvenin fiatı arttı, « ibadullahın iztirarı hal ve iztirabı ballerine bais » oldu. Bunun üzerine Şerif Yahyaya sureti mahsusa bir Kapıcıbaşı gündü rildi. Yazılan namei hümayunda « kadimdenberu memaliki

Alay köçkü ve Babu Âli

islâmiyyeye tevarüd üzere olan kahve kat'â, kefereye fûruht olunmamak » meselesi « hüsnü tabir üzere » anlatıldı. (1718).

Nevşehirli İbrahim Paşa sadaretinde ahali rahat yüzü gördü.

« Halk men' olunmamağla » meselesi vesile edilerek milletin kesesini soymak ve rahatını bozmak usullerinden eser görülmedi. İbrahim Paşa yalnız, esrarı menetti. Sebebi de, bir çok kişilerin « haşîş sebeble sermayei aklu huşların telef » etmeleriydi. Bunun için evvel emirde bir fetva çıkarttı. Fetvanın sureti şöyle idi : « Zikrolunan şeyin ekli ve şürbü haram olmağla istimal idenleri taziri şedid ve envai ukubet ile zecir ve men ve içenleri dahi taziri şedid ile zecir ve menidüb beyi ittikle ri şeyi hükkâma ihrak itmek lâzım ve istimali helâl ve ekil ve şürb idenler umuru gaybiyye münkeşif olur deyu cehleyi idlâl iden şahsın katli meşru ve katlinde ecri cezil vardır ».

Bünunla beraber kimse katledilmedi. Yanlız ele geçen haşîşler yakıldı, içmekte ısrar

edenlerin de nefyi ile iktifa olundu (1723). Meskûkât meselesi de yoluna kundü, Cedid İstanbul altını dört yüz akçaya, sağ paranın kırkı bir kuruşa, Cedid akçanın yüz yirmisi bir kuruşa rayic olması emredildi (1725). İstanbulda ne harp endişesi ne kahve bi'dati, ne men'i dühan korkusu kaldı. Hazinesinin varidatı, bisud, kanlı ve feci harplere sarfedilmedi.

Ne Padişah, ne de veziri « zararsız bir dühan hakkında » zahmetler ederek yaşamak zevkini ufak bir keyifle tatmaya çalışan « derdiment » leri « dört pare » ettirerek « siyaset » etmiyorlardı. Halkın fikrini açmak, ruhunde ilim ve maarifet, ve yaşamak zevki, hasıl etmek için, matbaalar tesis ediyorlar, kitaplar neşrine uğraşıyorlardı.

Enfiye ve tütün mukataası, uzun müddet, devletin en büyük varidatından birini teşkil etti. Bunun için gerek İstanbulda gizli enfiye yapanları ve gerek hariçten kara ve deniz yolu ile İstanbulla enfiye getirenleri yakalarlar, enfiyelerini mirî için zaptederlerdi.

Yalnız bununla da bırakmazlardı. Kaçakçılık edenler müslim ise kalebent, hıristiyan ise kürek cezası verilir, ecnebi olanların "kârhane fiatı üzre behası", teslim edildikten sonra kendileri elçileri marifetile cezalandırılırdı.

Bu gibi haller vukuunda enfiye mukataasına mutasarrıf olanlar Divana şikâyet ederler, gümrük eminine, Yeniçeri Ağasına, Hassa Bostancıbaşıya, Galata voyvodasına hitaben emir yazdırırlar, sur kapılarındaki didibanlarla nazırların tecziyelerini talep ederlerdi.

Tütün ticareti 1697 senesinde bir kat daha ileriledi. Türkiye'den Avrupaya tütün ihracatı arttı. Tütün gümrüğü nizamı değiştirildi. İstanbul, Selânik, Gümülcine, Kavala ve Golos iskelelerine gelen tütünlerin Yenice Vardar tabir olunanının âlâsından okka başına yirmi dört, Kırca Aliden okka başına on beş, kaba tütünden okka başına on iki sağ akça gümrük resmi alınması tekarrür etti. İskelelerden gemilere konulup Frenjistana naklolunacak tütünlere ise, muayyen gümrük resminden maada, tütünü sa-

tın alanlardan okka başına ikişer para resmi mirî alınacaktı.

Resmi mirî alınmadıkça gemilere bir okka tütün geçirilmezdi. İskelelerde satılan tütünlere gemilere kâmil tahmil olununcaya kadar gemilerde gümrük emininin adamı hazır bulunurdu. Tütünlerin nakil ve satış muamelelerine valiler müdahale edemezlerdi.

Türkiyeden Avrupaya tütün ihraç edilecek iskeleler muayyendi. Bu iskelelerden başka yerlerden gemilere tütün tahmil olunamazdı. Resmi mirî vermemek için gizli yerlerden tütün tahmil edenler, yakalanacak olurlarsa, kendilerinden, ceza olmak üzere, iki kat resmi mirî alınırdı. Hatta, muayyen olan iskelelerde bile, tütün mukataası emininin adamı hazır bulunmadıkça gemilere bir okka tütün tahmil ettirilmezdi.

Tütünlere tahmil olunacağı zaman, Mukataa emininin izin alınır, tütünlere eminin marifetile gayet sahih kantarla tarttırılırdı.

Selânik, Kavala, Gümülcine ve Golos kaza ve nahiyelerinde oturan "ahaliî memleket ve fukarayı raiyyetin ken-

Eski İstanbul

dü lâzimeleri için,, alıp sattıkları tütünlerden resim alınmazdı.

Tütün "emtia makulesinden olmayub hububat nevinde olduğundan,, sair eşyadan alınan gümrük resmi tütüne tatbik olunmazdı. Halbuki ecnebi devletlere verilen ahidnamelerde "tarafeyin tüccarları gerek berren ve gerek bahren getirdükleri emtiadan bir defada bir mahalde ve hududu islâmiyyede iştirâ idüb ve memnuattan olmayub vilâyetlerine götürdükleri emtiadan bir defada bir mahalde yüzde üç hesabı üzere resmi gümrüklerin edâ [eylediklerinden sonra bir türlü rencide ve remide,, olunmalarını tasrih edilmişti.

On sekizinci asrın sonlarına doğru, Avusturya tebasından biri Selânikte bir Rumdan aldığı tütünleri "Firengistan tarafına nakl eylemek,, istiyerek tütünlerin bir miktarını gemilere tahmil etmiş. Kendisinden gümrük resmi istenildiği zaman, Selânikteki Avusturya konsolosunun vekili: "Dühanlardan dahi yüzde üç hesabı üzere gerek rüsumu gümrük ve gerek resmi mirisin viririz Ziyade virmeyüz

deyu,, itiraz etmiş. Bu hal başkalarına da sirayet etmemek için İstanbul dühan emini tarafından Divana arz edilmiş. 1776 tarihli hükmünde "Selânik dühan gümrüğüne idhal olunan dühanlar her kimin olur ise olsun nizamı cedid şurutu mucibince rüsumu gümrükleri ve müstemsefinelerine vaz' ve tahmil ve Firengistana nakl olunacak dühanların beher kıyyesinden altışar akça resmi mirî tahsil olunub kimesine muhalefet itdirilmemek üzere,, takyidi havi ve bütün tafsilâtı cami bir hüküm yazılmıştı ki, bu hüküm on sekizinci asrın sonlarında Türkiye tütünlerinden alınacak gümrük resimleri hakkında mühim bir vesikadır.

Kahvelerden başka İstanbulda meyhaneler de mebzuldu. Evliya Çelebiye göre: «Hele Galata demek meyhane demektir ki,allahümme âfînâ». Boğaz sahillerinde de pek çok meyhaneler vardı. İşrete inhimak ziyade idi. Bir çokları müskirata Arslan südü dërlerdi.

Şaraba en ziyade yeniçeriler düşküdü. On altıncı

asırda bu iptilâ yıllarca devam etti.

Başta padişah olduğu halde, devrin meşhur adamları bile işret müptelasıydı. Celâl zadeden sonra nişancı olan Firuz Bey « ehli ırz meyhanesi deyu gâhi koltukda vaki meyhanelere giderdi, ve odasına gelürken şarab galebe ider, bir köşede yıkılır kalurdu. Ve huddamı andan kaldırub bir sertıraş dükkanına ya bir ahar mekâna koyub mestaneliği zail olunca tevek-kuf iderlerdi yine bu mertebeden sonra azil olunmadı bazı şehri küttab kendüye şütumu galiza ile memlû bir nişan yazdılar, ve sair ahkâm meyhanına vazettiler bilâ tereddüd nişanladığı gibi veziriâzama iletiler sebebi azli olub tekaüd virildi ».

İşrete inhimâk ile beraber ahlâk cihetinden de oldukça zaaf vardı. İşreti menetmek için daima tedbirler ittihaz edilirdi. Müslüman mahalleleri arasında meyhane ve kahvehane açılması, buralarda tatar bozası satılması külliyyen memnudu. « İstanbulda ve Galatada vaki olan meyhane ve kahvehaneleri külliyyen def ve ref idüb hamirleri var

ise tuz katub sirke ittirüb emri şerifime muhalif iş itdirmiyetin » diye Sarhoş Selim tarafından müteaddit emirler verilirdi. Şayet mahalle aralarında meyhane açılacak olursa mahalle halkı « meclisi şerife » gelip şikâyet iderlerdi. Mese-lâ bir defa sarhoşların « hamama giden nisvan taifesine yapışub ve müslümanlar akşam ve yatsu namazına git-tikde bazısı şetm olunub ırzları münkesir olub ve nice defa dahi kan olub âlâti harb ile feseke ayağ üzere olmağla ahali mahalle ekser zemandır cemaat sevabından mahrum olub ve meyhanelerden bazı fasık çıkub avretler hamamına girüb hatunlara yapışub bir defa bir sarhoş bir hatunu dış halvette tutub havatın men'e kadir olmayub cemaati kesire tarafından halâs » olduğu ileri sürülmüştü. Hal-kın bu şikâyetleri nazarı dikkate alınır, mescit civarında ve mahalle aralarında meyhane açılmaması için İstanbul ve Galata kadılarına emirler yazılırdı.

Müskiratın men'i, bittabi, devrin zevk ve sefaya meclup erkânını memnun etmezdi. Müskirat, Kanununun son se-

nelerinde men edildiği zaman
şair Baki :

Rehi meyhaneyi kat'etti tigi kahrı Sultanın
Su gibi aresin kesti Stanbulu Galatanın
Meyanı abü ateş oldu cayı keştii sahba
Bitürdi rüzgâr âyini için bezmi rindanın
Yanan ab üzere ateş sanmanız keştii sahbayı
Şuai tigi kahrından tutuştu Şeh Süleymanın
Hilâl âsâ sürüzan oldu bahri nilgün üzere
Şefakdan dem urur abî şarab alüdü deryanın
Simai çengü nayü devri sağar devleti döndü
Sefasın süre gör ey sofii salusu devranın
Şarabı tabdan hamler tehi meyhaneler tenha
Acab hâliğin buldu riya ehli bu meydanın
Şu meclis icere kim daim dokuz pimane devr
eyler

Ne deklü ola ey Baki zamanı işi dünyanın

Tarzında şikâyet ettiği gibi,
Nevî de :

Kalbi âşık gibi viran itdiler meyhaneyi
Bi vefalar ahdine döndürdüler peymaneyi
La'li canan gibi gözlerden nihan oldu şarab
Çeşmi dilber gibi bimar itdiler mestaneyi
Korkarım eyler şikest daveri devri kaza
Sagarî mina deyu bu künbedi viraneyi

Diye telehhüflerini izhar ey-
lemişti.

İşret iptilâsı meşayih ara-
sında da hüküm sürerdi. Şehza-
de Sultan Ahmedin hocaza-
desi Şeyh Sarhoş Bâli Efendi
de, zamanının meşahirindendi.
Kendisinde işrete iptilâdan
maada, cemal âşıklığı da var-
dı. Vefatına şu tarihi söyle-
mişler :

Fena camı ile Bâli Efendi mest idi geçdi

Devrin vüzerayı izamı me-
yanında Özdemir Oğlu Osman
Paşa da, işrete iptilâsile meş-

hurdu. Ferhat Paşanın gulâm-
larından Mustafa, bir zaman-
lar Osman Paşaya hediye
edilmiş, Paşanın birçok defa-
lar meclisinde bulunmuştu.
Budinde haznedar iken, Pe-
çevî İbrahim Efendiye Osman
Paşanın iş ve işretini şu su-
retle hikâyaya etmiş :

« Ekser etvali leyalide bir
sürahi bade götürürler, bir
gulâm tutardı. Bir gulâm da-
hi üç dört meze tabakcıkları-
nı bir tepsiyeye vaz' idüb tu-
tardı. İki üç gulâm dahi birer
tabak ile birer kâse lühüm
kısmından ve gayriden taam
tutarlar, taleb itdikce önüne
getürürlerdi Ve mukabelesinde
saz çahnur ve gulâman tegan-
ni iderlerdi. Bu tarik ile beş
on kadeh içildikten sonra
şöyle ki nîm mest olurdu,
bir gulâmı önüne oturdurdu.
İki kolların boynuna dolayub
buçuk saat, çok olsa, bir sa-
at uyhusun alurdu. Gâhi bu
veçhile bir yasdığa yaslanur-
du Ve kalkub tecdidi vuzu'
ider, sabaha değin ibadet
iderdi Ve gözlerinin yaşın ol-
kadar dökerdi ki, seccadesi-
nin secde yerini sâfice su
iderdi İşte iş ve işret ve zevk
ve sohbeti buna münhasır
idi».

Şehzadebaşı

Peçevî bu satırları aynen naklettikten sonra : «El'uhde-tü alerravi» diyor ki, pek manidardır.

Devlet ricali arasında, isim-leri tarihe geçmiyen daha çok iş ve sefa sahipleri vardı. Geçenler arasında da, en ba-yağısı, Sultan İbrahim'in sadrazamı Ahmet Paşanın kar-deşi ve kethüdası İbrahim Ağa idi. İbrahim Ağa, Sa-rayca, İbrahim kethüda diye meşhurdu. Sultan İbrahim Saray gözdelerini nahiller, çalgılar ve ziyafetlerle evlen-dirdiği hengâmda, Sarayın en maruf siması Hubyar Ka-dını da İbrahim kethüdaya nikâhlamıştı. İbrahim kethü-da, ne derece işrete müptelâ ise, Hubyar Kadın da ondan aşağı kalmazdı. Kadırgada Beşir Ağanın evinde oturur-lardı. Gece zevk ve ahenk devam eder, Hubyar Kadın çalgı âvazeleri arasında ken-dinden geçirdi. O derecede ki bir gece mutfak tutuşmuş, Hubyar Kadının haberi bile olmamıştı. Her akşam, İbra-him kethüda ile sofrayı ku-rarlar, iş ve işrete devam ederlerdi. Bir akşam, Sultan İbrahim Hubyar Kadının zevci İbrahim kethüdaya bir

şey sordurmak için bir Bos-tancı gönderdi. Bostancı Hub-yar Kadını, zevci ve ahib-basile birlikte, işret sofrasın-da gördü. İbrahim kethüda, kafası tütsülenmiş, Bostancı-ya ehemmiyet bile vermedi. Hattâ elindeki meze tabağın bostancının kafasında parça-ladı. Sultan İbrahim, o gece sadrazamı çağırttı. Vak'ayı za-ten sadrazam da haber almıştı. Fakat bostancıyı kendi sara-yına götürmüş, bir kese ku-ruş vermiş, kimseye bir şey açmamasını tenbih etmiş, meseleyi bu suretle kapatmış-tı.

Fakat İbrahim kethüda bununla da uslanmadı. Daima erazil ile düşer kalkar, her akşam Kumkapı meyhânele-rinde sarhoş olurdu. Sadra-zam Bostancı vakasından son-ra kendisine tenbih etmişti. İbrahim kethüda bu tenbihi de unuttu. Nihayet bir gün, kardeşini huzuruna çağırdı, nasihat etti, İbrahim kethü-da huşunetle cevap verince, sadrazam kızdı. Ağalarına bağırdı : değnek !

İbrahim kethüdanın ayak-larını falakaya geçirtti. Sultan İbrahim'in kethüdasına iki yüz sopa çekti. Sonra yüz

üstü çevirtti, gene dövecekti, kapıcılar kethüdasının ricası üzerine affetti. Faka tmemuri-yetinde alkoymadı. Yerine ar-navut Ahmet Ağayı kethüda yaptı. Artık Ahmet Ağa mem-nundu. Kethüda olur olmaz, bütün şiddetini işret erbabına karşı tatbik etmeye başladı. Ahmet Ağa, hiç yoktan ket-küda mevkiine geldiğini dü-şündükçe, sadrazama bir kat daha yaranmak istiyor « işre-te mübtelâ olanları siyaset ve salble âleme ibret iderim» diye meydan okuyordu.

Şultan İbrahim devrinin yaşlılığı da bu derece zelilâ-ne idi. Bununla beraber, vü-zera saraylarında ney ve tan-bur, ut ve tefle geçen iş-ret âlemleri de vardı. Köprü-lüzade Fazıl Ahmet Paşa iş-ret yüzünden terki hayat et-mişti. Vüzeranın işret âlemleri çok mutantandı.

Maamafih, işretin dinen mahremiyetine hürmet eden-ler de yok değildi: Sarhoş Selim devrinde bazı kariyeler-den Galata iskelelerine şarap geldiği zaman, mahzenlere fiçi ile taşınmaz, tulumlarla taşınırdı. Tulumlar halkın li-basına dokunduğu için müta-addit defalar itiraz etmişlerdi.

Daha sonra, « kefere tayi-

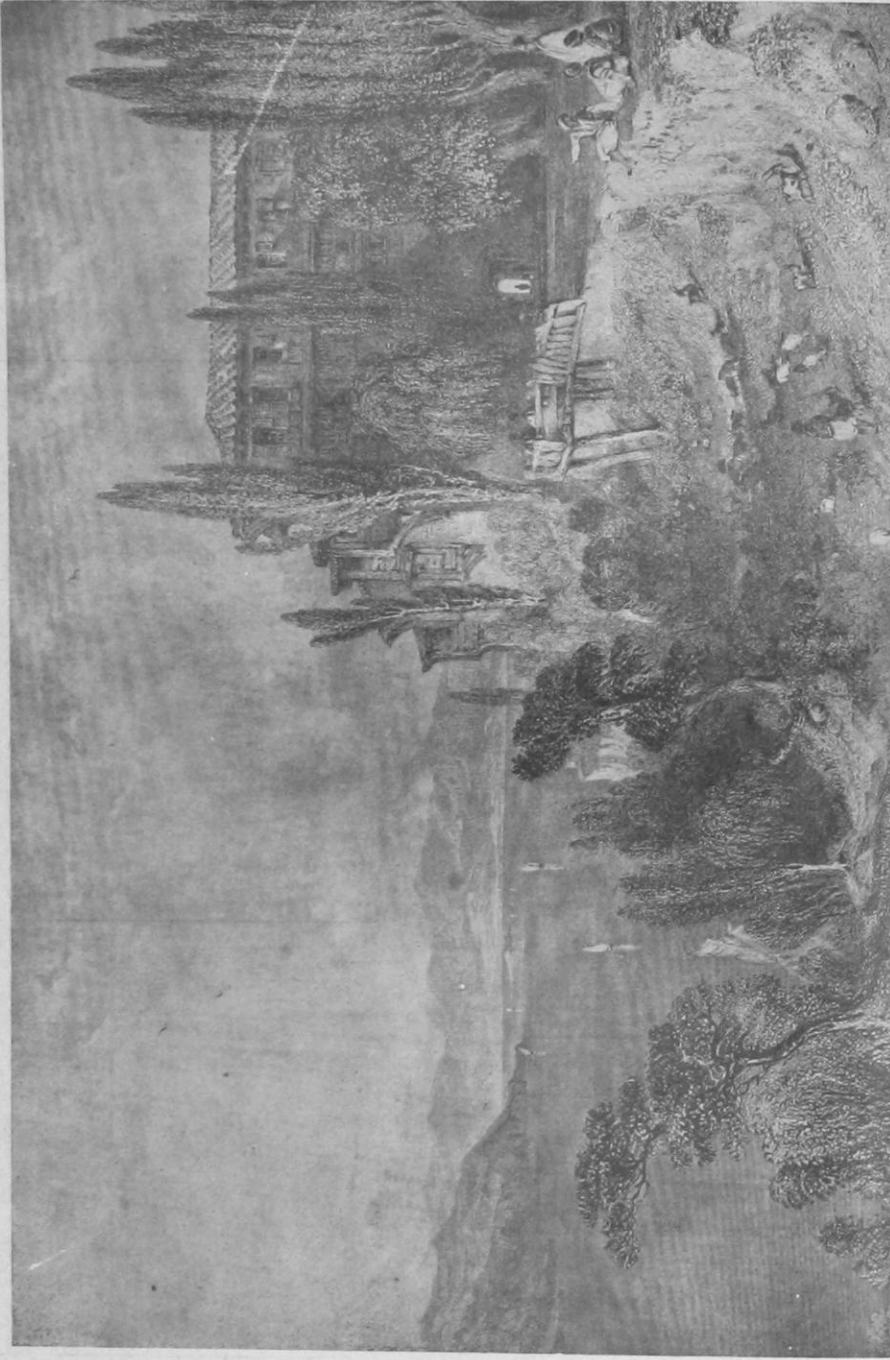
fesi » nin şehirlere müskirat getirmemeleri de men edildi. «Fakat hile ile hamir getirüb resmi alınmamakla beytülmale külli zarar ve noksan lâzım » geldiği anlaşıldı. Mes'elenin istiftasına karar verildi. Verilen fetva şu tarzda idi:

« Ehli zimmetin getirdük-leri hamirden nısıf öşür ve harbi ketürdüğü hamirden tamam öşür almak meşru-dur Lâkin cuma namazı kı-lınur şehirlerde alâniyyeten hamir getirmek asla meşru' değildir hafiyeten getirdük-leri takdirce birbirine alâniy-yeten beyi eylemek ve müs-lümana beyi eylemek dahi meşru değildir Biribirine beyi eylediklerin dahi asla izhar eylemiyeler ».

Bu fetvayı veren, Şeyhülis-lâm Ebüssüüt Efendi idi.

Bunun üzerine, İstanbul ka-dısına hüküm yazıldı. «Yehud ve nesara tayifesinin emri hü-mayuna mugayir fiçılar ve varil ve tulumlar ile alâniyye-ten hamir ve arak» getirmeleri men edildi.

İki sene sonra, Galatada islâm mahalleleri arasında meyhaneler açılmıya başladı. Halbuki meyhaneler ancak hristiyan mahalleleri arasında açılabilirdi. Divanı Hümayun

Heybeli ada

buna da mani oldu. « Ehli islâm mahallâtı arasında mey-hane ihdas olunub men'ine mukayyed olub müslümanlar rencide oldukları » tasvip edilmedi.

Müskirat memnu olmakla beraber, satılması hakkında Kanunnamelere ehemmiyetli maddeler de konulmuştu. Meselâ, Kanunnamede, şarap içenlerin, Türk veya şehirli, kadı tarafından taziri veya iki sopaya mukabil bir akça ceza alınması mevcut olduğu halde, şarabın ne suretle satılacağı da tayin edilmişti.

O devirde şaraba hamir veya suci derlerdi. Şehre ithal olunan her fiçi şaraptan on beş akça resim alınırdı. Memleket dahilinden veya Karadenizde yapılan korsanlıktan (Yagilikten) fiçi ile şarap getirilirse, satandan on beş, alandan, sattığı takdirde, on iki akça alınırdı. Eğer şarabı şehir hari-cine çıkarırlarsa, fiçi başına dörder akça almak kanun ik-tizasındandı.

Şarap ve şıra için de teamül-ler ve usuller vardı. Şaraba ve şiraya hükümet tarafından nerh konulmuştu. Şarabı yalnız hıristiyanlar satmazdı, Su

başılar ve sipahiler de satardı. Esasen şarap, bağ mahsulü ve varidat menbaı idi. Şarap, ve şiranın inhisar, ve o zamanın tabiri veçhile, mono-polye hakkı, Subaşılarla sipahilere aitti. Bu usul, üzüm yetiştiren eyaletlere mahsustu. Şehirde ve köyde, Subaşılar ve süvariler için inhisar müddeti de iki aydı.

Bir Subaşı veya süvari, mahsul zamanı, iki ay « monopolye dutub » evvelâ kendi şaraplarının satılmasına müsaade ederdi. Şayet bu müddet zarfında satılmayıp artacak olursa, artan şarabı « el nerhine » yani cari nerhe göre, hıristiyanlara devir ederdi. İnhisar müddetince de hıristiyanların fiçilerini ve küplerini mühürlerdi. Sattığı şarap, hıristiyanlardan alınan «ondalar» yani öşürlerdi. Şarap, şıra halinde iken her yüz mudrasından on, her on mudrasından üç mudra salârlık alınırdı. Mudre, (metro) demektir ki, şarap ve hububat ölçmek için kullanılırdı. Her eyaletin ayrı mudrası vardı.

Üzümü sıkmak için Subaşının veya süvarinin müsaadesini almak lâzımdı. Subaşılar bu müsaadeyi vermeye mecburlar-

di. Kanunname diyor ki : «Sıkmağa düstur vireler, ve düstur için nesne almıyalar, koyalar, şırasın sıkı Ta ki zayı olmya»

Devlet, lüzumsuz yere, va ridatını kaybetmek istemezdi. Cibreler, nazaret altında sıkı- lırdı. Buna nazaret edenler, bütün üzümleri gözlerinin ö- nünde sıktırırılar, cibre kapla- rına konan sudan hiç bir şey almazlardı.

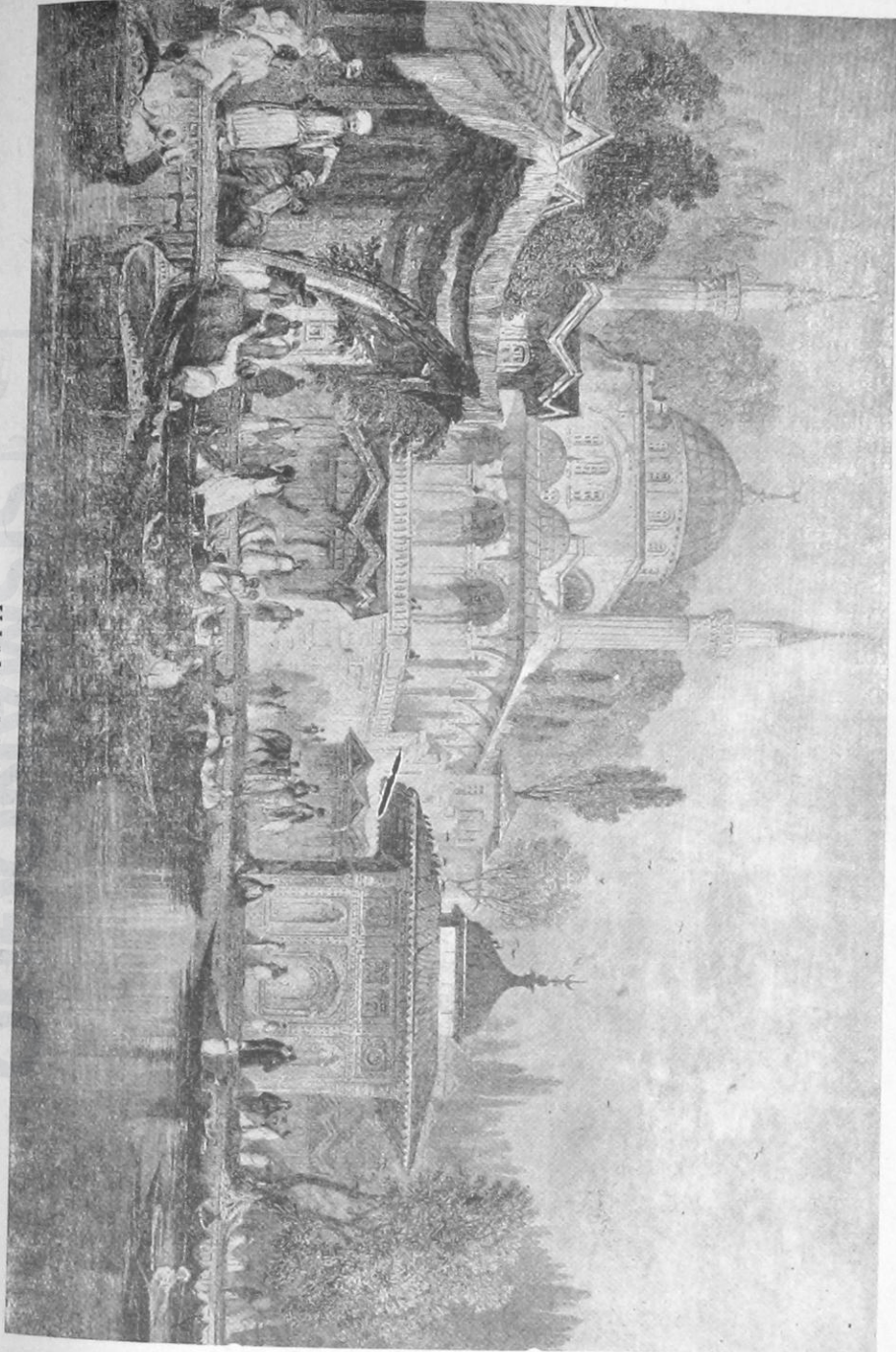
Âşara gelince: Âşar nizamı her yerde bir değildi. Meselâ Semenderede ki bağlardan hem öşür, hem de salârlık alınırdı. Başka birinin timarı dahilinde bağ yapanlar, o ba- ğın öşrünü timarın sahibine, yani sahibi zemine, salârlığı- nı da kendi mensup oldukları sipahiye verirlerdi. Eğer bir sipahinin toprağında yaşıyan bir kimseden bağ satın alır- larsa, o bağın öşrünü de, salar- lığını da o yerin sahibine vermek kanun iktizasındandı.

Âşar, her vilâyete göre ayrı ve dönüm hesabı idi. Bazı vilâyetlerden on, bazı vilâyet- lerden beş akça alınırdı. Ke- za, bağların öşürleri alâ ve edna olmasına nazaran da muhtelifti. Bağ öşrü 4:10 akça arasında idi.

Kanunnamei Âli Osman diyor ki: « Bağdan öşür alın- mak kanunu şer'a mutabıktır. Amma reayaya teklifi öşürde muzayeka olub defî muzayeka için öşür miktarına bedel meblâğ tahmin olunub haraç itibar olunmuş »

Bağlardan dönüm akçası bazı yerlerden alınır, bazı yerlerden alınmazdı. Dönüm akçası alınmayan yerlere, bağ mevsiminde « emin kişiler » gönderilir, mahsulâtın kıy- metine göre öşür alınırdı. Dönüm akçası alınan yerlerde de üzüm kesilmeden alınmaz- dı. Menteşe eyaletinde resim, a'lâ dan sekiz, ednadan dört akça idi. Semendire eyale- tindeki müslüman bağlarının dönümünden dört akça alın- mak kanun iktizasındandı.

Hasılâtı süvariye ait beylik bağlar olursa, o bağların bu- lunduğu timar dahilindeki zim- miler senede üç gün beylik bağlarda işlemeye mecbur- dular. Brançova ve Vidin taraflarında oturan Eflaklar vardı, bunlar haraç ve öşür vermezlerdi. Fakat kendi bağlarından çıkardıkları şa- rabı hangi sipahinin timarın- da satarlarsa, fiçı başına dört, hariçten alıp satarlarsa, herkes

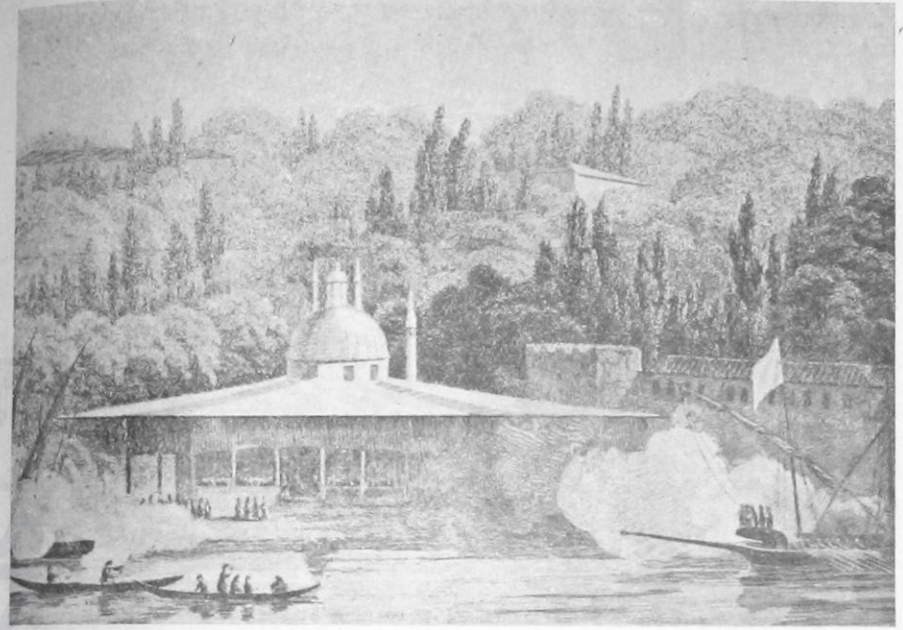
gibi onlar da, on beş akça resim verirlerdi.

Bağlara fevkalâde ehemmiyet verilirdi. Kanunî devrinden evvel, Konya bağlarının sureti mahsusada bekçileri vardı. Bu vazife çavuşlar tarafından ifa olunurdu. Bekleme ücreti, dönüm başına bir akça idi. Kanunîden evvelki devirlerde Konya bağlarının her dönümünden otuz akça alınır. Bağların sulanması mühimdi. Sulanmaya nezaret edenlere Miri âb derlerdi. Miriâblık mukataa suretile alınır. Miriâblık resmi dönüm başına dört akça idi. Sulanma nöbetle olurdu. Bağlar sulanacağı zaman miriâplığı mukataa ile alan kimse gayet emin adamları su taksimine mütevellî tayin eder, mütevelliler de şehir halkının tasvibile olurdu.

Konyanın suyu bağlarındı; bostanlara verilmezdi. «Bağla-

rın hakkı şürbü» ne son derece riayet olunurdu. Bununla beraber, hamamların ve çeşmelerin de suyuna zarar gelmesine dikkat edilirdi. Bağların sulanmasına o derece ehemmiyet verilirmiş ki, Sultan Cem Konya kalesinin dışarısında bir köşk yaptırmış. Köşkünün bağını sulamak için su almış. Vefatından sonra bu köşk Kanunî zamanına kadar kalmış. Köşke nezaret eden zat, bu sudan daha fazla su getirterek, vücutte getirdiği bostanları sulamaya başlamış. Kanunî buna mâni olmak için, Kanunnamesine şu maddeyi koymuş :

« Müslümanların hamamlarına ve çeşmelerine hayli noksan ve zarar olurmuş. Öyle olsa miriâb olanlar ve köşke nazır olanlar men olunub âdeti kadimden tecavüz itmeyeler Ve eslemiyeni kadi şehir olan Dergâhı muallâme arz eyliye »

Yeni Sarayda: Cebeciler köşkü

III

Istanbulda âsaiş meselesi

Istanbul mallelerinde inzibata riayet olunduğu halde, gene ev basmak, insan öldürmek gibi haller vaki olurdu. Buna mani olmak için İstanbul halkı birbirine kefil verirler, kefilsiz olanları mahallelerde oturtmazlardı. İstanbulda beş yıldan az oturmuş bulunanlar memleketlerine gönderilirdi. Bu gibileri kayıt altında bulundurmaları için

imamlara, meyzinlere, kethüdalara, vakıf odaların oda başlarına, kervansaraycılara sıkı tenbihler icra edilirdi. Bazan hırsızlar evleri taşlarlar, mahallelere ve camilere ahaliyi ürkütmek için kâğıtlar bırakırlardı. Bu gibi hırsızları yakalamak için her mahallede mahalle halkına umumî hapılar inşa ettirilirdi. « Mahmiyei, İstanbulun her

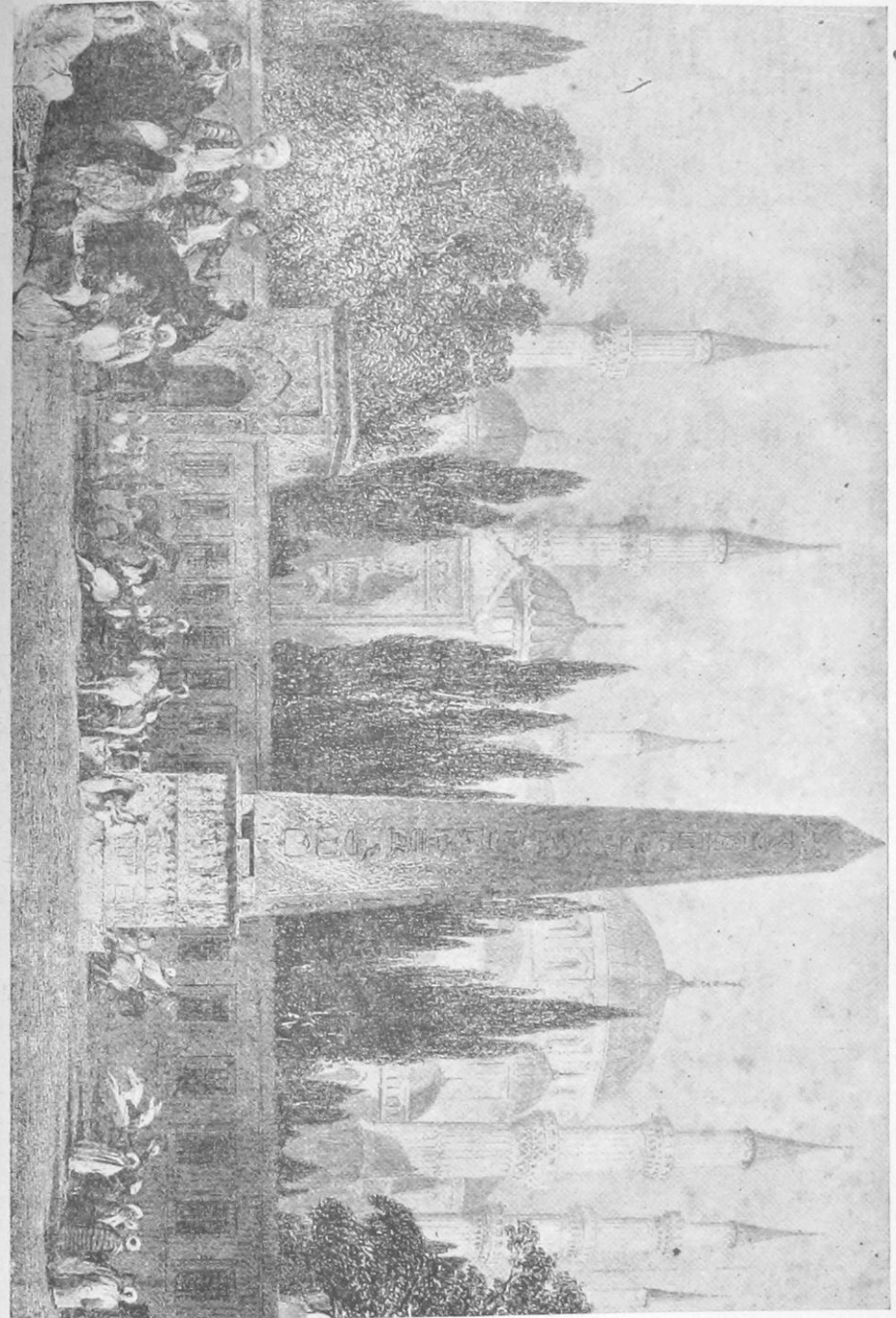
mahallesinde sokak başlarında mahalle kapıları bina olunub doğru şehir kapularına gider şehrahları ve sair mahallât içine giden sokaklar yolların görüb Bezazistan etrafında olduğu gibi bir mahalle kapısı ahali mahallâta bina itdirüb ve mahallât içine giden yolların her sokağı başında vecih ve münasib görüldüğü üzere birer mahalle kapuların bervechi istical» yaptırmaları için İstanbul kadısına hüküm yazılmıştı. Mahallelerin köşeleri tarassut altında bulundurulur, sokaklarda daima kol dolaştırılırdı. Bu vazifenin lâyıki veçhile icra edilip edilmediğini teftiş etmek, İstanbul kadısının vazifesiydi. İstanbulun bütün mahalleleri içinde inzibata en ziyade riayet edilen yer. Eyip Sultandı. Cami civarında, çarşı boyunda, tavla ve şatranç oynamak, çalgı çalmak memnudu. Haslar kadısı bilhassa bu noktaya çok ehemmiyet verirdi.

Bununla beraber İstanbulda fuhuş ve ahlâksızlık caridi. Bilhassa Viyana seferi esnasında fuhuş son derece artmıştı. Fuhuşu sabit olanlar Bozcaadaya sürülürdü.

Divanı Hümayun dilencilik

mes'elesile de meşgul olurdu. Araplardan ve sair kimselerden bir çokları «kâr ve kisbe kadirler esvak ve mehalla ta süale çıkub ibramı galiz ve cerni sakil eylemekle ehli ırz olanları rencide» ederlerdi. Bazılar âmâ cariyeler ve kullar alırlar, bazıları da ellerinde bayraklar, birinin boynuna zencir takarlar, «medyunu mahbus deyu» sokak sokak dolaştırarak, dilencilik ederlerdi. Bu dilencilige softalar da iştirak ederlerdi. Bazı genç kadınlar arkalarına eski elbise giyip dolaşırlar, dilenciler başbuğuna rişvet vererek dilerlerdi. Dilenciler başbuğu ise ekseriya: «Suale müstahak olanları mücerred celb ve ahiz için senin istihkakın yoktur deyu rencide» ederdi. Halbuki, «zükûr ve nisvandan pîri natüvan ve âmâ ve meflûc ve küt ve kütürüm ve mariz ve ameli mande» olanlar «Bihasseşşer'işşerif suale istihkakı» olanlardan addolunurdu.

İstanbulun asayiş ve inzibatı için daha bazı tedbirler de ittihaz edilmişti. En evvel düşünülen nokta, İstanbula Rumeli ve Anadolu'dan göç gelmesine mani olmak, şehirde inzibatı

Sultan Ahmet Camii ve Atmeydanı

ihlâl edenleri İstanbuldan uzaklaştırmaktı. «İslâmdan ve kefereden» göç geldiği haber alınır alınmaz, bunlar şehrin kapılarından içeri sokulmaz, gümrük eminine şiddetli emirler gönderilirdi.

O zamanlar Karagümrükte bir han vardı. Burada Mek-kârî başı otururdu. Rumeliden gelen mekkâreciler ya bu hana veyahut ona semt olan yerlere konarlar, gelirken de, giderken de Topkapıdan geçerler, başka kapılardan geçemezlerdi. Gidecekleri zaman kötürecekleri kimseleri, o zamanın tabirile, kiralarını mekkârî başı nezaretle tutup giderlerdi.

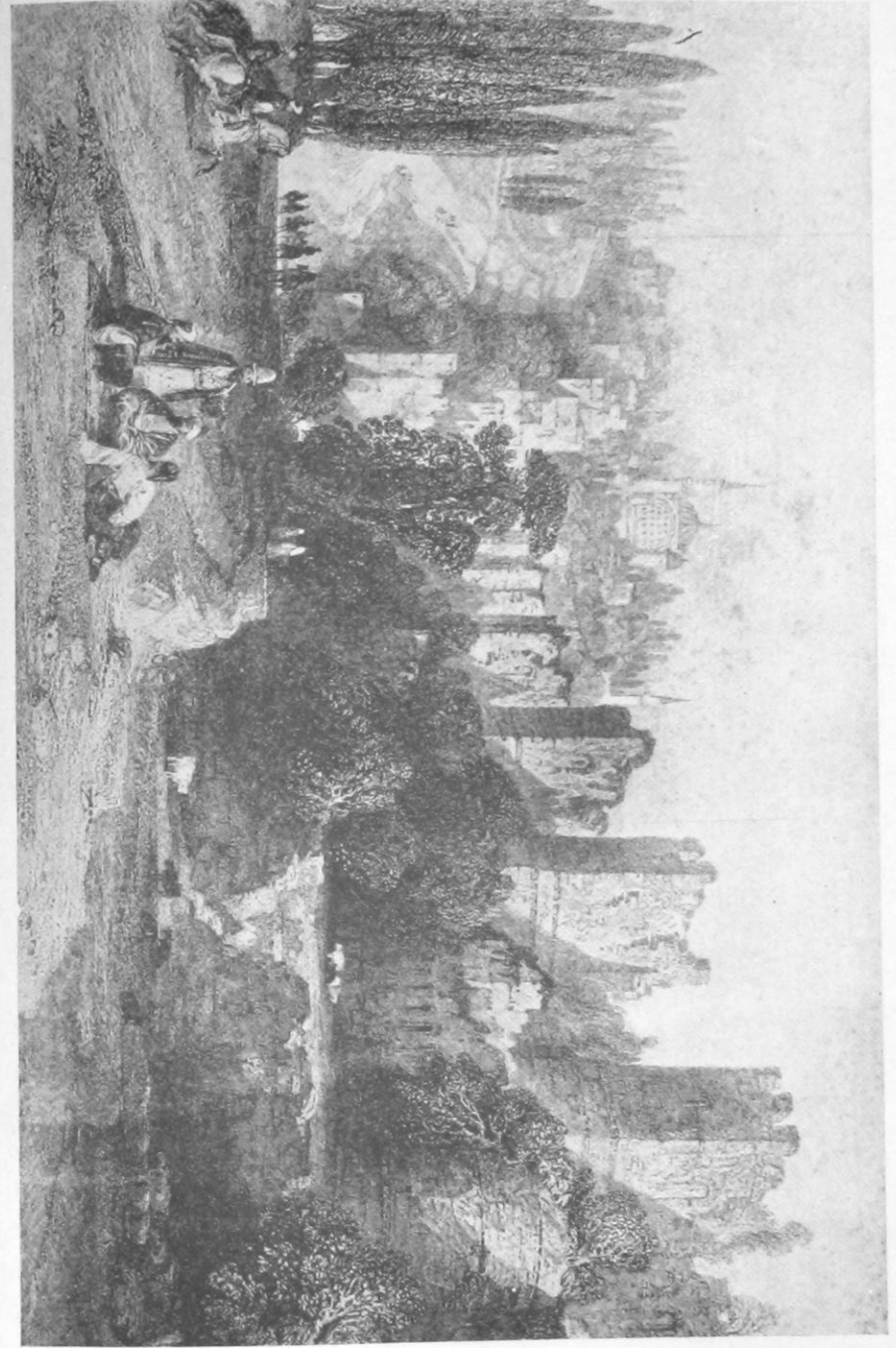
Bu tedbir, İstanbuldan dışarıya ve dışarıdan İstanbula firarîlerin girip çıkmasına mani olmak için ittihaz olunurdu. Bazan mekkâreciler, Topçular, Otakçılar, Yedikule ve bahçelere ve sair gizli yerlere konarlar, «nice firarîleri içeruden taşraya ve taşradan içeruye getirüb bunun emsali fezahatleri zuhur » ederdi.

İstanbulda girip çıkanlar hakkında bu tedbirler alındığı gibi, işsiz ve güçsüz dolaşanlarla dilenciler de toplattırılırdı. İşsizler İstanbul gümrük emi-

ni marifetile «peyderpey ve ceste ceste» kayıklarla İzmiide sevk edilirler, oradan yanlarına adamlar terfik edilerek eyaletlerine gönderilirdi.

Dilencilere gelince: bunlardan tamülâza olanlar gene kayıklarla İzmiide gönderilirdi. «Bunların İzmiide irsal olunmalarından maksad medine mezburde cerrü sual ile ibadullahı taciz ve tazyik için olmayub belki her birisini kuvvet ve istidadına göre münasib mahallere tevzi ve taksim ve bir filü kâr ile kendilerini işgal ve deryuzelik kârı mekruhundan halâs eylemek iddiasına mebni» idi. Bu sebepten «âzası tam ve zer'ü harse kadir olanları kazai mezburda vaki kura ahâlisine tevzi ve taksim ve kârü kisbe ve hizmete münasib olanları dahi kasabai mezburenin erbabı sanayiine tefrik ve teslim olunub ve tesellüm idenlere kendilerini salıvirme-yüb hizmeti lâzimei me'muresinde alâ eyyi hâlin istihdam etmeleri tenbih» edilirdi.

Şehrin inzıbatına dikkat olunduğu gibi, Üsküdar, Kartal, Pendik ve Gebze civarındaki bağlarda da kefilsiz çalışan ve ya serseri gezen Ar-

İstanbul surları

navutlar da vilâyetlerine sevk olunurlardı. Bunlar bazan vilâyetlerine gitmezler, Yalak-âbâd (Yalova), Gemlik ve Karamürsel taraflarındaki bağ-larda yanaşmalık ederler, aynı zamanda da gelip geçenlere zarar vermektен hâli kalmazlardı. Bu gibilerin «vatani asliyyelerine irsal» olunmaları için Bostancıbaşıya ve o tarafların kadılarına sıkı emirler gönderilirdi.

O devirde İncirköyü, Sultanıye, Beykoz, Yahköyü, U-muryeri, Akbaba, Dereseği tarafları avlık yerlerdi. Buralarda «Efrenc taitesinin» avlanması memnudu. « Bazan Frenk kefereleri beş altı zağar ile varub ekseri bağlık bağçelerde ve Tokat bağçesinde ve ahalinin bağ ve bağçelerinde gezüb ve avlanub ve ol takrib ile havlilerini söktüb ve bağ bağçelerini harab ve gadri külli eyledikleri» haber verilir, Bostancıbaşı marifetile bunlar da menedilirdi.

Istanbulda arzuhalcılar bile inzibat altına alınmıştı. Arzuhalcıların idaresi Arzuhalcı başıya aitti. Arzuhalcı başıya Divanı Hümayundan verilen rüusta arzuhalcıların ne gibi

evsaf ve şeraiti haiz olmaları lâzım geleceği yazılı idi.

«Arzuhalcı taitesi kadimden beru Arzuhalcı başı ve Divanı Hümayun çavuşları ocağı zabitanından çavuşlar emini ve kâtibi marifetile müstakim arzuhal tahririne kadir hoş-nüvis ve ehli ırz ve şer'i şerife ve kanunu münife ve kaidei miriyyeye vakıf mücerrebül etvar kimesneler intihab ve Çavuş başı bulunanlar tarafından izinlerini havi teskere virilerek » istihdam olunurlardı.

Hiç bir arzuhalcı izinsiz dükkân açamazdı. 1764 de bu kaideye riayet edilmemeye başlandı. Arzuhalcılar izinsiz dükkân açarlar, kahvelerde, medrese ve cami avlularında «kendü meramları üzre» arzuhaller yazarlar, «bilâ özü şer'i on beş sene mürur eylemiş atik nizam hudusuna ve muhasebeden sebtı defter olunmuş iradın refine ve hane tenezzülü ve hasareti miriyi mucib ve kaidei tevcihata mugayir ahvalin zuhuruna bais» olurlardı.

İşte o zaman, arzuhalcı başıya Divandan emir çıkar, rikâbı hümayuna ve Divanı âlişana «hilâfi şer'i şerif ve

Arzuhalcı

mugayiri kanunu kadim» arzihal yazanların şiddetle tepdik edilecekleri bildirilirdi.

Bu meseleye dair Divanı hümayundu Çavuş başıya yazılan bir hüküm şöyle bitiyor:

«Yolsuz arzuhaller zuhurunda tahrir idenlerin tard ve tediblerine kemali ihtimam ve dikkat ve edna içmaz ve müsamehadan begayet hazer ve mübaadet ve işbu emri şerifi müdam nasbı aynı ihtimam eylemen babında».

Istanbulda, Divanı işgal eden meselelerden biri de, gayrimüslimlerin kilise inşası mes'ele siydi. Hasköy mezarlığının Musevilere tahsis olunması yüzünden Kasımpaşa ahalisile Museviler arasında zuhur eden hadise, İstanbul kadısını hayli işgal eylemişti. O zamanlar İstanbul kadısı, şair Baki Efendi idi.

Biz müttekâyı zerkeşi caha dayanmayız
Hakkın kemali lütfunadır istinadımız

Diyen büyük şair, hak ve hakikatı tetkik etmiş, Musevilerin hukukunu meydana çıkarmıştı

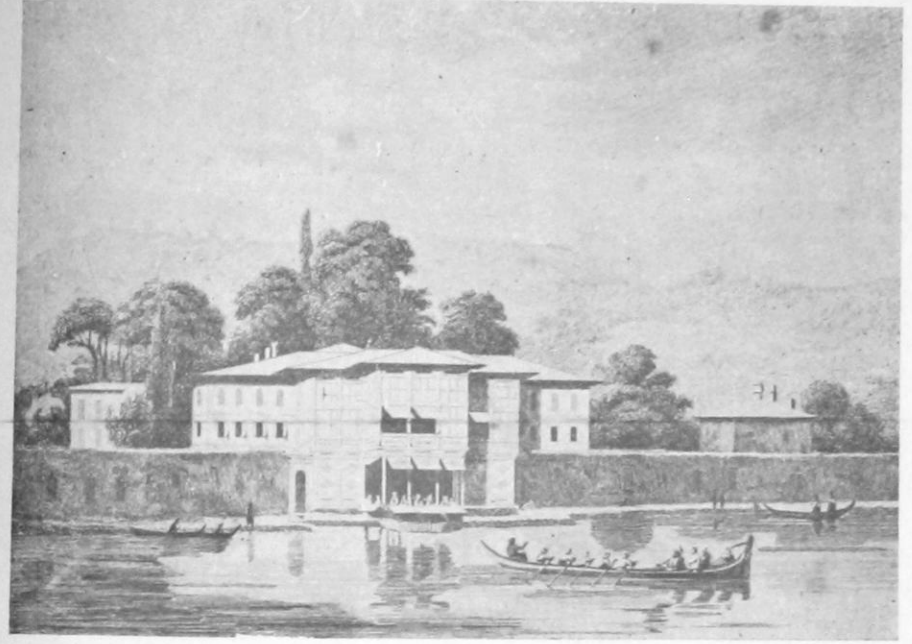

Fethi hakaniden sonra İstanbulda kilise yapılması kanunen memnudu. Bu gibi kiliseler ekseriya hile ile, gizli olarak yapılır, fakat haber alınır alınmaz icabına bakılırdı.

Bütün bu ahval gösteriyor ki, Türkler idare ve inzıbat hususunda İstanbulla son derece merbutiyet göstermişlerdi. Şairler İstanbulun güzelliklerini terennüm ederler, devlet erkânı bu enfes beldeyi ecnebi nazarlara göstermeye bile kıyamazlardı. İkinci Selim zamanında diyarı şark valisi Şah Tahmasbın elçisi Şah Kuluban İstanbulla geldiği zaman, müverrih Selâniki şu satırları yazmıştı :

«Üsküdar yakasından İstanbul manzuru oldukda şa'saai mülk dilsitan sabru kararın alub ve bi ihtiyar ruyi zeminde ve ziri telekte elhak me-maliki dünyanın âbı ruyi bihişet âbâd ve cennet âsâ ancak budur diyüb

Bilâdı âlemi ekvan eğer kim
Geleydi bir yere imkân olaydı
Ulüvvü şan ile yok şübhe bunda
Stanbul cümleye sultan olaydı »

Bebek karşı

IV

Meskûkât ve Belediye işleri

On altıncı asırda maliye ahvali henüz bozulmaya başlamıştı. Memleket vasidi. Tezeyyün ve ihtişam fazla idi. Sultan Süleyman, Süleymaniye ve Şehzade camilerini, ve daha bir çok evkafı inşa ettirdiği halde, maliyece gene müşkülât his edilmiyordu. Yalnız son senelerine doğru idi ki, masarif varidatı geçmişti. Sigetvar seferi için

Sarayı âmirenin « bazı evanîi zerü sîmi » darphaneye verilmişti

Varidat 183,088,000, masarifat ise 189,657,000 akça idi. 656,900 akça da açık vardı. Sokollu bu açığı kapatmaya çalıştı. Fakat dahilde, meskûkât mes'ele si Yahudilerin müdahalesi yüzünden, büyük bir zaaf husule getirdi. O zamana gelinceye kadar dört ilâ beş

akça, bir dirhem di. Meskûkât ta yalnız İstanbul'da kesilmezdi. Türkiyenin birçok şehirlerinde, meselâ Belgratta bile kesilirdi. Darphanelerde meskûkâtın usul ve nizamına göre kesilmesi için mahallî kadılarına daima müekkit hükümler gönderilirdi.

On altıncı asırda sikkeli altın 120, kuruş 80, flori 60 akça idi. Bir zaman geldi ki, flori ile kuruşun kıymeti arttı. İstanbul kadısına yazılan bir hükümde :

« Umumen memaliki mah-rusemde matekaddemden filori altmış akçe ve gurus kırkar akçede iken hâlâ altun ve gurus ziyadeye çıkağla muamele ahvaline küllî ihtilâl geldüğü ilâm olunmağın ziyadeye ruhsat virilmeyüb matekaddemden teamül oluduğu üzre filori girü altmış akçe

Yahudi kadını

ve gurus kırkar akçeye» alınması emredildi. Meskûkâtın bu suretle kıymeti tebeddül etmesi İstanbulda ve vilâyetlerde ekseriyetle vaki olurdu. Meskûkât rayıcının değişmesine başlıca sebep te, Yahudilerdi. Ticaret, sanayi, gümrük ve iltizam işleri hemen kâmilen Yahudilerin elinde idi.

Yasef Nassi, devletin ticarî ve mali bütün işlerini Saray vâ sıtasile elde etmişti.

Hattâ memleketin her şubesine kendi ırkdaşlarını yerleştirdi. Nassi, Lehistan ile Türkiye arasında bal mumu ticaretini inhisar altına almak istedi. İkinci Selimden Lehistan kralına namei hümayun bile göndertti.

Yasef Nassi şahsî servetini arttırmak için Sarayı ve Divanı kendi işlerle meşgul ettiği gibi, İstanbulda ticaretle meşgul Yahudiler de akçaları kırkarak meskûkâtın bozulmasına sebebiyet verirlerdi. 1572 senelerine doğru idi ki, kırkık akçaların mazarratları görülmeye başladı. Sokollu bu hallere mâni olmaya çalıştı. İstanbul kadısına yazılan bir hükümde mes'ele şu suretle izah edildi :

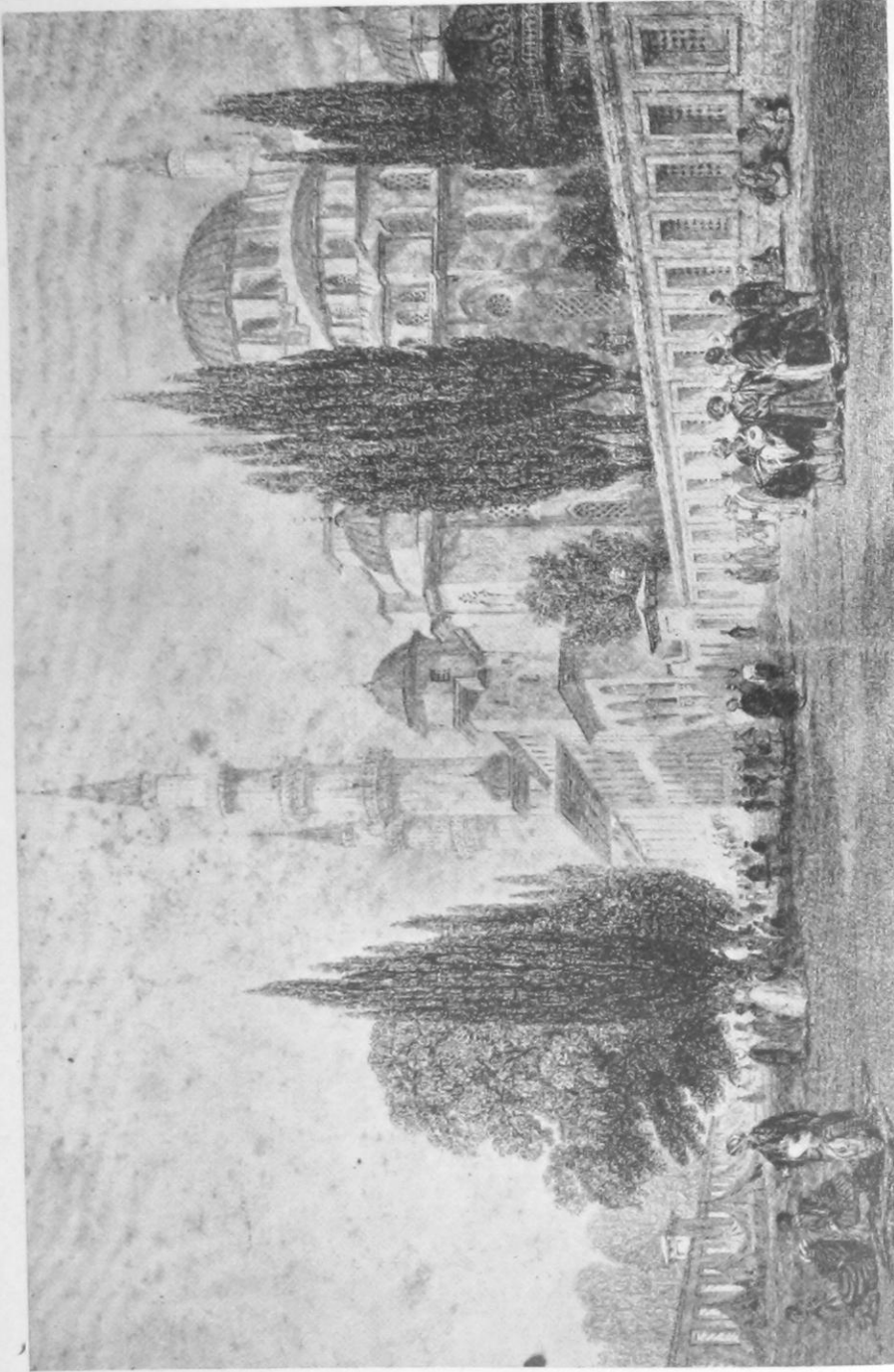
«Memaliki mah-rusemde hususâ İstanbulda kızıl ve kırkık akçe kesret üzre olub ve halk mabeyninde kırkık akça geçmekle Yehudâ ve bazıları akça kırkağı âdet idinüb hazanei âmireme dahi olmakule akçe dahil olmamakdan hali olmamağın kırkık ve kızıl akçe halk mabeyninden ref

olunub minbaad geçmemesi» emir olundu.

Bu emir üzerine kızıl akçası olanlar bunları denize atacaktılar, kırkık akçası olanlar Darphanede kal ettirip tekrar kestireceklerdi. Ondan sonra kimin elinde kırkık veya kızıl akça bulursa Subaşı tarafından cezayı nakdisi, cerimesi alınacak, ve bu keyfiyet altı ayda bir yoklanacaktı.

İkinci Selimin bu emri ancak bir müddet sürdü. Üçüncü Murat zamanında tekrar « İstanbulda kırkık ve kızıl akçe yürüyüb ve altun altmışar ve kuruş kırkar akçeye» geçmeye başladı. Buna da sebep, gene akçaların kırılması, akça kıymetinin inmesi yüzünden altın ve kuruş fiatının yükselmesiydi. Maamafih Sokollu, vefatına kadar, akça mes'elesine ehemmiyet verdi. Zamanında ziyuf akça yüzünden hiç isyan çıkmadı. Bilâhare heman bütün isyanlar akça yüzünden çıktı.

Bununla beraber, meskûkâtın kıymetini daima muhafazaya çalışıldı. Amele ve rençper ücretleri de nizam ve kanun altına alındı. Ücretler muayyendi. Bazı kimseler ameleye fazla

Süleymaniye camii

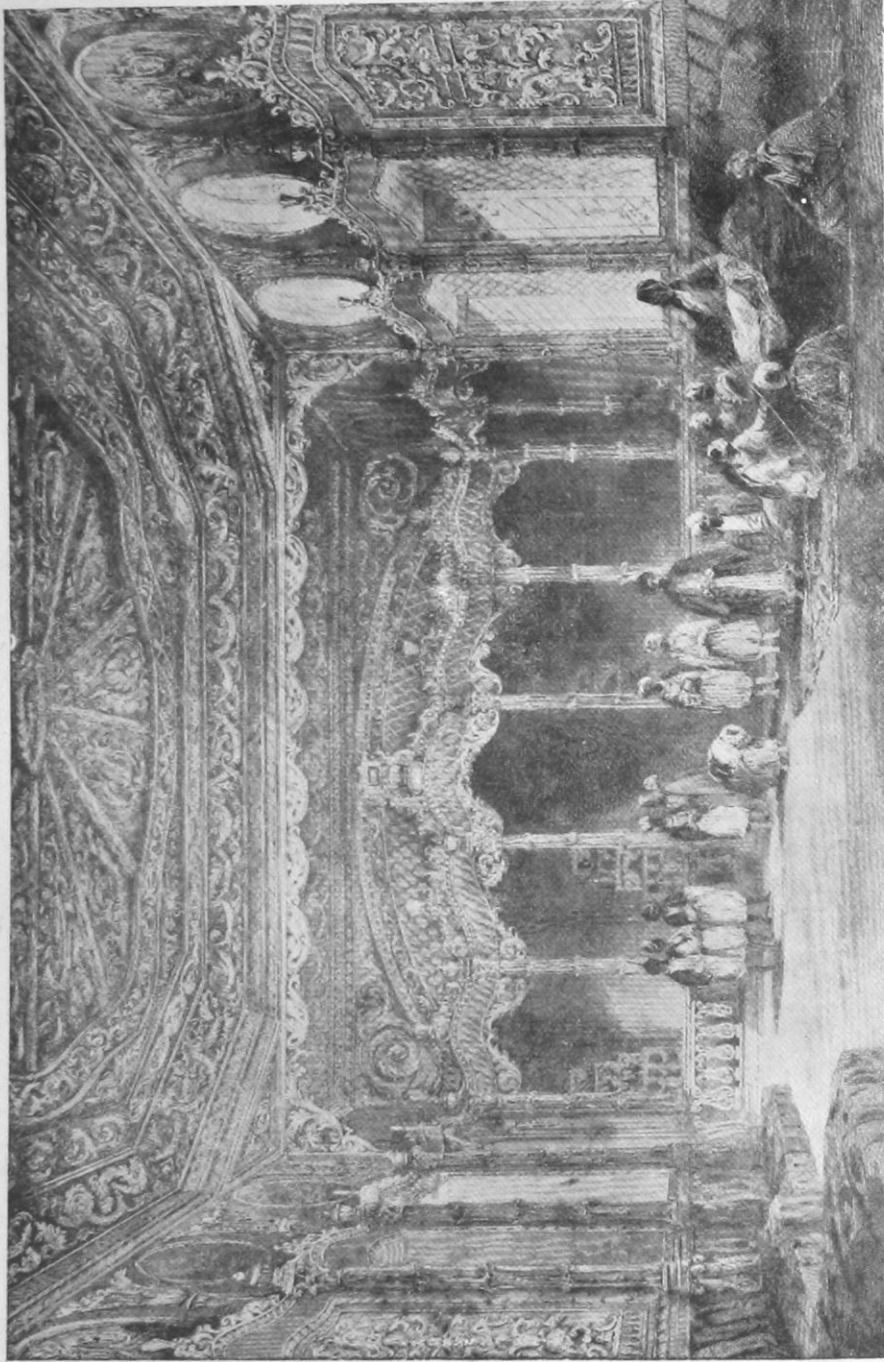
ücret vererek ayartırlar, mirî binalardaki inşaata sekte verirlerdi. Divan, bu suretle ameleye ziyade para verip ayartanların «şehirlüden ise tedib oluna dirliğe mutasarrıf olanlardan ise ismi ve resmi ile ve bölük ve ulûfe ve bilcümle ne mıkdar dirliğe mutasarrıflar ise» arz olunmalarını, ve haklarında ona göre muamele olunmasını emrederdi. Amele ücretleri için de «ruzi Hızırdan ruzi Kasıma varınca on ikişer akçe ve ruzi Kasımdan ruzi Hızıra varınca onar akçe» yevmiye verilmesi muvafık görüldü. Bilâhara bu ücretin amele maişetine kifayet etmediği anlaşıldı. Mimar başının arzı üzerine amele ücretleri on altışar akçaya çıkarıldı. Hattâ buna da kanaat edilmiyerek, çalışmak isteyenlerin tedibi emir olundu.

On sekizinci asırda yangınların sık sık vukua gelmesi üzerine kalfalar yetmiş ve seksen akça ücret istemeye başladılar. Bu sefer ücret meselesi yeniden ortaya çıktı. «Ruzi Hızırdan ruzi Kasıma varınca atvel eyyamda» bir nefer kalfaya altmış akça, bir

nefer ustaya kırk akça, «Ruzi Kasımdan ruzi Hızıra varınca aksar eyyamda» bir nefer kalfaya elli beş akça ve bir nefer ustaya kırk akça verilmesi kabul edildi.

On altıncı asırda, Umumi servet çok yüksekti. Vüzeranın servetleri hepsine faikti. Rüstem Paşa, sağlığında bir çok hayrat, camiler ve imaretler yaptırdı. Vefatında 11,300,00 akça serveti zuhur etti. Kılıç Ali Paşa camiler, hamamlar ve çeşmeler inşa ettirdiği halde, vefatında altmış bin altın nakdi bulundu. Eşyası satıldı, beş yüz bin altına balığ oldu. Sair eşyası da günlerce satıldı durdu. Gene bu devrin ricalinden Sinan Paşanın da serveti müthişti.

Vefatında çıkan mevat şunlardı: 600,000 kese meskûk kuruş, 29 yük murassa ve mücevher altın kılıç, gadare, hançer, bozdoğan, miğfer, necef, cevahir, bir kese dirhemi bin dirheme cevheri iksir, yüz kantar külçei evani, bin kıt'a çuha, sof, pamuklu. Sinan Paşanın esvapları ve sair eşyası satıldı. Esvaplarına rağbet eden olmadı. Selânikî diyor ki: «Biendam

Esmâ Sultan Sarayı

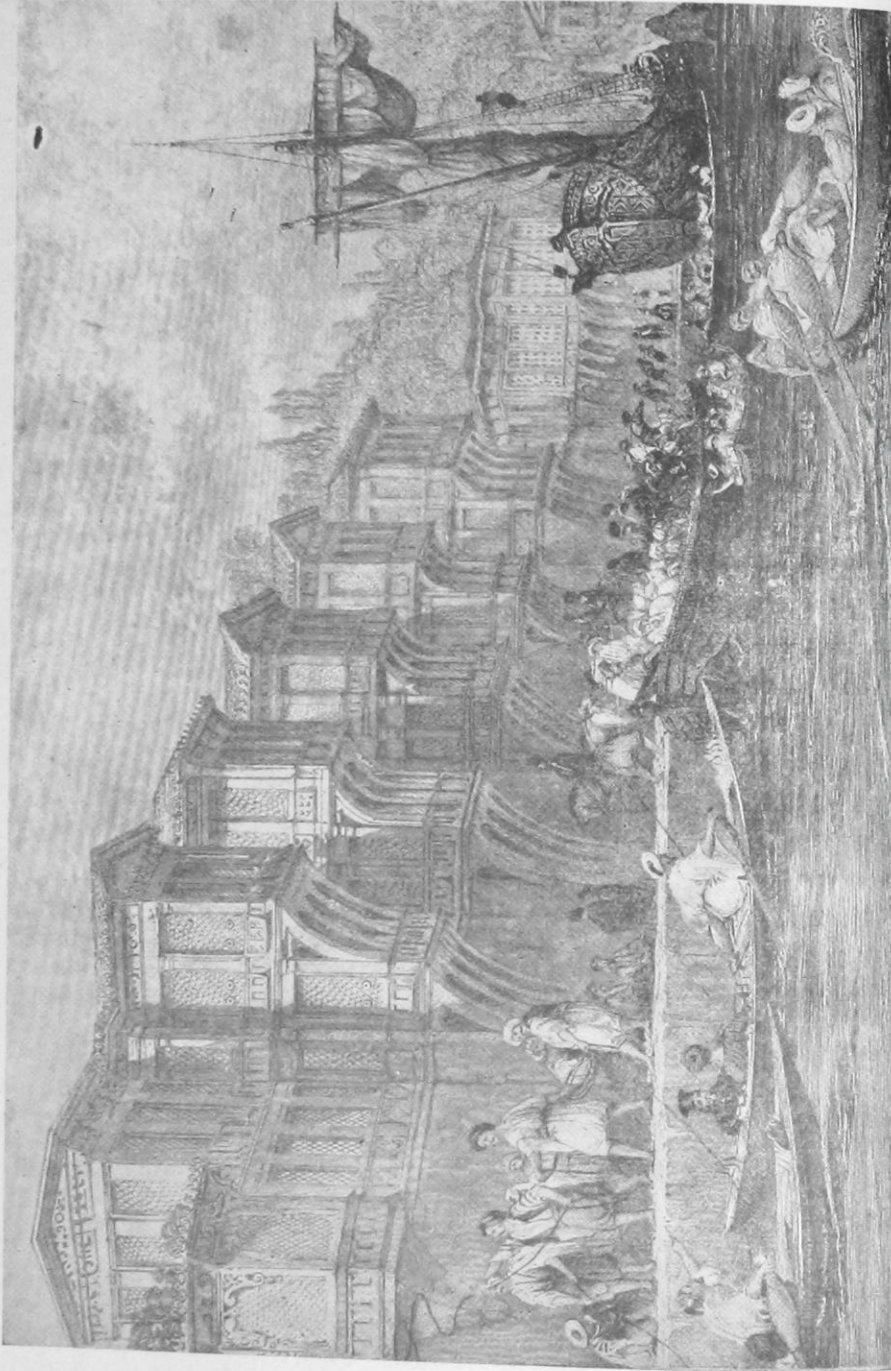
olmağla çendan beha itmedi.
Alanlara dahi hayır itmedi»

On altıncı asırda İstanbulun belediye işleri gayet muntazamdı. Bütün işler, başlıca, camilere, sokaklara kaldırımlara, evlerin sureti inşasına, meydanların süpürülmesine, sıhhi tedbirlere, ücret meselesine mütaallikti. Esasen sokaklar, Tahtakale ve saire gibi çarşı bulunan yerler müstesna olmak üzere, gayet genişti. En meskûn mahaller, sur içinde bulunan kısımdı. Eyip, Galata, Üsküdar, İstanbuldan hariçti.

İstanbul dahiline, ezcümle Süleymaniye, Ayasofya ve Edirnekapısı semtlerinde vezirlerin ve kadıaskerlerin sarayları vardı. En mühim mebaniyi camiler ve medreseler teşkil ediyordu. Bunların etrafında toplanan evler, meyva ağaçlarıyla dolu, cesim bahçeler ortasında idi. İlkbaharda zarif renklerle açılan badem, erik ve şeftali ağaçlarının, pencerelerden sarkan mor salkımların, henüz filizlenen asmaların arasında, basit şekillerile yükselen bu evlerde oturmak bir zevkti. Ya-

zın sıcak günlerinde, bahçelerde dikilen mısırlar, iri yeşil yapraklı ay çiçekleri, çardaklara tırmanan beyaz çizgili mor ve fes rengi kahkahalar karşısında gaza menkıbeleri dinleyen halk, ruhan pek yüksek ve pek bahtiyardı. İstanbulun bu hususî bahçeleri çeşmelerden akan fazla sularla sulanırdı. Sultan Süleyman Kırkçeşme suyunu İstanbulda getirdikten sonra, İstanbulda su sıkıntısı da azaldı. Burma lüleler yani masluklar meydana çıkıncaya kadar herkes bağını ve bahçesini bu sularla sulamaya devam etti. Su mes'elesi İstanbulda büyük bir ehemmiyeti haizdi. Bu sebepten dolayı su yollarına dikkat ederler, künklerin geçtiği yerlere ağaç dikmeyi, bahçe yapmayı, ev inşa etmeyi menederlerdi.

İstanbulda belediye, sıhhiye ve inşaat işlerine bakmak İstanbul kadısı ile mimar başının vazifesidi. Mimar Sinan, Kanunî Sultan Süleymanın son senelerinden Üçüncü Muradın son senelerine kadar bu vazifeyi bihakkın ifa etti. «Ser mimarını âlem» belediye işlerinin fenni cihetini, İstanbul kadısı kanununun tatbikını, Subaşı da

Eski Türk mimarisi: Boğaziçinde bir yalı

icra vazifesini temin ederdi.

Hükümet, surları muhafaza ve kaldırımların tamerine ehemmiyet verirdi. Ezcümle surların üzerine ve civarına ev yaptırmak memnudu. Bu suretle ev yapanların evleri yıktırılırdı. Evler tamamen surdan dört arşın uzakta yapılabilirdi. Bu dört arşın da ekseriya yol için bırakılırdı. Surların civarında ağaç ve tahta yığılmasına müsaade edilmezdi. Yangın, İstanbulda pek felâketli neticeler tevhit ettiği için, evlerin saçaklı yapılmasına dikkat edilirdi. Yolun üzerine fazla çardak veya şehnişin çıkaranların çardak ve şehnişinleri Mimarbaşı vasıtasile yıktırılır, yola «müzayeka» vermemeye çalışılırdı.

Yangınlara meydan vermemek için de bazı tedbirler ittihaz edilmişti. Yangınların zuhuru ekseriya bacalardan olurdu. Hükümet bunu mimarların cehaletine atfetti, ve bu gibi cahil mimarları san'atlerini icradan men eyledi. Bununla beraber, yangınlara mani olmak için ahaliye de bazı vazifeler yükletildi: mahalelerde yangın olduğu zaman, her kes çarçabuk evinin

üzerine çıkmak için evinde behmehal bir merdiven, birde su dolu fiçı bulundurmayla mecburdu. Yeniçerilerle ahali yetişinceye kadar yangını bu suretle söndürmeye çalışılacatı. İstanbul kadısı her evi yoklayacak, merdiveni ve su ile dolu fiçısı bulunmayanları tevkif ettirecek, Subaşı vasıtasile kendilerinden ceza alıracaktı.

O devirde Baş mimarın vazifesi gayet mühimdi. İstanbulda baş mimar evlerin inşasını teftiş ettiği gibi, İstanbulda gelen keresteleri de tetkik ederdi. Direklerin, merteklerin, tahtaların, pedavraların eni, boyu, kalınlığı hükümetçe tayin edilmişti. Muayyen miktardan eksik ve âlâsından kesilmeyen kerestelerin satılmasını Baş mimar derhal menederdi. Baş mimar bu gibi işlerde vazifesini daima İstanbul kadısıle birlikte yapardı.

On altıncı asrın meşhur mimarları, başta Koca Sinan olduğu halde, mimar Mehmet Ağa, mimar Ahmet Ağa, mimar Mustafa Ağa, mimar Süleyman Ağa, mimar Kara Şaban Ağa, mimar Hayrettin Ağa, mimar

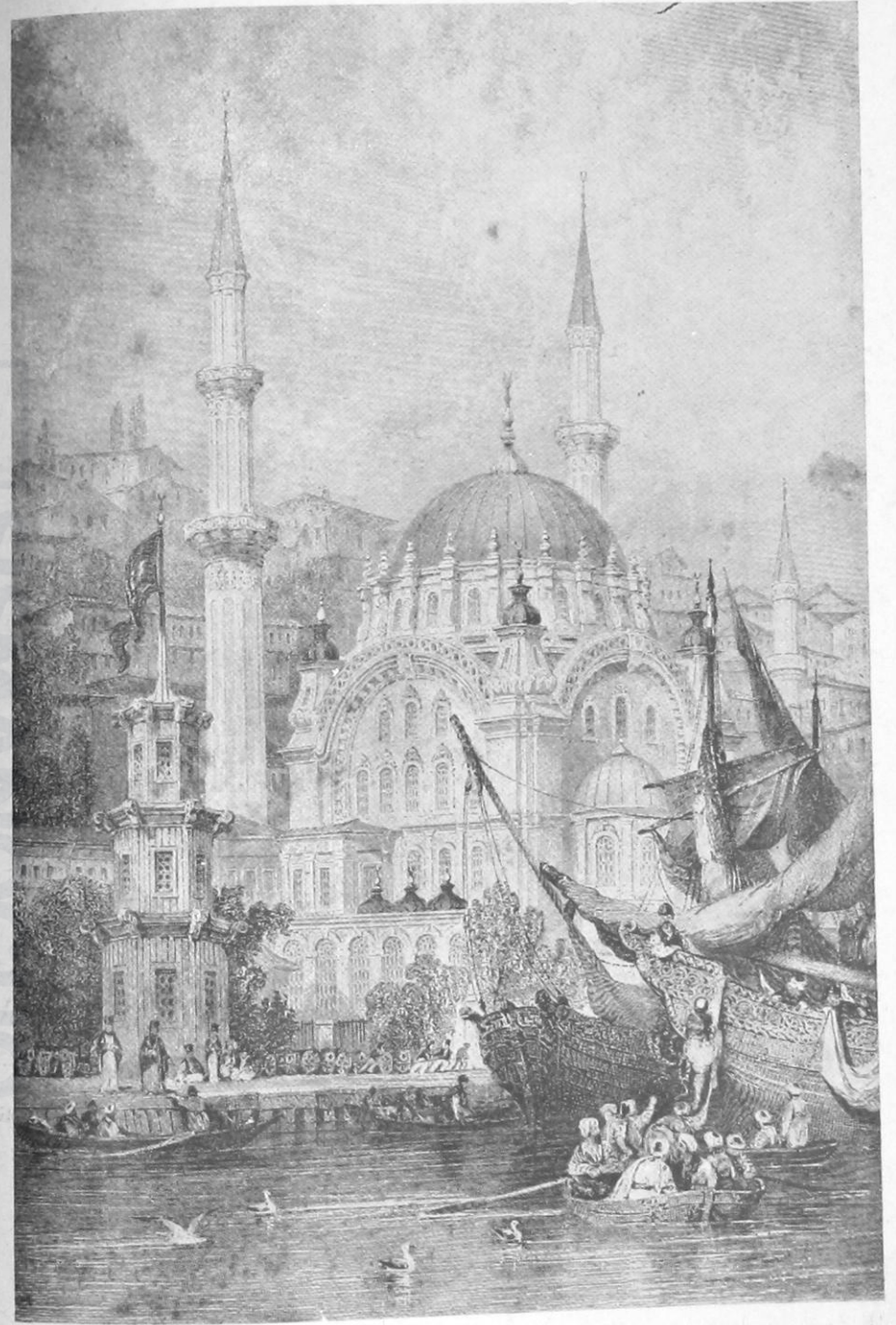
Muslihittin Ağa, mimar Hüseyin Çavuştu. Mimar Sinandan sonra Baş mimar Davut Ağa oldu, ve 1599 da vebadan vefat etti. Yerine mimar Dalgıç Ahmet Çavuş geçti. Ondan sonra on yedinci asırda Başmimar olanlar, Sultan Ahmet emiini inşa eden mimar Mehmet Ağa, Dördüncü Muradın Baş mimarı Hasan Ağa, Sultan İbrahim Baş mimarları mimar Kasım Ağa ile Mimar Mustafa Ağa, Dördüncü Mehmet zamanında gene mimar Mustafa Ağa, ki mimar Davudun kubbeye kadar çıkardığı Yeni Camiyi ikmal etmiştir. On sekizinci asrın Baş mimarları da mimar Mehmet Ağa, mimar Elhaç Hüseyin ağa, mimar İbrahim Ağa, mimar Mehmet Ağa mimar Elhaç Mustafa Ağa, mimar Elhaç Ahmet Ağa ve mimar Tahir Ağadır.

Istanbulda, yangınlar yüzünden, kireç, tuğla ve kiremit muzayekası fevkalâde idi. O devirde kireç, tuğla ve kiremit en ziyade Hora (Makriköy), Yalova, Darıca ve İznikmit (İzmit)ten gelirdi.

Harp ve zaruret dolayısıyla buralarda fırın ve kârhaneler muattal bir halde idi. En çok

kiremit yapılan yer, Hora kariyesiydi. Fakat oradan gelen kiremitler de bazan nizamına muvafik olmazdı. İstanbulun inşaat malzemesine nezaret, Mimar başıya aitti. Kiremitlerin çaplarını tayin etmek onun vazifesiydi. Kiremitlerden « her bir kiremidin danesinin kadimi mimar arşunu ile boyu on sekiz parmak, bir başının arzı sekiz, bir başının yedi parmak olub bir hoş tabholunması » icap ederdi. Bir sene, ne kadar kiremit fabrikası varsa, cümlesinde mevcut kalp kiremitler « tayin olunan mübaşir marifetile tahrir ve hurd olunmak » emredildi. Makriköy, Yalova, Darıca ve İzmitteki kireç fırınları ile tuğla ve kiremithanelerin sahiplerine fırınlarını tamir etmeleri emrolundu. Bu suretle İstanbul halkının ev ve dükânlarını kâgır inşa etmeleri için lüzumu olan inşaat malzemesinin tedariki kolaylaştırıldı.

Kireç, tuğla ve kiremit gibi, kurşun da mühimdi. Yangınlardan camilerin de kurşunları eriyordu. İstanbulda kurşuncu tayfasına mahsus beş fabrika, o zamanın tabiri veçhile, beş kârhane

Tophane camii

mevcuttu. Bu fabrikalarda çalışan ameleler ustalar maiyetinde çalışırlar, kurşunculuğu mükemmelen öğrenirlerdi. Bادهu kethüdarları, yiğitbaşları ve sair ihtiyarları huzurunda imtihan olunurlar, hakikaten usta olduklarına dair kethüdarlarından başlayarak birbirlerine kefil olduktan sonra, fabrikalarda kurşunculuk edebilirlerdi. Sarayın, bahçelerdeki köşkerin, camilerin kurşunlarını onlar imal ederlerdi. Bu suretle ustalar maiyetinde kurşunculuk öğrenmiyenlerin bu san'atle meşgul olmaları menedilirdi.

Bir sene, sair esnaf gibi, kurşuncuların da nizama muğayir san'at icra eyledikleri haber alındı. Hassa mimarbaşı Hüseyin Ağa bundan şikâyet etti. Çünkü muayyen kimselerin «hakikaten kurşun işini işleyüb hamdest ve sirkaları zahir» olduğunu haber verdi. Divan, bunu da menederek kurşun mes'elesini halletti.

Fakat asıl müşkülât, rencberlerin ücretini tayin mes'elesinden zuhuretti. On sekizinci asırda, İstanbulda yangınlar yüzünden inşaat çoğaldıkça dülgerler ve amele-

lerde fazla ücret istiyorlardı. Halbuki dülgerler için sanatarindeki meharetlerine göre devletce mevzu ücret kırk ilâ elli akça idi. Hiç bir dülger ve amele bundan fazla ücret talep edemezdi. Fakat bu vazife ile mükellef olanların te-seyyüp ve ihmali amelenin cür'etini arttırdı. Kalfaların bir çoğu ev yaptıranlardan fazla ücret istemeye başladılar.

«Hattâ bazı neccar tayifesi istihkakına göre tayin olunan ücrete kanaat itmeyüb izdiyad talebile cevır ve eziyyet ve diledüğü mertebe ücret almak fikrile yapulardan âletlerin kaldıub halkı taciz eyledikleri» tahakkuk etti. Nihayet Divandan Mimar Ağaya yazılan bir hükümde «fımabaad hilâfı ferman vaz'u hareket cesaret idenler ahiz ve Tersanei âmirede güreğe vaz olunmak musammem ve mukarrer» olduğu bildirildi. Ücret meselesi de bu suretle hal olundu.

Sokakların temizlenmesin gelince: At meydanını yılda bir, Bayazıt meydanını ayda iki kere Çöplükbaşı marifetile «zimmilere» süpürtmek İstanbul kadısının vazai fi cümlesindendi. Bu vazife ile mu-

vazzaf olanlar ekseriya tekâliften muaf tutulurlardı.

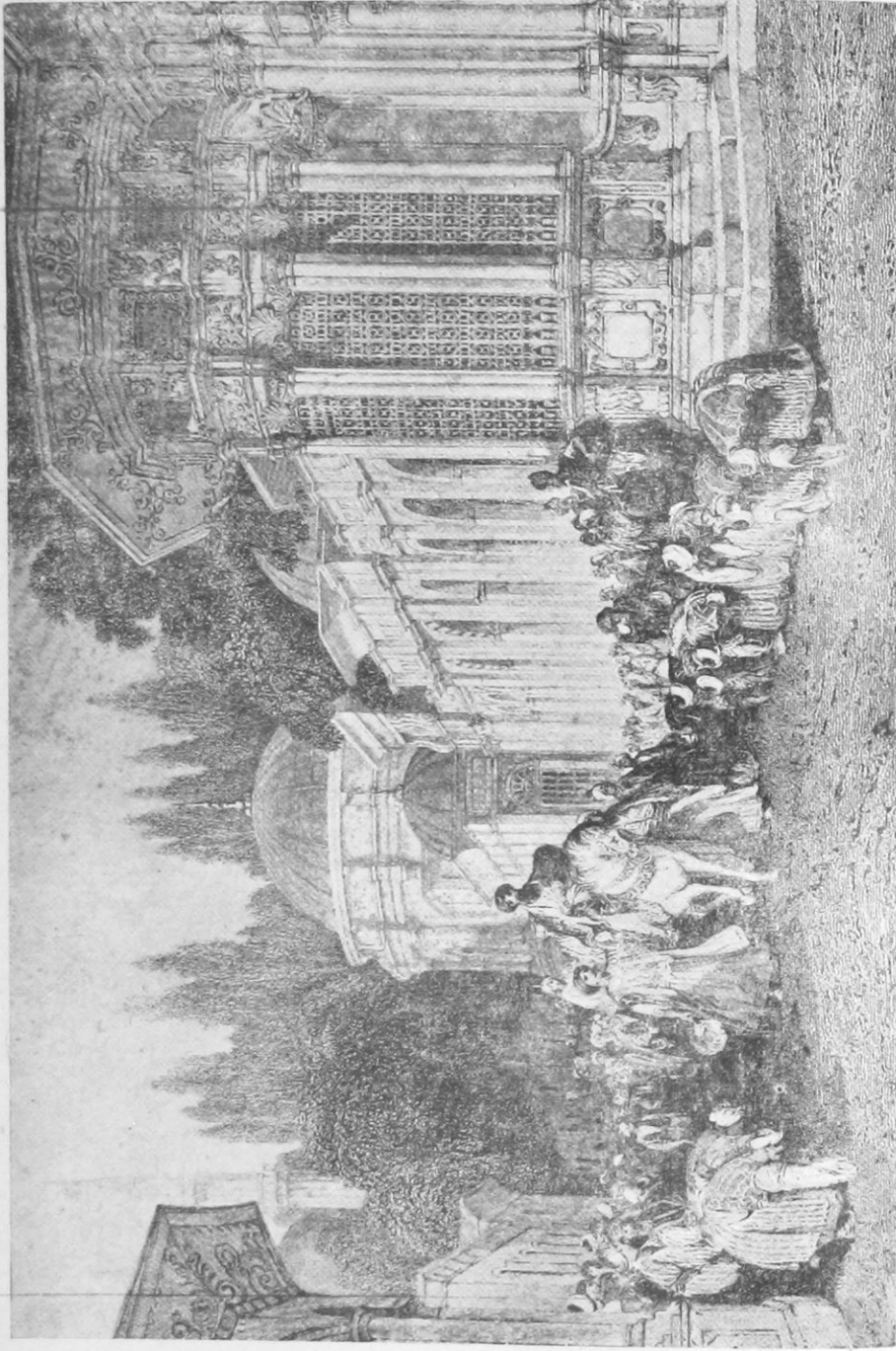
İstanbulda, bilhassa kaldırımlara itina edilirdi. Vakıf dükkânların önünde bulunan kaldırımları mütevellileri tamir ettirirlerdi. Kendilerine ait kaldırımları tamir ettirmeyen mütevellilerin tevliyetleri başkasına verilirdi. Kaldırımların her zirai kaldırım-cılara altışar akçaya, mahlût kaldırım-ların her zirai dörder akçaya yaptırılırdı. Taş fiatı yükseldiği zaman her zirai sekizeer akçaya, mahlûtu dörder akçaya yaptırılır. Üç sene içinde kaldırım-lar harap olursa, kaldırım-cılar harap olan yerleri ücretsiz yapmayı taahhüt ederlerdi. Kaldırım-cılara nezaret, kaldırım-cılar kethüdasının vazifesiydi.

İstanbul kadısı bu vazife ile beraber pereme, yani kayık ücretlerine de bakardı. En işlek mahal, Haliçti. Kayıklar Haliçte Eyibe, Boğaz içinde de Üsküdar ve İstinyiye kadar gidebilirdi. Kayıklara tayin olunan ücret, iki ilâ altı kürekli olanlarına, ve bir de, havanın «limanlık» veya «yavuz» olduğuna göre idi. Meselâ Yemiş iskelesinden Kâğıthaneye hava limanlık

olursa on,yavz olursa on beş akça alınırdı. Balıkpazarından Beşiktaş dolmuşa yarımşar akça,altı kürekliye dört akça idi. Kayıklara erkeklerle beraber kadın bindirilmezdi.

Keza hayvanları himaye meselesine de ehemmiyet verilirdi. At hamallarının zaif, sakat, nalsız, semerleri eski hayvan ve katır koşmaları memnudu. Hamalların caddelerde beygirleri katarlamalarına, her hayvana tahammülünden fazla yük vurmalarına, atlarını layıkile beslemelerine, ahaliden lüzumsuz yere fazla ücret istememelerine dikkat edilirdi. Nizama mugayir hareket edenlerin «sairlere mucibi ibret olmak için» haklarından gelinirdi.

İstanbul kadısı şehrin sıhht işlerine de nezaret ederdi. Hekim başının padişaha vereceği mektup üzerine lâzım gelen tedbirleri İstanbul kadısı ittihaz ederdi. Bu devirde, İstanbulda tabip, cerrah ve kehhâl namile dükkân açan bir çok hekimler vardı. Bunlar «Müslümanlara tıbbâ mugayir ve hikmete muhalif katil şerbetler ve zehirnak müşhiller verüb ve âdeti kadime muhalif yareler açub» halkın mutazar-

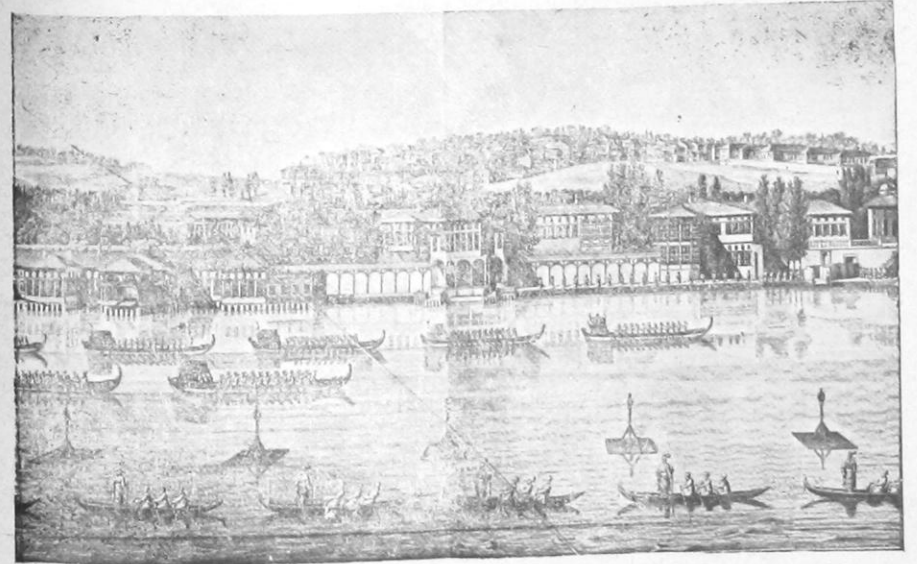

Eyipte bayram alayı

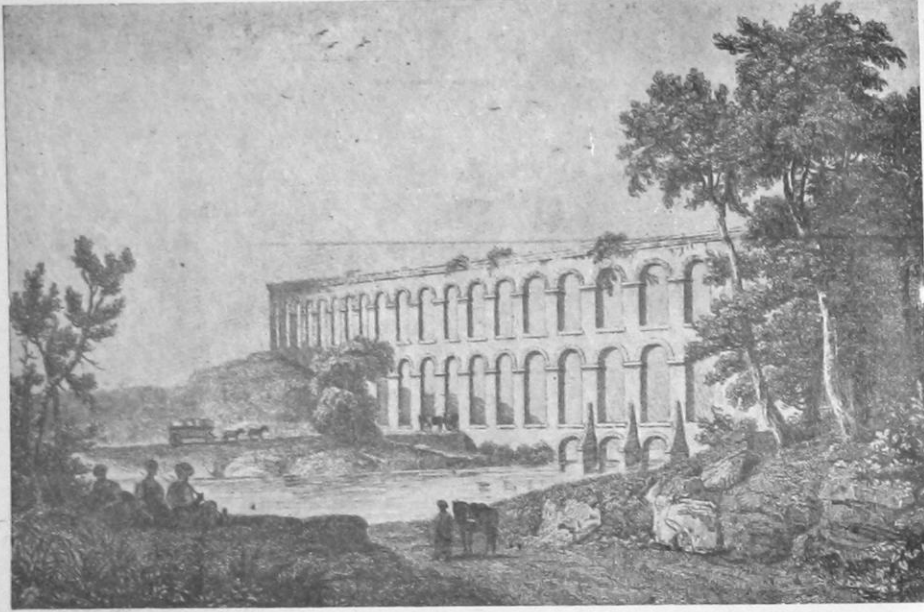
rır olmasına sebebiyet verirlerdi. Hattâ Kanunînin şehzadesi Sultan Mehmedin kızı Hüma Şahın zevci Ferhat Paşanın vefatı bile böyle bir acemiliğe hamledilmişti.

Hekimbaşı Girasettin zade Muhittin bu mahzurları nazarı dikkate aldı. O tarihten itibaren tabiplerin Hekimbaşı marifetile imtihan edilmeleri, ondan müsaade almadıkça «carşularda ve mecmalarda fuzuli esbabların serüb ve hengâme ile cemiyetler idüb mücerred kendüler celbi mal için müslümanlara buldukların» vermemeleri tenbih edidi. Bu suretle «tabiblenüb hengâme gir olanları ve tıbbâ muhalif müslümanlara nesne vi

renleri» derhal arz edecekler, haklarında ne suretle emri şerif sadır olursa ona göre hareket eyleyeceklerdi. Eczahaneler o devirde aktar dükkânlarıydı. Naehil olanlara dükkân açtırılmazdı. Aktarlar icabında tekâlifi örfiyye tâbi tutulurlar, fukaraya meccanen ilâç virirlerdi. Aktarların «ehli hırfet» den olmalarına dikkat etmek, hırfet kethüdasının vazifesiydi. Sarî hastalıklara çare bulacak tabib yoktu. Tauna en nafi ilâç, dua idi. «Matunen» vefat edenlerin adedi hesapsızdı. Keza, çocuk doğurmak da büyük bir felâketti. Ekser Sultanların çocuk doğururken öldükleri görülürdü.

On sekizinci asırda Beşiktaş Sarayı

Belgratta Çifte havuzlar

V

Su, ekmek, et, odun, kömür

Istanbulda belediyeye mütaallik işlerden biri de, su meselesiydi. Kanunî Sultan Süleyman Kırkçeşme sularını Istanbula getirttiği zaman, milletin yüzü biraz güldü. Her tarafta çeşmeler yapıldı. Ebüssüut Efendi de Yazıcı çiftliği civarından bulduğu suyu Turunçluk suyile birleştirdi, bir çeşme yaptırmaya karar verdi. Su yolları yapmak

için büyük bir faaliyet başladı. Su yollarının tamiri için Mısırdan hammallar bile getirildi. Sular Istanbula muntazam bir surette dağıtılacaktı. Eğri kapı dışında büyük bir su hazinesi vardı. Bu hazine altmış lüle hasıl ediyordu. Bu sular hazinelere çeşmelere dağıtıldı. Sultan Süleyman devrine gelinceye kadar çeşmelerin suyu

hep boşa akardı. Gece gündüz akan çeşmelerden sokaklar ekseriya bataklığa haline gelirdi. Nihayet burma lüleler icat edildi. Hem sokaklar çamurdan kurtarıldı, hem de suların ziyan olmasına meydan verilmedi. Bu suretle artan suyu, isteyenler, hayrat çeşmeler yaptırırlar, oralara akıtırlardı. Fakat burma lülelerin, yani muslukların icadı, bir çoklarının işine gelmedi. Bazı mahallelerde imam ve cemaat :

— Akan su bağçelerimize ve bostanlarımıza akmak için bu su bize verilmiştir. Yabana akarsa aksun. Burma lüleyle rızamız yokdur.

Dediler, burma lüleleri kaldırmaya çalıştılar. Bu babta en ileri varanlar, sipahilerdi. Bu mes'ele üzerine Sultan Süleyman İstanbul kadısına şu hükmü yazdı :

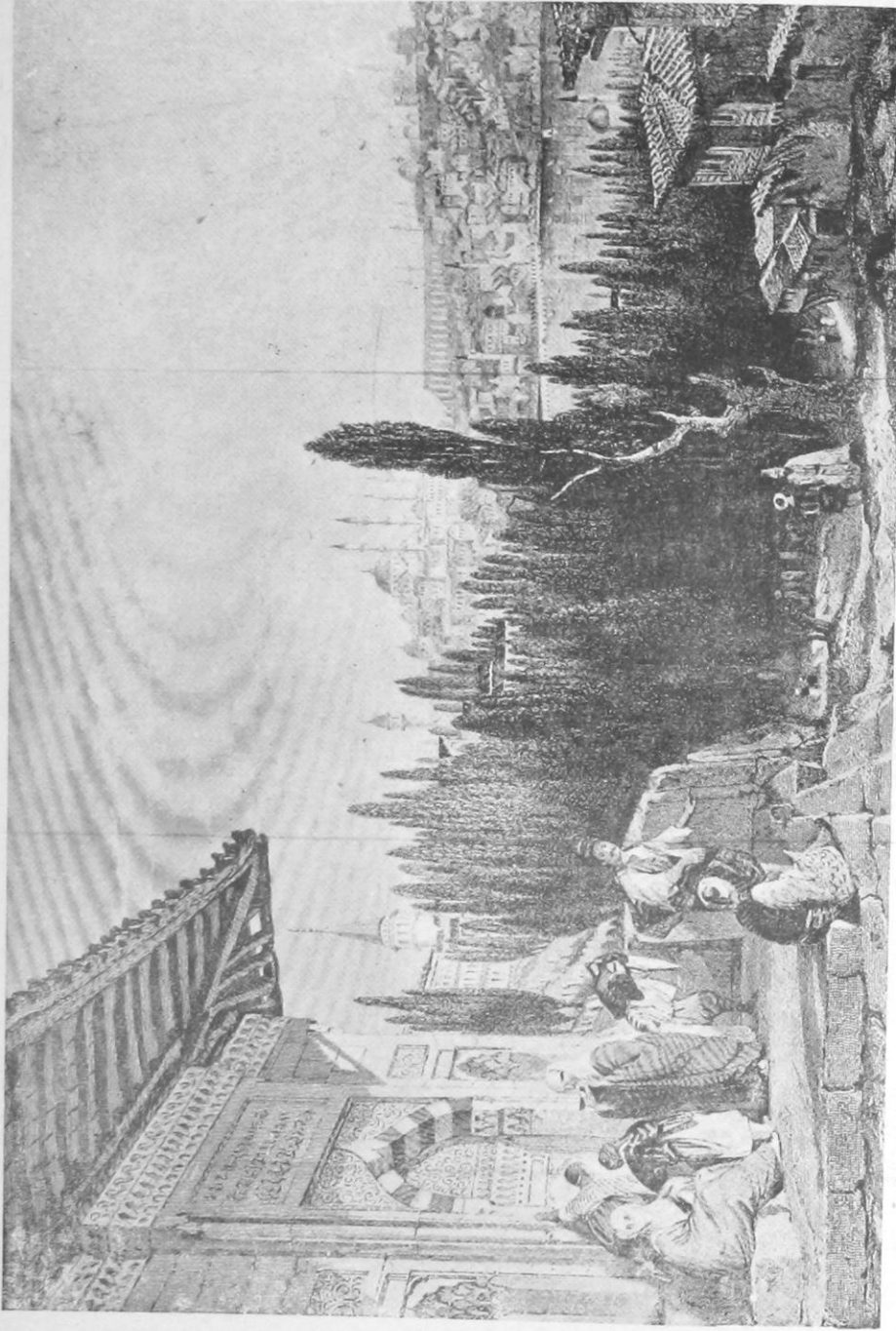
«Çeşmelere burma lüle da-
kuldüğundan lüle ufadan [1]
eğer sipahi ve sair kulların
taifesi ise kapuma arz eyle-
yesin Ve eğer ehli cihetden
ise cihetin alub abare vire-
sin Ve eğer şehirlü halkından
ise mühkem hakkından gel-
dükden sonra cerimesin aldı-

[1] Lüleyi ufaltan.

rasın Ve yabana akmak ecilli
içün açık koyanların dahi
vechi meşruh üzere haklarından
gelesin ».

Istanbul çeşmeleri iki sınıftı : Biri at sakalarına, biri de mahallelere mahsustu. At sakalarının mahallelere tahsis olunan çeşmelerden su almaları yasaktı. Fakat ekseriya buna riayet edilmezdi. At sakaları mahalle çeşmelerinden de su alırlar, ahaliye satarlardı. Mahalle halkı bahçelerini sulamak için geceleri çeşmeleri mahsus açık bırakırlardı. Hamamcılar ve hattâ ahali den bir kısmı sureti mahsusada anahtar edinirler, geceleyin «su yolu kapuların ve bacaların » açarlar, nizamından fazla su almaya çalışırlardı. Mahalle halkı derhal Divanı Hümayuna « rik'a sunub » bu gibileri şikâyet ederlerdi.

At sakalarının hukukuna bazan arka sakaları tecavüz ederler, onlara ait çeşmelerden su almaya çalışırlardı. Fakat Divanı Hümayun nazarında at sakalarının hukuku diğerlerine göre faikti. At sakaları «fethi hakaniden beru ihrak oldukda hidmet idegelüb» su taşırlardı. Istanbula sık

Beyoğlunda bir çeşme

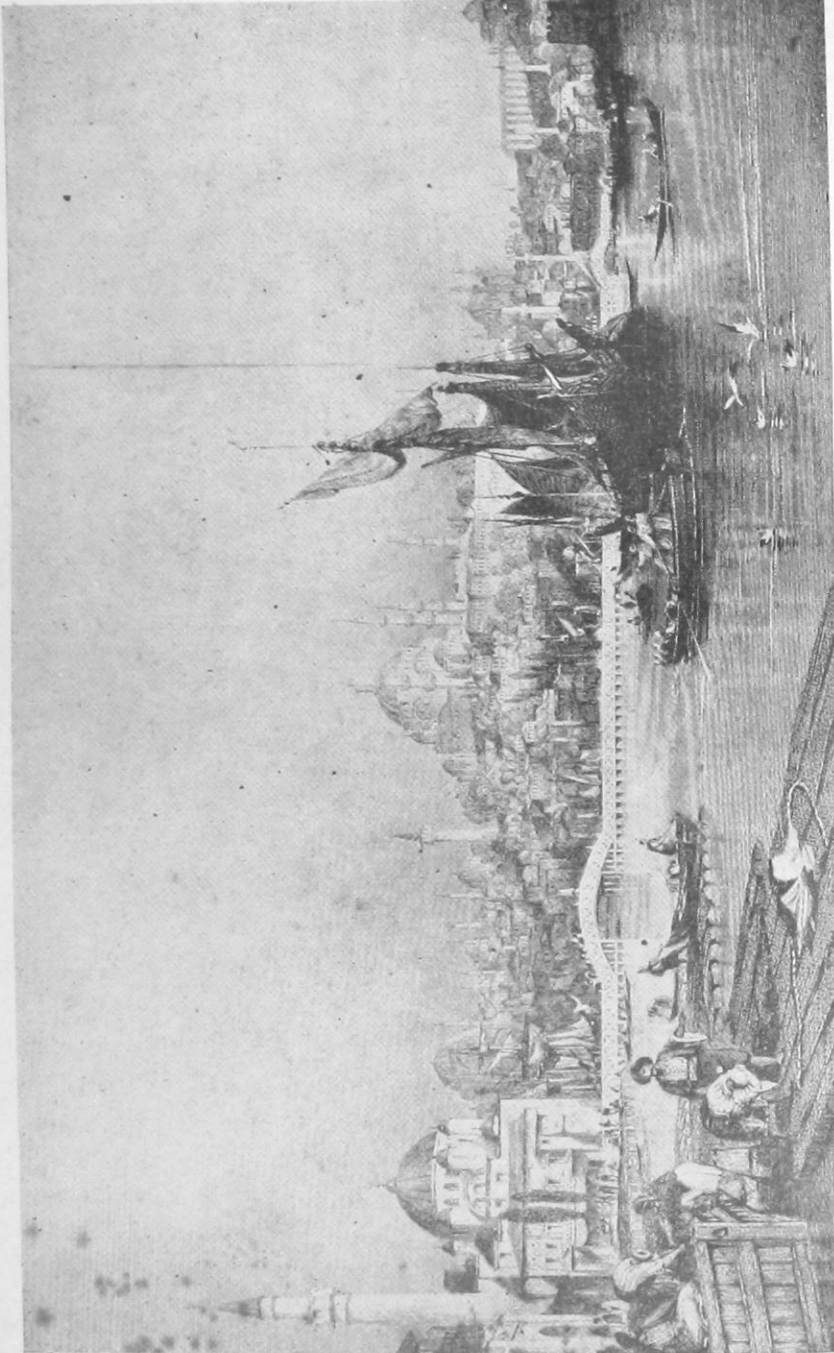
sık vukua gelen yangınlarda kiminin atı helâk, kiminin eşeği zayı olurdu. Bu fedakârlıklarına mukabil at sakalarının hukukunu muhafaza eylemeyi Divanı Hümayun bir vazife bilirdi.

Maamafih, Divanı Hümayun'un hususî kimselere çeşme inşasına müsaade etmesi suiistimali mücip oldu. Bazı kimseler, hayrat olmak üzere, çeşme yaptırmayı bahane ederek su alırlar, evlerinde yaptıkları hamamlar ve şadırvanlar için bu sulardan istifade ederlerdi. Bu suiistimale reisülküttap, kadiasker, Galata emini, defterdar mazulü, nişancı, mukataacı başı, arpa emini gibi devletin nüfuzlu ricali de içtisar ederlerdi. Sokullunun sadaretinde, devlet ricalinin bu hareketlerinden şikâyet edildi. Sokollu mes'eleyi arzetti. İkinci Selim : « Unat vechile ahvallerin teftiş idüb herbiri evleri içine aldıkları suyu emri şerifimle mi almışlardır, yohsa taşrada su bulub dahi ol asıl mirî suya katub evleri yanına geldikde almışlardır mıdır ve yahud evleri yanlarında çeşme olmağla fuzulî alub evlerine icra itdürmüşlerdir ellerinde temessükleri

var mıdır ve ne zamandan beru olmuşdur», bu noktaların tahkikini emretti.

İstanbulda su işlerine bakmak üzere bir Su nazırı vardı. Fakat icraata müteallik işler için Divanı Hümayundan ekseriya İstanbul kadısına ve Dergâhı âli çavuşlarına hüküm yazılırdı. Her çeşmenin kaç lüle olduğu tahkik edilir, zarar ve ziyanının tazminine gayret olunurdu. Bir yere tahsis olunan suyun sahibi, o suyu istediği gibi kullanırdı. Meselâ İkinci Selimin zevcesi Nurbanu Sultanın hamamına ait suyu hamam için beygirler dolaplarla çekerlerdi. Bu su hamama fazla geldiği için artan suyu vakıf çeşmelere dağıtırlar, bir kısmını da yevmiye, ücretle arzu edene satarlardı. Bundan hasıl olan para hamama su çeken beygirlere sarf olunurdu. Nihayet Nurbanu Sultan hamamının fazla suyu yüz bin akçaya satın alındı, paranın faizi dolap beygirlerinin masrafına karşılık tutuldu.

İstanbulda bol su geldikten sonra inşa edilen başlıca çeşmeler ve hamamlar, Edirne kapı karşısındaki Gümrükhane çarşısındaki çeşme, Edirne kapısında Mihrimah Sultan hama-

Süleymaniye'nin denizden görünüşü

mi. Ebüssüüt Efendinin Macuncu mescidi civarındaki hamamı, Bayazıt civarında Kızlar Ağası Davut Ağanın çeşmesi idi. Daha sonra on yedinci asırda Tophanede Birinci Ahmet, on sekizinci asırda Babı Hümayun önünde Üçüncü Ahmet çeşmesi yapıldı. Artık İstanbul halkı o zamana kadar duçar oldukları susuzluktan kurtuldular.

Kırkçeşme suyu esas olmak üzere İstanbulun ekser mahallelerinde çeşmeler yapıldı. Bazan su kemerleri sellerin ve zamanın tesirile yıkılır, halk gene susuzluk belâsına uğrardı. Bu felâket, yaza tesadüf ettiği zaman, bir at yükü su için on beş akça, yani zamanımız rayicine göre yirmi altı kuruş on para bile vermeye mecburiyet hasıl olurdu. Müverrih Selânikînin tarifi veçhile, böyle zamanlarda «kuyular ve pınarlar defi' zarureti atş idemeyüb ve Padişahı zemintü zeman Hazretleri bezli mali firavan ile atşan olan ekbadı insan ve hayvanı zülâli ihsan birle'reyyan itmeğe niyyet ve kasd idüb ecuru cezileye nail olub âlemde nik namü nişan koyarlardı. »

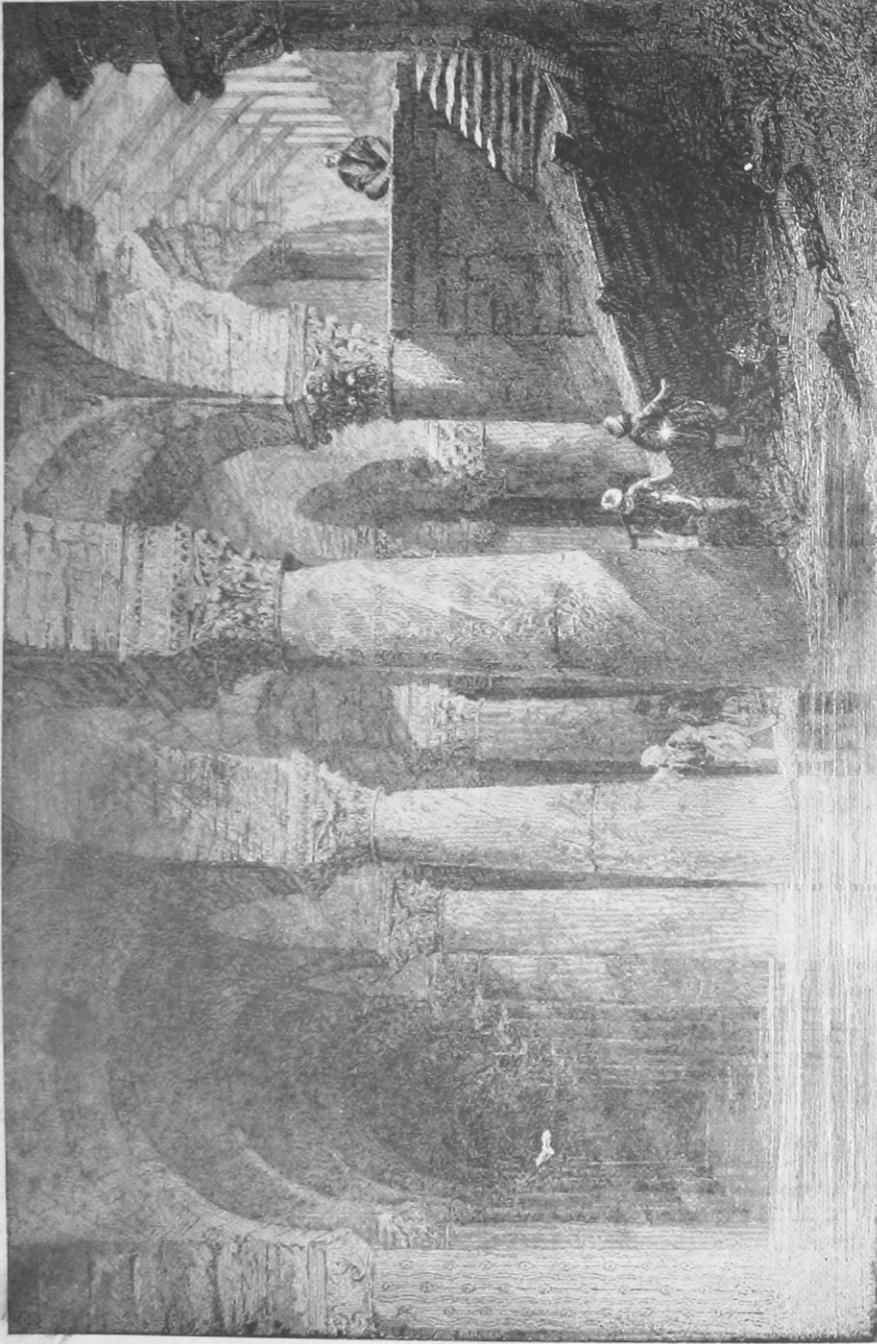
İstanbul hisarının içinde ve dışındaki kuyulardan su bulanlar, bu suları mecra hakkı diye vakıf su yollarına hediye ederler, sülûsanını kendileri alırlardı.

İstanbulun su derdi on sekizinci asırda da hükümeti meşgul etti.

O tarihe gelinceye kadar devlet ricalinden servet sahibi olanlar, civarlarında oturan fukarayı susuz bırakmamak için hem harice çeşme yaptırmışlar, hem de evlerine kuyu kazdırmışlardı.

O devirde evine kuyu kazdırmak bir mesele idi. Devlet ricalinden başkaları evlerine kuyu kazdıramazlardı. Evlerine kuyu kazdırmak murat eyledikleri zaman, «marifeti şer'ile ve nazır ve ehli hibre marifetile» kuyu kazılacak yerler keşif ve muayene olunur, başkalarının kuyusuna gelen suya zarar vermiyeceği anlaşıldıktan sonra müsaade edilirdi.

Bu sayede «meyah ahvali mazbut ve muntazam ve çeşmelerde sular firavan ve tükara ve ağniyadan bir ferdin suya zaruret ve muzayekası» olmazdı.

Suyabatın Sarayı

Zaman geçtikçe bu usul değişti. Devlet ricalinden olmayanlar da evlerine su getirmeye heveslendiler. Nazırlara para yedirerek evlerine kuyu kazdırmaya muvaffak oldular. Fakat bu kuyuların suları evvelce kazılmış olan kuyuların suyu idi, ve yahut nazırlardan satın alınan bir kaç masra sudan ibaretti.

Kış mevsiminde su bol olduğu için bunun farkına varmak kabil değildi. Fakat yazın sular azaldığı zaman bu hal meydana çıkardı. Vakıâ bunların suları kestirilirdi; fakat evlerinde hazır çeşme bulunduğu için nazırlardan para ile su almaya gene muvaffak olurlardı.

Istanbul dahilinde çeşme ve kuyu sularına ihtimam olmadığı gibi, Belgrat civarındaki Çifte havuzlardan İstanbula gelen suyun da nezafet ve muhafazasına itina edilirdi.

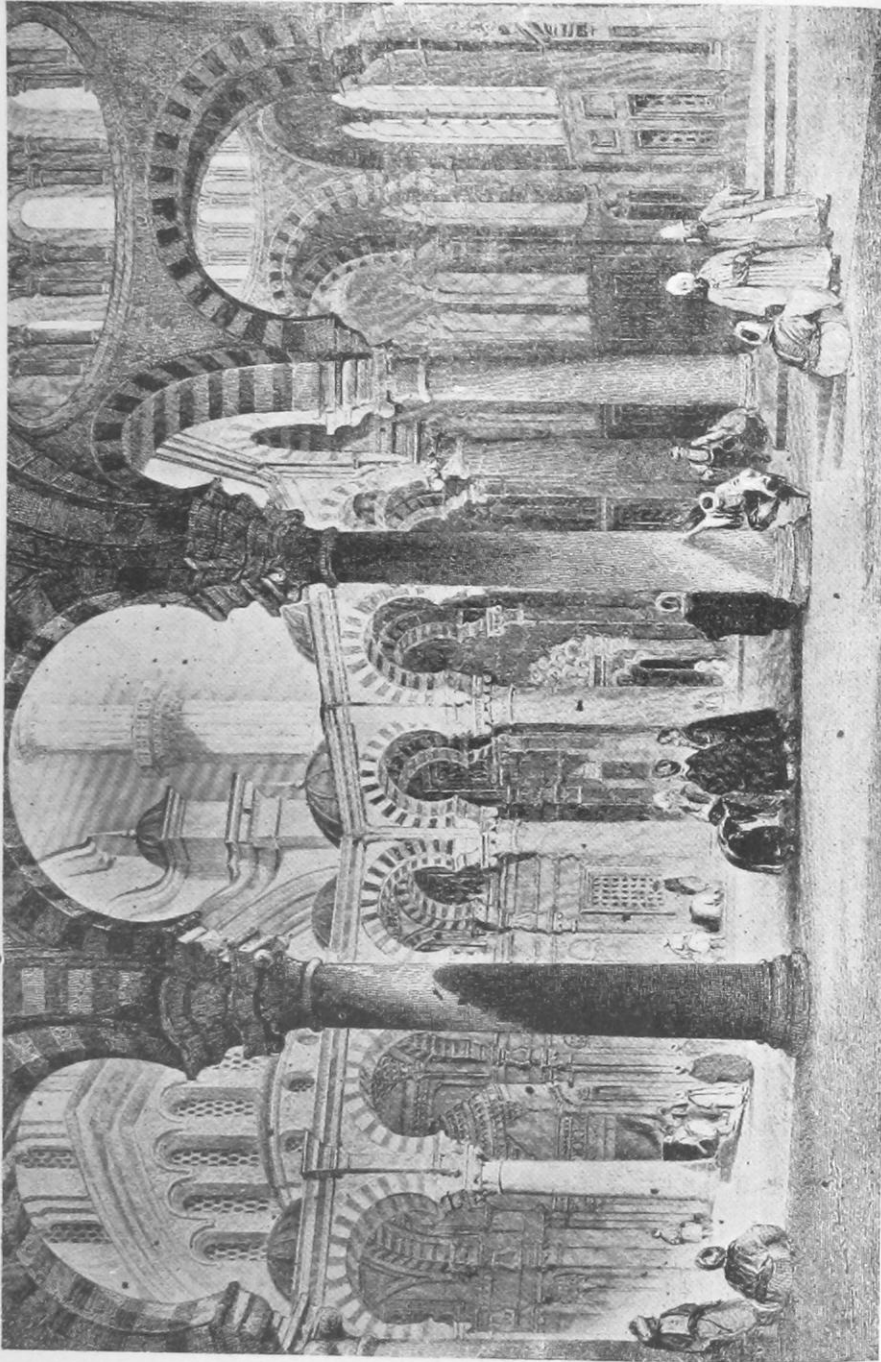
1725 de Çifte havuzların nezafetine dikkat edilmediği görüldü. O civardaki kariyelerde oturanlar burada çamaşır yıkarlar, suya hayvanlarını salıverirlerdi. Derhal su nazırına bir emir yazıldı. Çifte havuzlardan civar kariyelerin hududu nihayetine kadar su-

yun etrafına kazıklarla çalı havale çekildi. Gelip geçenlere mani olmamak için de müteaddit köprüler yaptırıldı.

Divandan çıkan hüküm civar kariyelerdeki ahaliye tebliğ edildi. Bu hükümde, yapılan kazık ve çalı havaleden her kim bir çalı koparacak olursa «kariyyei mezkûrede olan büytü adide ve ebniyei saire bilcümle temellerinden kal'ükam ve ahalisi ahar mahalle nakil ve bilkülliyye alâkaları kat olunmağla dahi kanaat olunmıyub ebedî küreğe» konulacakları bildirilirdi.

Şehirde suyun idaresine o derece itina edilirdi ki, İstanbul, Galata, Eyip ve Boğaz içinde, suyun azalmasına mani olmak için, çifte ve tek hamam yaptırılmazdı. Bu husunta odunun da çok sarf edilmemesi nazarı dikkate alınırdı.

Istanbulun iaşesi, her asırda olduğu gibi, on sekizinci asırda da Divanı Hümayunu da imâ işgal ederdi. Bu meyanda ekmek ve furun mes'elesi gayet mühimdi. Furunlar sureti umumiyede ikiye ayrılmıştı: has ekmek furunu, harci ekmek furunu.

Nuru Osmaniye caminin avlusu

Has ekmek furunu « kadime beş furundu. Bunula beraber, devrin tabirile yevmiye has ekmek işleyen furunlar bazan harcı ekmek te işlerlerdi. Furunların miktarı, Divanı Hümayun tarafından fermanla takyit edilmişti.

Has ekmeğin her biri, harcı ekmekten onar dihem noksan çıkarılırdı. Ekmeklerin vezinlerine ve ne kadar noksan çıkarılacağına dair emirler hep Divan defterlerine kayıt olunurdu.

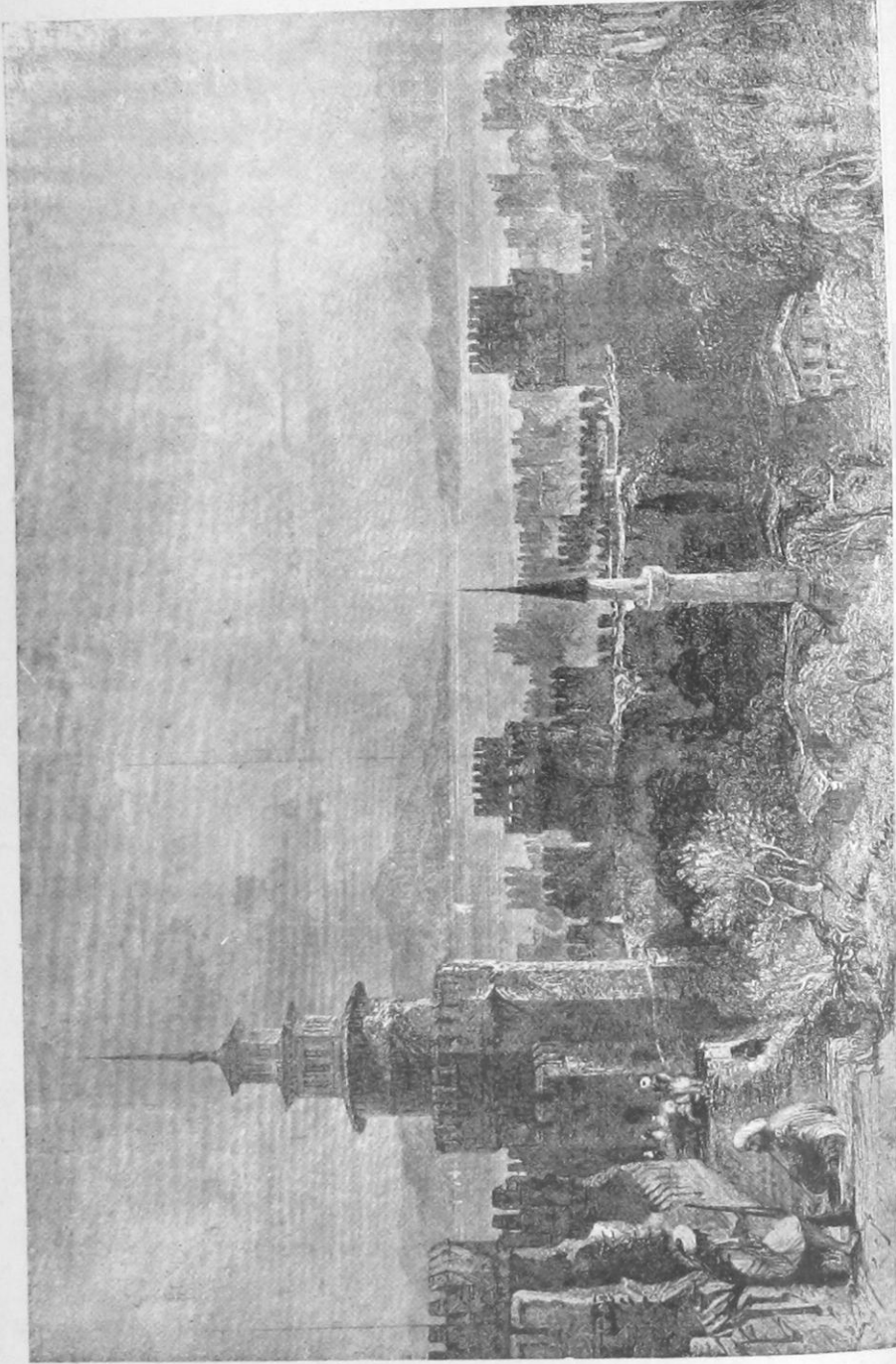
Furunlarında has ekmek çıkarmak isteyenler resmen Divana müracaat ederler, Divandan « hükümü şerife », İstanbul kadılığından da « hücceti şer'iyye » alırlardı. İstanbulun alelumum iâşe, ekmek ve furun işlerine, başta İstanbul Kaymakamı olmak üzere Âstanei saadet kadısı karışırdı. Ekmek işlerine son derece itina olunduğu halde, bazan furunlar buğdayın kilesini yirmi beşer akçaya alular, has ekmeği, nizama muhalif olarak, harcı ekmekten kırk dirhem bile noksan çıkarmaya cüret ederlerdi.

Furunların bazıları devlet ricalinin, bazıları da Rumların ve Ermenilerindi. Uzun müd-

detten beri muattal kalan furunların işletilmesi için Divandan « emir şerif » almak lâzımdı. Has ekmek işleyen furunlardan maada, İstanbulun hemen her tarafında harcı ekmek işleyen furunlar vardı. Bunlardan bir çoğu ekmek ve furun mes'elesinden dolayı hâdis olan ihtilâflar için Divana müracaat ederler, iddialarını Divanın vereceği hükümlerle halle muvaffak olurlardı.

Has ve harcı ekmek furunlarından maada, börekci furunları da vardı. Börekci furunları aslâ ekmek çıkarmıyacıkları gibi, has ekmek furunları da çörek, halka ve gevrek çıkaramazlardı.

1703 de börekci furunları da « kadime mugayir » ikişerlik ve dörderlik ekmek çıkarmaya başladılar. Has ve harcı ekmekçi tayfası derhal Divana müracaat ettiler. « Börekçi taifesi kadimüleyyamen beru çörek ve halka ve gâhi gevrek işleyüb katî nan tabh idegelmış degiller iken kadime mugayir ikişerlik ve dörderlik nanı tabh idüb fırınlarının tiline ve kâr ve kisiblerinin noksanı tertibine bais olmalarile yedlerinde olan hücceti şer'iyy-

Yedikule

ye mucibince muhdes olanların men» edilmelerini rica ettiler. Divan bu ricayı derhal is'af etti, İstanbul kaymakamile kadısına müdellel bir hüküm yazıldı.

İstanbulda et tedarikinde büyük müşkilâta tesadüf edilirdi. Et tedariki, celep teşkilâtı, Rumeliden ve Anadoludan koyun sürülmesi, İstanbul kasaplarının idaresi, Divanı Hümayün için hemen daimî ve hal edilmez bir mesele idi. İaşenin bu şubesini temin için Divanı Hümayündan kadılara mütema-diyen hükümler yazılırdı. Divan, İstanbulda daima bol et bulundurmak için şu noktalara ehemmiyet verirdi: kasapların intihabı, o zamanın tabiri veçhile, kasap yazılması, celep tayini, her kadılıkta celep teşkilâtı, celeplerin İstanbula getirecekleri koyunların envarı, et fiatı, İstanbul ahalisine etin sureti tevzii, kasap sermayesi, kasapların açığı ahaliden toplanan kasap akçasile kapatmak.

İstanbul feth olunduktan sonra Aya Sofya kilisesi Camiye tahvil olunur olunmaz, Yedikule haricinde «otuz üç bab salhane ve üç

yüz altmış bab dibağhane» inşa edilmişti. Bunlar icarei müeccele ile dibağlara icar olunurdu. Bunlardan başka, daha sonraki devirlerde, İyipte de bir salhana açılmıştı. Esasen İstanbul, Ayvansaraydan Yedikuleye, Yedikuleden Saray burnuna, Saray burnundan Ayvansaraya kadar mahdut sur dahilinde bulunduğu cihetle, şehrin muhtelif noktalarında açılan salhaneler İstanbulun et ihtiyacını seri ve muntazam bir surette temin ederdi.

Yedikulede yapılan otuz üç salhane ile üç yüz altmış tabakhane Ayasofyayı kebir camiine vakıftı. Sekiz Yeniçeri meydanı ile Eski Sarayın, Yeni Sarayın ve sair tayinat için lüzumu olan eti bütün kasap taifesi bu salhanelerde kestikleri koyunlardan temin ederlerdi.

Aynı zamanda İstanbulun deri ihtiyacı da buradan temin olunurdu. Bu da kifayet etmediği takdirde, hariçten su sığı (manda), öküz, keçi, koyun ve kuzu derisi getirilirdi. Su sığı derisi yüz yirmi, öküz derisi yüz on, inek derisi seksen, keçi derisi yirmi, koyun derisi on, kuzu derisi de üç akçaya satılırdı. O zamanlar

Istanbulun iâşe mes'alesini en ziyade bozan şey, «beynennas bey'i ve şira ve ahzü itâda bilcümle mangır virilüb alınması» idi.

Yedikuledeki bu tabakhanelerden maada, Üsküdar'da Validei Atik camii ile imareti evkafından on iki bap tabakhane daha vardı. Dibag esnafın ahi babaları el'an mevcuttu.

Tabakhaneler, salhanelerin yanında idi. Bir taraftan hayvanlar kesilir, diğer tarafta da derileri işlenirdi. İşkembeleri de işkembeci tayfası satın alırdı. İşkembeci tayfasının muhtesibe, kul oğlanlarına, yasakçı tayfasına «haftalık namile» para vermeleri usuldendi. Bununla beraber Sarayın av köpekleri için de işkembe lâzımdı. Sarayın zağarlarına bakmak vazifesi yeniçeri ocağının altmış dördüncü zağarcılar neferatına aitti. Zağarcı neferati Divana müracaat ederler, besledikleri «mirî zağar ve samsunların gıdaları miktarı işkembeci taifesi meccanen virtüb mukabilinde muhtesib ve kul oğlanları ve yasakçı taifesi tarafından haftalık namile akçeleri alınmak üzere» müsa-

ade olunmasını rica eylerlerdi. O tarihten itibaren işkembecilere «emri şerif» verilir, zağarcılar Saraya ait zağarlarla samsunların yiyeceği kadar işkembeci daima işkembeci taifesinden alırlardı. Bu suretle salhaneler, tabakhaneler ve işkembeciler nizamına muvafik bir surette hareket ederler, hiç bir taraftan da iz'âç edilmezlerdi.

Fakat bu nizam çok sürmedi. 1701 de kasapların da keyfi kaçmaya başladı. O tarihe gelinceye kadar kasap esnafı dışarıdan gelen koyun ve sığırları kendi paralarıyla alırlar, salhanelerde keserlerdi. İstanbulda yaz, kış et ek-sik olmazdı.

Leventler kasapların ticaretini çekemediler. Tersanei âmi re civarında ayrıca salhaneler açtılar. Dışarıdan gelen sürüleri karşıladılar. Kasaplara meydan vermiyerek kendileri satın aldılar, ve kendi salhanelerine getirerek kesmeye başladılar. Fakat eti kasap fiatına satsalar, gene iyi idi. Leventler ticareti iyice kafatarına koymuş oldukları için, «nerhi cari» den de fazlaya satıyorlardı. Bu hal, bittabi «Yedikule haricinde olan ka-

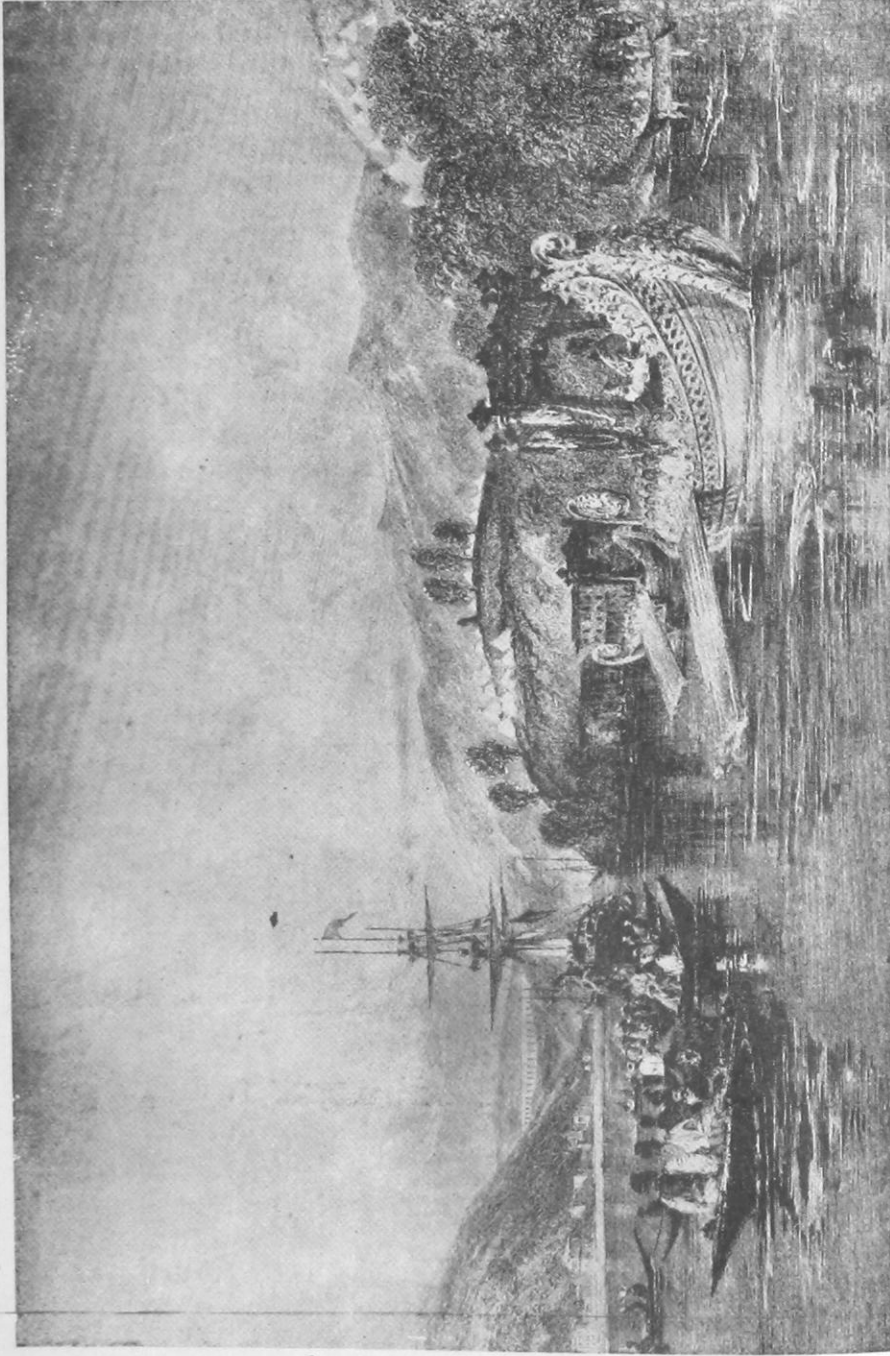
dimî salhanelerin ibtaline bais» oldu. Kasap tayfası derhal Divanı Hümayuna müracaat ettiler. «Hükmi şerif» le bunun da önünü almaya muvaffak oldular.

İstanbulda, kasaplardan maada, bir de çeyrekçi tayfası vardı. Bunlar Fatih, Beyazıt ve Yenicami önlerinde, Haslar kazasında, münasip mahallerde ucuz fiatla et satarlardı. Ağalar Saltanatı hengâmında Arnavut Bektaş Ağa, nüfuzundan bilistifade Fatihteki çeyrekçi kasapları kâmilen kaldırtmıştı. Bektaş Ağa, çeyrikçilerin sekiz akçaya sattığı eti sırf kendi koyunlarına münhasır olmak üzere, on beş akçaya satar, hattâ İstanbulda kendi koyunlarından başkasını da sokturmazdı.

1707 senesinde Beyazıt ve Yenicami önündeki çeyrekçi kasaplar el'an mevcuttu. Bunlar sair mahallerdeki kasapların sattıkları etten daha «eslâh» eti, cari nehten bir akça noksanına satarlardı. Her çeyrekçi kendisine «malûmül ahval mütemevvil ve kavi kefil» verir, kefaletleri «marifeti şer'ile hüccet» olunurdu. Kefilsiz hiç bir kimse çeyrek-

çilik edemezdi. Divan, bütün bu muamelâttan sonra müsaade eder, fakat aynı zamanda, «yaz ve kış kasabların fûruht eyledikleri lâhimden eslâh ve tammülvezin lâhmin kıyyesini on iki akçeden ziyade fûruht ve teaddi ve tecavüz eylemeyüb yaz ve kış bir vechile zaruret ve müzayeka çekdirmemek» hususunu da şartı aslı ittihaz ederdi.

Kasaplar hükümet tarafından yazılırdı. Et fiatından daima zarar etmek ihtimali olduğu için kimse kasap olmak istemezdi. Bu sebepten, İstanbul müslim ve gayri müslim zenginlerinden «gayet maldar ve kasablığa kadir» kimselerden intihap olunanların kasap yazılmaları için Divanı Hümayundan hüküm yazılır, bu gibilerin isimleri kasap defterine kaydedilirdi. Hattâ zenginlerden biri kasap yazılmış. Kurtulmak için Mısıra kaçmış. Tekrar İstanbul'a gelerek Derkâhî âli müteferrikası olmuş. Mes'ele haber alınır alınmaz tekrar kasap yazılarak salhaneye gönderilmişti. Yazılan kasaplar ekseriyetle Museviydi. Kasaplar intihap ve teşkil olunduktan sonra, kendilerine açıklarını kapatmak için, para-

Hünkâr iskelesi

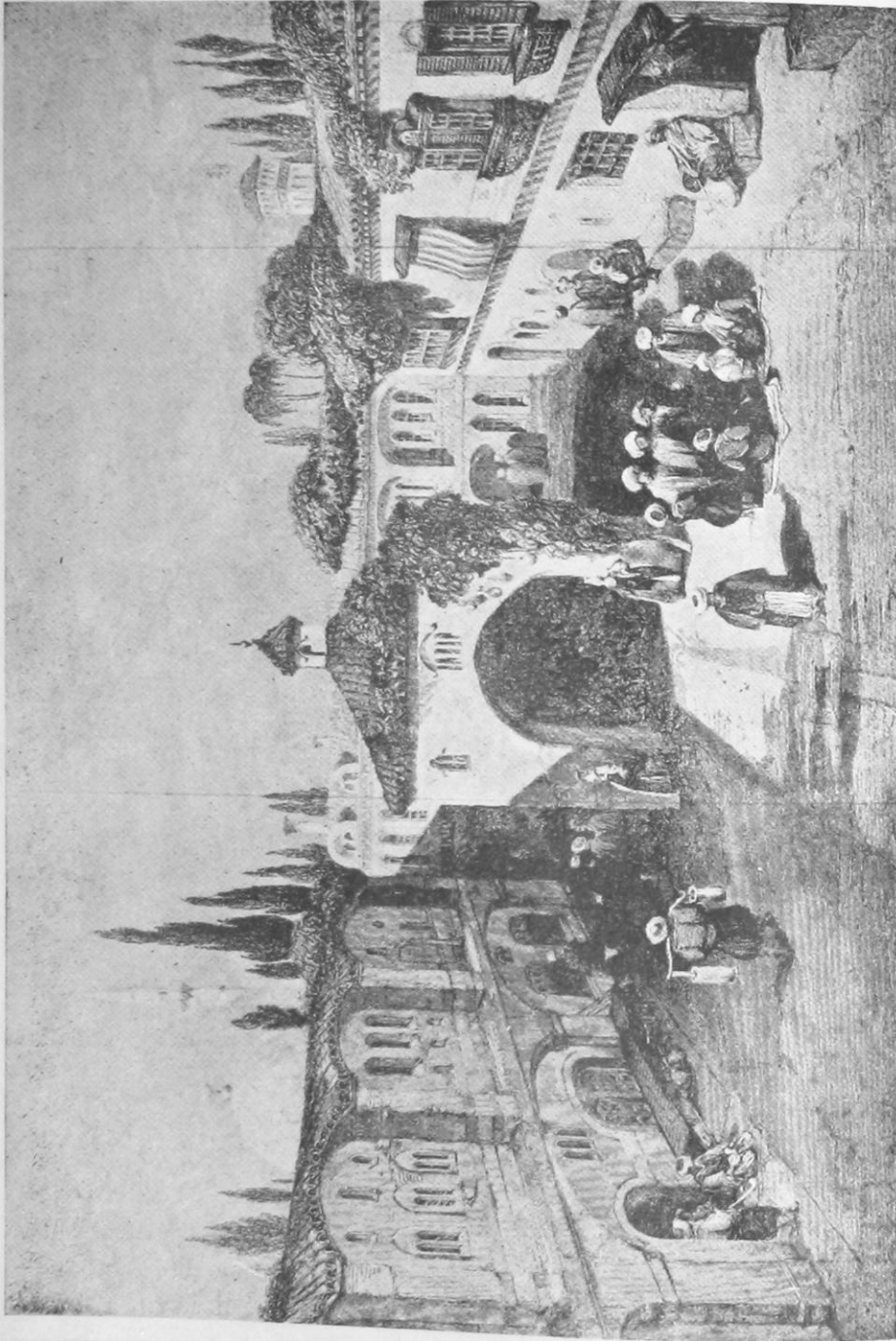
verilirdi. Buna «kasap sermayesi» ve bu sermayeyi vücutta getirmek için ahaliden toplanan paraya da «kasap akçası» derlerdi. Kasap, akçası ekseriya müslimlerin ve gayri müslimlerin zenginlerinden toplanırdı. On Altıncı asırda müslimlerden on bin, gayri müslimlerden de keza on bin altın kasap akçası toplanmıştı. Bazan imaret mütevellilerinden de kasap akçası alınırdı. 1575 de mütevellilerden altı yüz doksan sekiz bin akça kasap akçası toplanmıştı. Sokullu, bir defasında, kasap akçası için «bin filori sadaka» etmişti. Üçüncü Muradın son senelerinde İstanbulda oturan Yahudiler her sene kasap akçası olmak üzere beşyüz akça verdiler, kendilerine İstanbul havayicinden et almayı o suretle temin eylediler. Bu parayı «Bedestende onu on ikişere olmak üzere » faize verdiler, husule gelen faiz her sene İstanbul kadısı huzurunda koyun eminine teslim olunur, o da kadı marifetile bu parayı sermaye için İstanbul kasaplarına dağıtırdı.

Kasap akçasının sureti muhasebesi İstanbul kadısı nezdindeki «sicilli mahfuz» a ka

yıt edilir, muhasebenin bir sureti de Hazinei Âmirede hıfz olunurdu.

İstanbulda koyun Anadolu'dan, Rumeliden, Eflak ve Buğdandan gelirdi. Koyunlara Türkmen koyunu, kıvırcık, arman koyunu, Kırçan koyunu gibi isimler verilirdi. Koyunları vilâyetlerden celepler toplar, İstanbulda onlar getirirdi. Celepler, yazılı celep, gönüllü celep namile ikiye ayrılmıştı. Celeplerin kendilerine mahsus nizamları vardı. İşlerine kimse karışamazdı. Celepler de, kasaplar gibi, zenginlerden seçilirdi. Her kadılıkta bir celep defteri bulunur, bir sureti de İstanbul kadılığına gönderilirdi. Sene de ne kadar mevsim koyunu çıkacaksa, ve her celep ne kadar koyun toplamakla mükellef ise, bu miktar koyun her kadılığın defterine yazılırdı.

Celep yazmak ve her celebe kudreti derecesinde koyun kaydetmek vilâyetlerdeki kadıların vazifesiydi. Her kadılığın celeplerini teftiş için İstanbuldan Çavuş gönderilirdi. Bu Çavuş müflis ve kaybolan celepleri tahkik eder, yerlerine «sayir mütemevvil ve maldar olan kimesnelerden» celep ya-

Edirne'de bir han

zardı. Bu suretle gönderilen Çavuşlar ekseriya « koyun sürmeğe me'mur » olurlardı. Çavuşlar sürücüler vasıtasile koyunu toplatırlar, ne kadar koyun yollandığına dair bir « irsaliye defteri » yazarlar, celeplerle gönderirlerdi. Her mevsimin koyunu İstanbula vaktinde yetiştirilir ve eksiksiz teslim edilirdi. İrsaliye defteri tatbik olunduğu zaman, eksik çıkacak olursa, kadılar mes'ul olurlardı. Koyun sürmeye giden Çavuşlar Hazineiçâmirede mahfuz olan defteri de beraber götürürler, alacakları koyunun miktarını o deftere göre kayıt ederlerdi. Ekseriya matrabazlar koyunları saklarlar, yüksek fiatla satmak isterdi. Çavuşlar buna da mani olurlardı. Celeplerin topladıkları koyunlardan, üç kuzulmuş olanları yirmi beşer, bir kuzulmuş olanları da yirmişer akçaya satın alırdı. Koyunları sürücüler satın alırlardı. Çavuş her sürücüye üç müsellim veya eşkinci terfik eder, koyunları sayar, « mühürlü defter » le İstanbulda koyun eminine gönderirdi. Sağmal koyunlar toplattırılmazdı. Koyunları İstanbula getiren sürücüler ekseriya mevzu

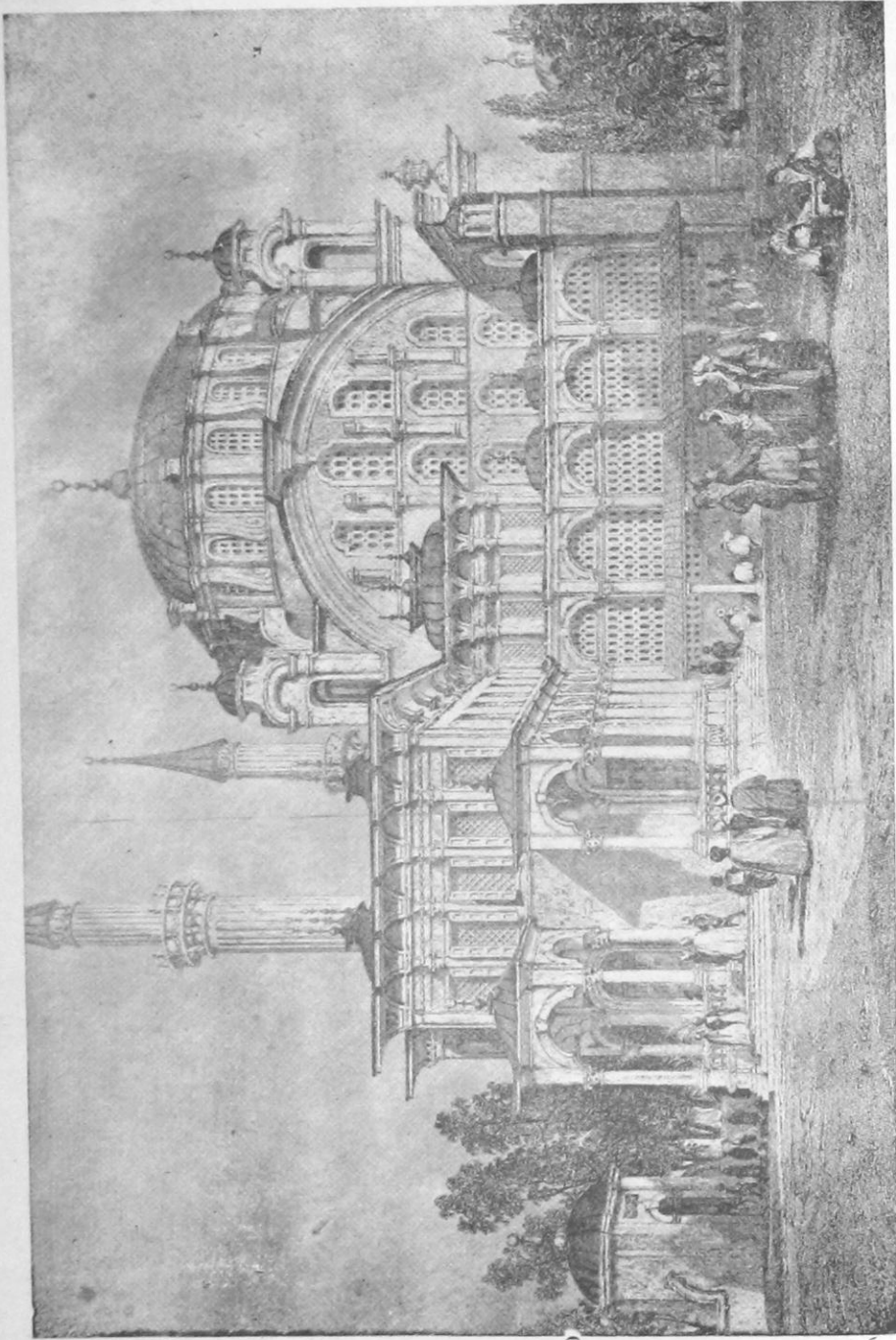
fiattan bir akça eksik ahırlardı. Bu bir akça da kasap sermayesine katılırdı. Her senenin mevsim koyunu o senenin Kasımına kadar behemehal toplanır, İstanbula gönderilirdi. Bazan bir senenin koyunu öbür seneye de kaldığı vaki olurdu.

Hükümet, ağnam resmi olmak üzere, her iki koyundan miri için bir akça alırdı. Koyunlar mayıs içinde kuzularıyla beraber sayılırdı. Celepler koyun resmini nisanda verip hüccet alırlardı.

Ağnam resmi her yerde bir değildi. Damlarda bir koyundan bir akça, timar, beylerbeği damlarında ve vakıflarda iki koyundan bir akça alınırdı. Bundan başka, bir de ağıl resmi vardı ki, her üç yüz koyundan beş akça idi. Koyun toplayanlar her yüz koyundan yirmi akça alırlardı. Celepler, koyun sahiplerine bu resmi verdikten sonra koyunları neih mucibince satın ahırlar, İstanbula yollarlardı.

Koyunlar İstanbul salhanelerinde kesilirdi.

Salhanelerde ekseriya iç ve acemi oğlanları çalışırdı. Kesilen koyunların başla-

Üsküdar'da Selimîye Cemii

rı başhanelerde satılırdı. Başhanelerin çoğu Ayasofya evkafına aitti. Başlar, kasaplar kethüdası marifetile salhanelerde teftiş edilirdi. Keza, Silivrikapısında, Yenikapıda, Yenibahçede, hususî dükkânlarda da koyun kesilirdi. Bu koyunların başları başhaneye, derileri tabakhaneye, yağları da Üsküdar'daki mumhaneye gönderilirdi. Başhaneler de çıraklar çalışırdı. Bunların mahir olmalarına itina edilirdi. Çırakların san'atlerini bitirmeden dükkânlarından çıkmaları, başhanelerde acemi çırak kullanılması yasaktı.

Ekseriya, mekülât için olduğu gibi, et için de nerh konulmuştu. Yeniçerilere yüz elli dirhem et bir akçaya verilirdi. Kasaplar ekseriya bu yüzden zarar ederlerdi. Bu açık ta kasap akçasile kapatılırdı.

İmarefler, Saraylar ve ahali, koyunu kasaplardan alırlardı. Nerelerin hangi kasaplardan alacaklarını koyun emini tayin eder, ve bu vazife İstanbul kadısı marifetile icra olunurdu. Buna şehremini ve mütevelliler karışmazdı. Kurban koyunlarından maada kimseye diri koyun verilmez-

di. Eyüp taraflarında bazı ağullarda diri koyun beslerlerdi. Yahudiler İstanbulda et muzayekası olduğu zaman buradan koyun alırlar, yüksek fiatla satarlardı. Hükümet buna derhal mani olurdu.

Matbahı âmireye, Selâtin ve vüzera saraylarına, Beylerbeği, Kaptan, Kazasker ve Nişancılara ne kadar koyun verilecekse, bunlar kasap defterinde yazılıydı. Yazılan miktardan fazla et kat'iyen verilmezdi. «Fukara et babında muzayekaya» duçar olmak için, Koyun emini kasapları sık sık teftiş ederdi. Kasapların hakkı mahfuzdu. Yeniçeri, cebeci ve topçu tayfasının kasaplık etmeleri memnudu. İstanbuldaki kasap dükkânları mahduttu. Eti yalnız o dükkânlarda sattırmak için fazla dükkân açtırılmazdı.

İstanbulda et meselesi mun tazam bir surette halledilmişti. Kasaplar kethüdası ile çeyrekçiler kethüdası koyun emanetine tâbi idi. Fakat 1738 senesinde kasaplar kethüdası ile çeyrekçiler kethüdası, koyun emaneti hakkında şikâyette bulundular. Koyun emaneti kaldırıldığı halde kendilerinin ellerinde bulunan ko-

yunlar ile taşradaki koyunla-
rını nerhi ruzî üzere satacak-
larını beyan ettiler.

Koyun etini on beş, kuzu
etini de yirmi akçaya sata-
caklardı. Bu müracaat mah-
kemedede tescil edildi, Koyun
emaneti kaldırıldı, ve o gün-
den itibaren koyun etinin
okkası da yirmi akçaya satıl-
maya başladı. Fakat beş sene
sonra et fiatı arttı, koyun
etinin «gayetül gaye semin
ve âlâ olmak» üzere okkası
on sekiz akçaya satılması ka-
rar altına alındı.

Kuzu meselesi de mühimdi.
Saraya mahsus kuzular seçil-
meden halk için kuzu kesil-
mek memnudu. Bundan baş-
ka, her sene «düveli nesara-
nın paskalya tabir olunur
eyyamları tekarrüb eyledik-
de» İstanbulda oturan elçilere
bir defaya mahsus olmak
üzere kuzu satın almaya mü-
saade etmek usuldendi.
Binaenaleyh, her sene pas-
kalya zamanı, maslahatgüzar-
ların istidası üzerine, Fransa
büyük elçisine 105, İngiltere
büyük elçisine 150, Venedik
büyük elçisine 150, Niderlân-
de büyük elçisine 150, Nem-
çe orta elçisine 150, Sicilya
orta elçisine 150, İsveç mas-

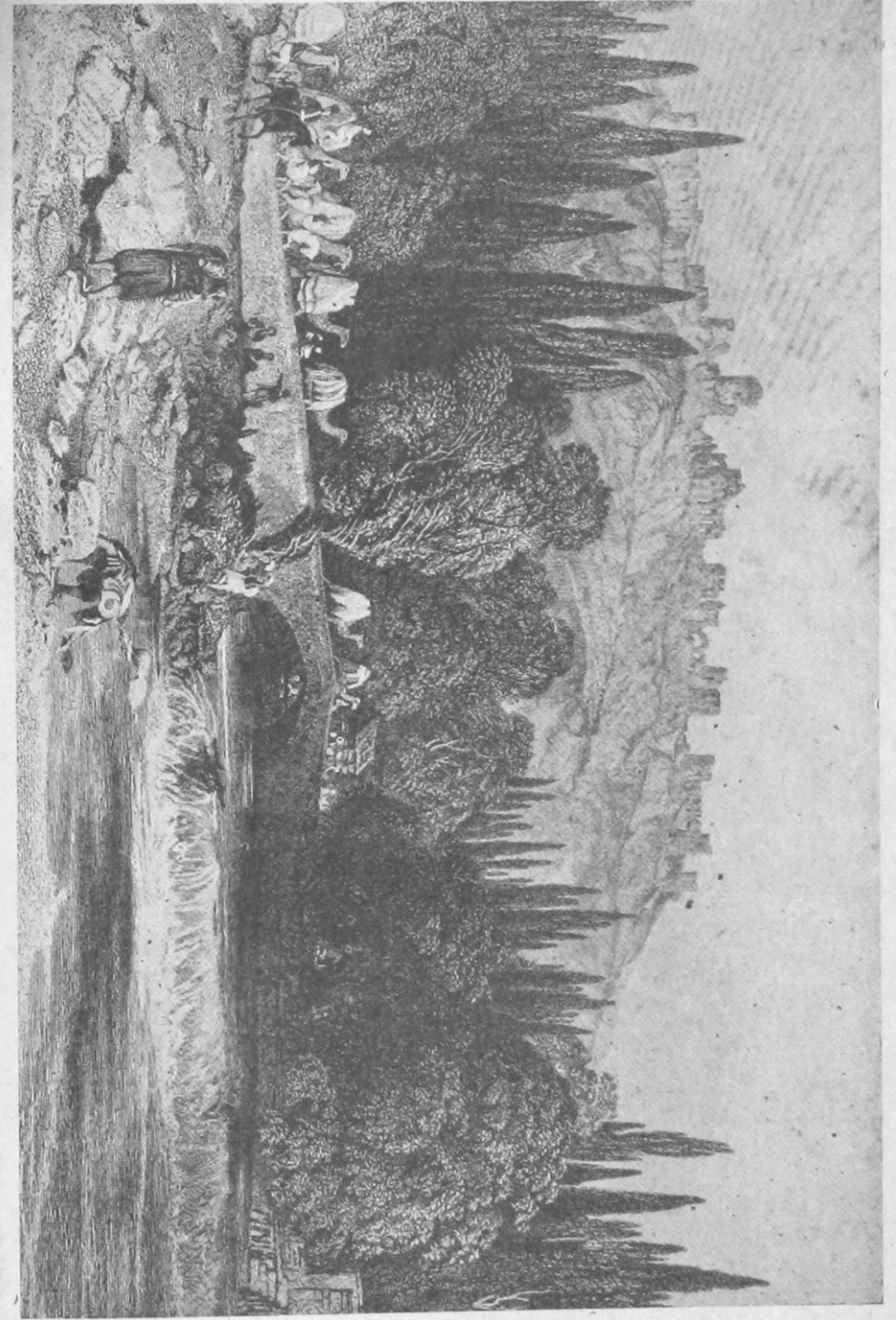
lahatgüzarına 70, Prusya mas-
lahatgüzarına 70, Danimarka
vekiline 50 kuzu satın almak
için Divandan müsaade ve-
rilirdi.

Yağ meselesine gelince :
Vak'a nüvis Raşidin İstanbul
kadılığı esnasında İstanbula
Ruscuk ve Silistireden sade
yağ ile mum yağı pek az
gelmeye başladı. O havalide
ki kadılara emir yazılarak
ellerinde bulunan eski ve ye-
ni yağları derhal İstanbula
göndermeleri emredildi.

O tarihlerde Karadenizden
İstanbula don yağı gelirdi.
Bu yağlar ceste ceste geldik-
çe mumcu esnafına dağıtılır,
onlar da mum yaparak ahali-
ye satarlardı. Fakat don yağın-
dan yalnız mumcular istifade
etmezlerdi, iskelelerdeki piya-
de kayıkları da istifade eder-
ler, kayıklarını don yağıyla
yağlardı.

Bu hal İstanbulda don ya-
ğının azalmasına sebebiyet
verdi. Bütün kayıkçılara ka-
yıklarını reçine ile yağlama-
ları emir edildi. Fakat mesele
yalnız bundan ibaret değildi.
Yaldızlı kayak ötedenberi dev-
let ricaline mahsustu.

Piyade kayıklarını yaldız-

Güzel İzmir

sız olması nizam iktizasındandı. Halbuki bazı kayıkçılar «fuzulâne hareket ve bi edebane reftara cesaret ile kayıklarının enderun ve birunun ifrat yaldız ile tezyin eyledikleri» ve devlet ricaline mahsus «kayıkların dahi yaldızları ifrat üzre olmayub mu' tada tatbik olması lâzım gelirken» onların da fazla yaldızlandığı görüldü. Yaldızların «izale ve imha» kılınması için derhal emir verildi. Bu suretle, hem tebeanın haddinden fazla âlâyişine mümanat edildi, hem de don yağının idaresi de nizam altına alındı.

Istanbulda don yağı bulunması temin olunduğu gibi, zeytin yağının da fazla fiatla satılmasının önüne geçilmek istenildi. İstanbul kadısı tarafından zeytin yağı tacirleri celbedilerek mesele tahkik olundu. Midilli, Edremit, Yunt adası ve civarlarında altı okka zeytin yağının altmış sekiz paraya alındığı ve İstanbulda gelinceye kadar her okkasına gümrük, navul ve ham maliye zammolunduğu takdirde dört buçuk akça masrafla İstanbulda otuz sekiz buçuk akçaya mal olacağı anlaşıldı. Edremit ve Yunt adasından

Istanbulda serian yağ gönderilmesi emredildi.

Fakat bu emrin gene bir tesiri olmadı. İstanbulda zeytin yağı fiatı arttı. Mültezimler İstanbulda yağ göndermiyorlardı. Yağ mültezimleri «Dilediğimiz kimselere rugani zeyti fûruht eylemek üzre yedimizde Maliyeden fermanı-mız vardır» diyorlar, zeytin yağını Arabistan tacirlerine ve ecnebilere satıyorlardı. Bunun üzerine, ecnebilere ne kadar yağ satılabileceğini tespit etmeye lüzum görüldü. Hasıl olacak zeytin yağının sülüsü ecnebilere satılmak ve sülüsünü İstanbulda gönderilmek karar altına alındı. Bu karar sicillere ve gümrük defterlerine kaydedildi. Mahzenlerde ne kadar zeytin yağı varsa sülüsü ecnebilere satılıp kusunun İstanbulda gönderilmesi için emir verildi. Bu emir şöyle hitam buluyordu: «Şöyle ki işbu emri şerifimin muğayiri tayin olunan mıkdarı mezburdan ziyade Arabistan taraflarına ve müste'men tafesine rugani zeyt fûruht külliyyen men olunacağı muhakkak idiği malûmunuz oldukda ana göre akıbeti kârı fikrî endişe iderek mütebas-

sırane hareket eylemeniz babında ».

Bu hükmün birer sureti de Yunt adasına, Edremit, Midilli ve Mora valisi ile oralar-daki kadılara, naiplere ve gümrükçülere yazıldı.

Bu tarihlerde, Rusyadan gelen havyarlardan alınacak gümrük resmi de halledildi. Galata mukataasının mültezimi, Rusyadan gelip gümrük resmi verilmiş olan havyarlardan okka başına yarımşar akça masdariyye resmi almak istedi. Rusya elçisinin şikâyeti üzerine bu mesele de halledildi. Sair devletler hakkında olduğu gibi, Rusyadan gelecek emtia için de yüzde üç gümrük alınacağı ve binaenaleytraftan gelip Galatada satılan dokuz ve on kantarlık havyar fiçılarının her birinden seksen akça resim alınacağı Galata kadısı ile voyvodasına bildirildi.

O devirde, Saraya verilen odun da mühim bir yekûne bahğ olurdu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında «Darüssaade» ve matbahı âmire maslahatı için «her yıl İznikmid kadılığında yirmi bin vezne

ve Ylakova (Yalova) kadılığında dokuz bin vezne ve Gebuze kadılığında iki bin vezne» odun gelirdi. Bir vezne üç bin altı yüz dirhemdi. Her kadılık bu odunu vaktinde kestirir, sahile indirtir, «odun maslahatı için» gelen gemilere yükletirdi. Odunların bir iki ay içinde gelmesi elzem olduğu gibi, kimseye de verilmezdi. Her vezne için iki buçuk akça fiat takdir olunmuştu. Kadılar bu akçaları odun kesip indiren rençberlere dağıtırlar, gemiye ne kadar odun yükletmişlerse, gemi ile gelen adama ona göre hüccet verirlerdi. Odun İstanbulda geldiği zaman, iskelelerde İstanbul veznesile tartılır, kadıların hüccetlerine muvafık olup olmadığına bakılırdı.

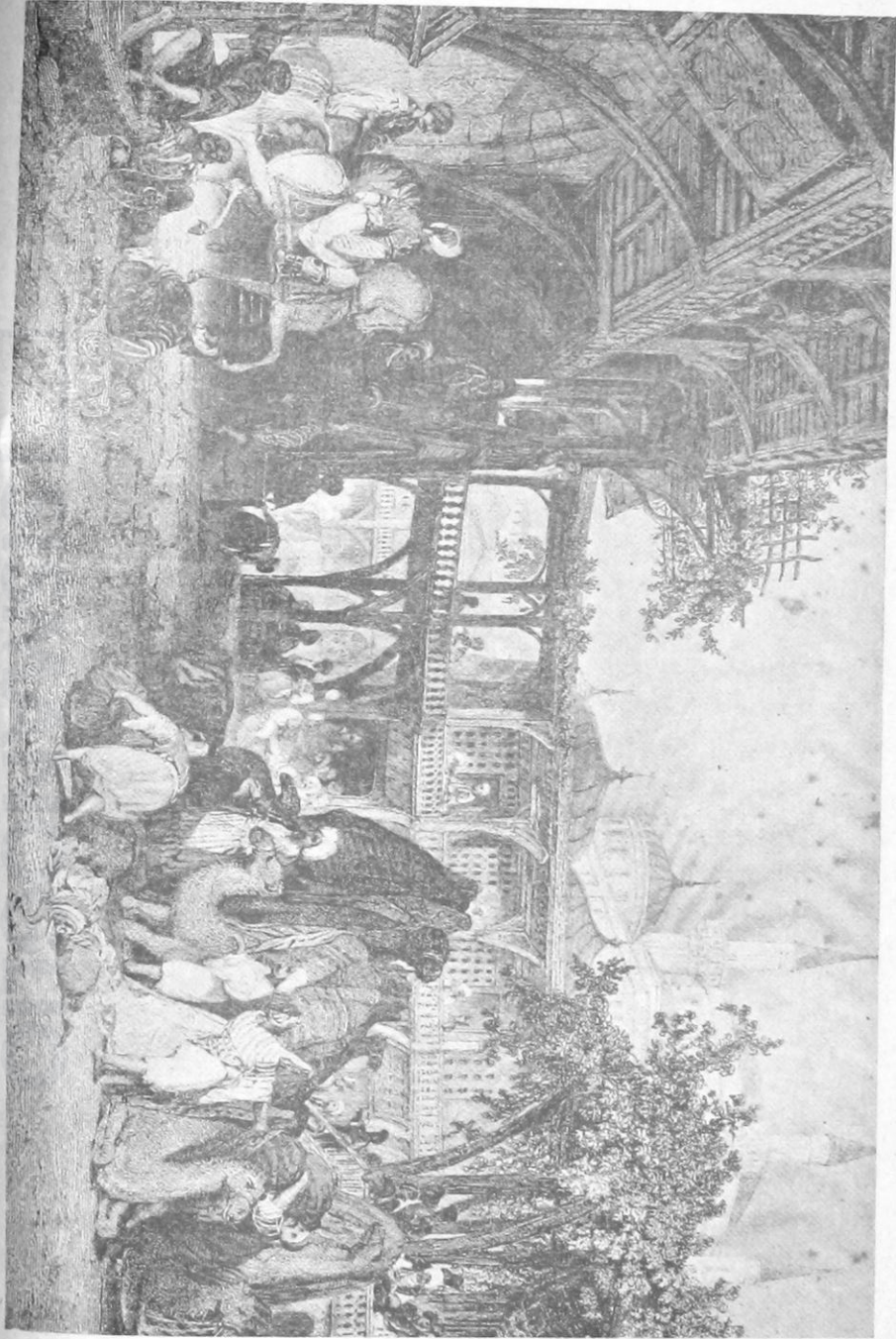
Darüssaade için yakılan odun, meşe odunu yani palamut odunu ile karışıkta. Her sene sarfedilen meşe odununun miktarı da, bin beş yüz vezne idi. İzmit, Yalova, Gebze kadıları her sene beşer yüz vezne de bu odundan göndermeye mecburdular. Meşe odunla sair odunların iki bin vezneye balğ olması kanun iktizasındandı. Şu halde her sene, yalnız Harem ile

mutbak için sarfedilen odun, otuz üç bin vezne idi. Saraya mahsus olan bu otuz üç bin vezne odundan paşalar, beylerbeğiler, kapı ağaları bir vezne bile alamazlardı. Onlar da ahali gibi, odunu «odun satan kimesnelerden» alırlardı. Yalnız, mucibi memnuniyet bir nokta vardı: « Beyliğe alınan ve sair halk için satılan odun » un fiatı birdi. Odunun veznesi Saray için de, ahali için de iki buçuk akça idi. Veznenin, İstanbul veznesi olması meşruttu. Hattâ Saraya gelecek odunlar için İzmit, Yalova, ve Gebze iskelelerine İstanbul veznesi gönderilir, İstanbula gelecek odunlar o vezne ile tartılırdı.

Hariçten şehire gelecek odundan resim alınırdı. Bu resim de çok bir şey değildi. Sultan Süleymanın (Kanunnamei Âli Osman) ı bu mes'eleyi tasrih ediyor: «Ve eşek yükü odun kaleye girse, kapıcı resim bir odun ala» (s 22). Fatih'in kanunu bu bir odunun nereye sarf edileceğini de tasrih ediyor: «Şehirden gelüb giden beğ kuluna» (madde 14). Memleket dahilinden gelen odundan da araba başına bir akça alınırdı.

Beylik odunların haricinde, ahali dağlardan ve ormanlardan odun kesebilirlerdi. Bunları «kim dilerse düşüre. Anundur.» Eğer başka biri tarafından korunmuş ve yetiştirilmişse, ona ancak sahibi tasarruf eder, başkası kesemezdi.

İstanbulda odunun veznesi, vakîâ umum için, iki buçuk akça idi; fakat bu iki buçuk akça nerh, ancak saraya münhasir kalırdı. Ahali, odunu gene on dört, on beş akçaya alırdı. Odun tacirleri odunu İstanbula getirdiler mi, derhal « ekâbir âdemisi namına » acemi oğlanlar kayıkları karşılardı. Bazan iskelelerde gemilere girerler, odunu tacirlerden çekisini on akçaya alırlar, şehirde on beş akçaya satarlardı. Bazan tacirler de onlarla ortak olurlar, parayı aralarında taksim ederlerdi. Odun tacirleri, bu halde bizar olurlar, « meclis şer'e » İstanbul kadılığına müracaat ederlerdi. Kadı, mes'eleyi Divâna yazar, neticede çekisini iki buçuk akçaya alınan odunun on akçaya satılmasına karar verilirdi. Keza, odun hammallarının taşıma ücretleri de tayin edilirdi. Her gemiden dört ilâ altı akça navlun alınırdı.

Üçüncü Sultan Murat zamanında, en çok odun gelen yerler:Yalak âbâd,Mihalç,Şile,Kandıra,Aydıncık, Biga,Karadeniz ve Rumeli yahlarıydı.

Istanbul'da odun sıkıntısı daima mevcuttu. Yangınlar çoğaldıkça kereste fiatı artar, o zaman kayıklar İstanbula odun getirmezler, mütemadiyen kereste taşırıldı. Bna mani olmak için, Çöplük iskelesinde olan Ahtabolu gemileri ile Ahtaboluda bulunan kayıkların kereste taşımaları men edilir, Kasımdan evvel her kayığın ikişer sefer odun getirmesi temin olunurdu.

Bazan odunları iskelelere yığarlar, daha pahalı satmak için fırsat beklerlerdi. Divandan mahallî kadınlara mütemadiyen hükümler yazılır, fakat hiç bir tesiri görülmezdi.

Kömür meselesine gelince: Kömür en ziyade Haslar kazâsına tâbi Terkos, Midye ve Çilingozdan gelirdi. Buralarda yakılan kömürleri, iskelelerdeki sermayeciler kömürçülerden yüz yirmi okkasını elli akçaya alırlar, onlar da mahzen sahiplerine altmış akçaya satarlardı, İstanbula ge-

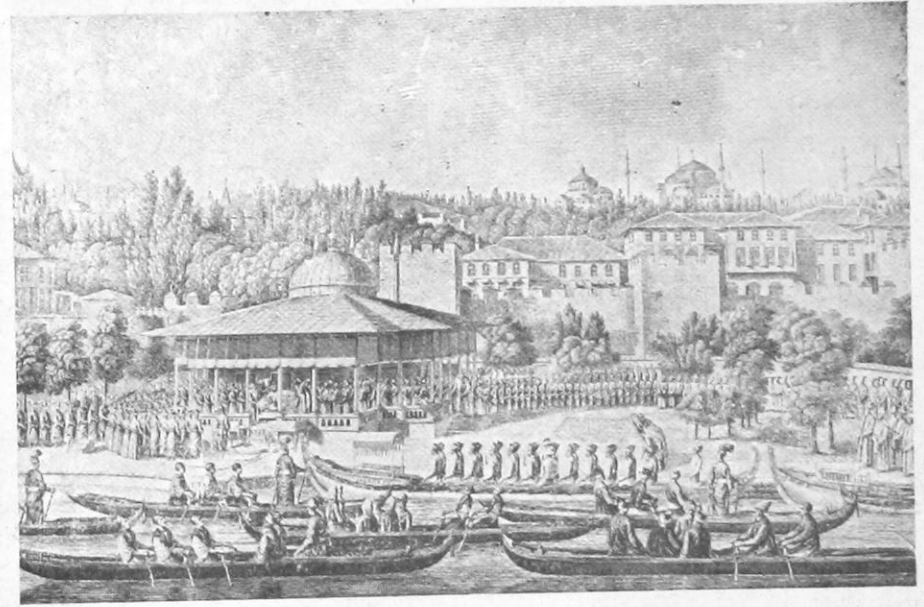
linceye kadar mahzen sahipleri otuzar akça navul verirdi. Bu sebepten dermahzen ettikleri kömürün her yirmi okkası kantar ve hamal ücreti dahil olmamak üzere, kendilerine doksan akçaya mal olurdu.

Kömürçüler buna on akça faiz zam ederek «ruzi Hızırdan ruzi Kasıma değin pâk ve halis ve taşsız ve kumsuz kömürü» okkasını bir akçaya, ruzi Kasımdan ruzi Hızıra kadar yüz okkasını yüz yirmi akçaya satarlardı. Fakat bunlardan bazıları kayıklardan aldıkları kömürü Ayastafanoz (Yeşilköy)de ve sair mahallelerde mahzenlere yığarlar, sonra develere yükletip «İstiranca Kömürüdür deyu» satarlardı. 1734 de İstanbulda kış gayet şiddetli oldu. Dağlarda kömür yakanlar kömürün seksen okkasını elli akçaya, alanlar da İstanbuldaki sermayecilere daha fazla fiatla zattıkları gibi, sefine navlununu da on akça arttırdılar. İstanbulda kömür pahalılaştı. Fakat Divandan çıkan bir hüküm üzerine, «her sınıf kefillerin ahiz ve teahhüdlerin sicilli mahfuza kayıd» ettikten sonra kömürün gene eskisi gibi İstanbulda «ruzi

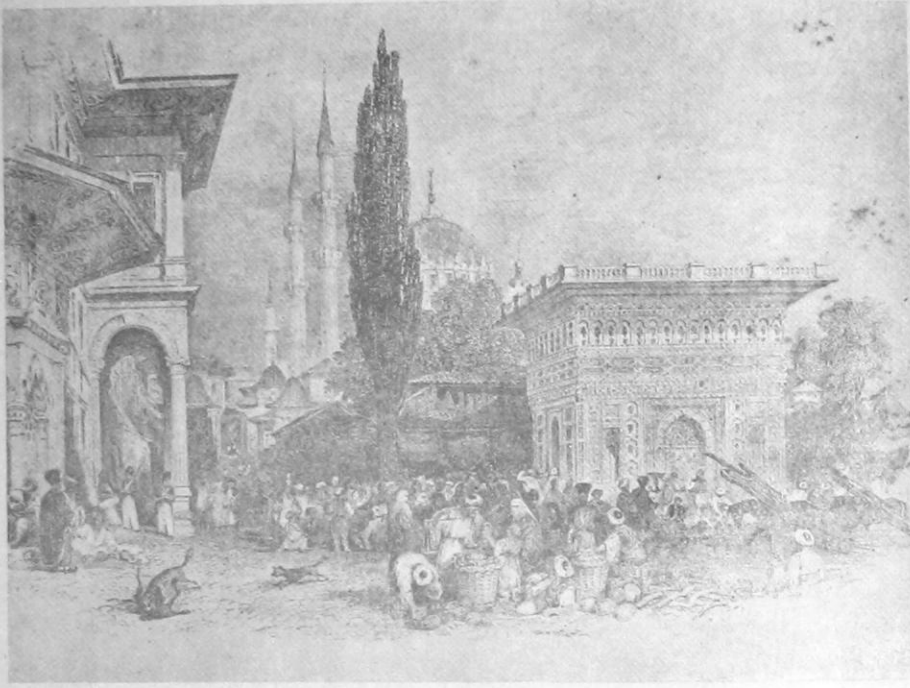
Hızırdan ruzi Kasıma kadar» okkasını bir akçaya ve ruzi Kasımdan ruzi Hızıra kadar yüz okkasını yüz yirmi akçaya satmaları kararlaştırıldı. İstanbulda kömür sıkıntısının önünü almaya bu suretle muvaffak olundu.

On altıncı asırda bu nizamlara şiddetle riayet olunurdu. Mimar Sinan gibi üs-

tadlar İstanbulun intizamına, Şair Baki Efendi gibi kadılar inzibat ve iaşesine nezaret ederlerdi. Halk yiyecek ve içecek, akça ve saire yüzünden sıkıntı çekmezdi. İstanbul, Sokollunun sadareti hengâmında en mes'ut günlerini yaşardı. Hariçte zaferden başka havadis duymazdı. Dahilde ise azamet ve depdebe, servet ve ihtişam gözlerini kamaştırırdı

Yalı köşkü

Tophane çeşmesi önünde pazar

VI

Sanayi, Ticaret, Gümrükler

On altıncı asırda İstanbul'da millî bir san'at, müterakki bir ticaret vardı. Mahallî san'atlar bir takım usullere ve kaidelere tâbiydi. Memlekete dışarıdan fazla mal sokulmadığı için dahilî san'atlar oldukça revaç bulmuştu. Müteaddit kundura imalâthaneleri, büyük kumaş tezgâhları vardı. Kuyumculuk hayli ilerilemişti.

Sanayi, kethüdalar ve yiğit başılar tarafından idare olunurdu. Sanayi erbabı arasında inzıbatın ve nizamın temini, kethüdalarla yiğit başılar tarafından idame olunurdu. Dükkân açanların kefil göstermeleri şarttı. Her hırfetin kethüdası ve yiğit başıları olduğu gibi, şeyhleri ve ehli hibresi de vardı. Bir

mesele te kevvünettiği zaman, bu dört zate müracaat olunurdu.

Mahallî sanâyiden en ziyade kumaş imaline ehemmiyet verilirdi. On altıncı asırda sırma kumaş tezgâhlarının miktarı üçyüz on sekizdi. Bu miktar pek fazla görüldüğü için yüz tezgâhtan fazla bırakılmaması takarrür etti. Kusununun kaldırılması için emir verildi.

Divanı Hümayun kumaşların usul ve nizamına muvafık yapılmasına da dikkat ederdi. Sırmalı kumaşlara mirî damgalar vurulurdu. Damgasız kumaşların satılmamasına müfettişler nezaret ederlerdi. Tezgâhlarda işlenen kumaşlar seraser, şahnîk, zerbaft ve ipek kuşaktı.

Tezgâhlarda fazla gümüş sarfedilmemesine dikkat edilirdi. Bu sebepten seraser kârhanelerinin miktarı azdı. On altıncı asırda İstanbul'da «ikiyüz altmış sekiz bab» seraser kârhaneleri vardı. Kumaş imaline ehemmiyet verildiği gibi, ibrişimlerin tarzı imali de teftiş edilirdi. İbrişimler yalnız kat yaptırılmazdı. Kumaşların sağlam olması için dört veya altı kat yaptırılırdı. Nizama

muhallif hareket edenler haps olunurdu. İstanbul'da dört simkeş kârhaneleri vardı. İki müslümanların, ikisi de gayrimüslimlerindi. Fazla gümüş sarf edilmemesi için bu kârhanelere acemi çırak alınmazdı.

Sanayide altın ve gümüş sarfi teftişe tâbiydi. İstanbul kadısının en ziyade ehemmiyetle takip eylediği esnaf, altın varakçılardı. Nakkaşlık ve mücellitlik gibi bu varakçılar da daimî bir nazaret altında bulundurulurdu. Bu devirde altın varak muayyen ve büyük bir kalıba göre yapılırdı. Altın varakın destesi on beş, gümüş varakın beş altına idi. Bazan, varakçılar varakı küçük kalıba göre yaparlardı fazla fiyatla satarlardı. Bu yüzden altın nadir bulunur, Hassa nakkaşları müzayekaya uğrarlardı. Divanı Hümayun buna da bir çare buldu. Her varakçının her hafta dört desteye varakı yiğit başlarına teslim etmesini ve Hassai Hümayuna mütaallik varakların buradan alınmasını usul koydu. Harice altın varak satılması, ve bir altından dört desteden fazla altın varak işlenmesi men edildi. Altın varakçılara ne-

zaret, Nakkaş başının vazifesi idi. Keza kuyumcular da, damgasız, ve dirhemi üç akçadan fazlaya gümüş satamazlardı. Bununla beraber esnafın bir dirhem gümüşü bazan on, on iki akçaya sattıkları da vaki olurdu.

Istanbul sanayiinin mühimlerinden biri de , müzehhiplik idi. Sarayın ayrıca müzehhipler kârhanesi mevcut olduğu gibi, hariçte de müzehhipler vardı. Saray müzehhiplerine «Hassa nakkaşı» tabir olunurdu.

Bunların başlarına da «Hassa Nakkaş başı» derlerdi. 1692 senesinde «Hassa Nakkaş başı» Hacı Hasandı. Hassa nakkaşlarının vazifesi, vüzera, mirimiran, ümera, kuzat ve saireye verilen beratlarla ecnebi hükümdarlara gönderilen namele ve sair mahallere yazılan emirlere konulan tuğraları tezhip eylemekti. Tezhip edilen her tuğra, yaldızları göz kamaştırır, rengârenk çiçekler, lâleler, güller ve karanfillerle müzeyyen birer san'at eseri idi. Bu eserleri Hassa nakkaşı olanlar vücade getirirlerdi. Hariçteki müzehhipler dükkânlarında tuğraların tezhip ve tahrir olunması mem-

nudu. O sene, Hassa müzehhiplik ve mücellit vekili Ahmet evvelce verilen müteaddit hükümlere rağmen bunları hariçte de tezhip ettirmeye başladı. Bu yüzden Hassa Nakkaş başı ile araları açıldı. Nihayet Nakkaş başının Divana şikâyet etmesi meseleyi tamamilen halletti.

Fakat bu memnuniyete muhalif olarak gizli gizli hariçte mütemadiyen tuğralar tezhip edilmeye başladı. İki sene sonra (1694) Hassa Nakkaş başı meseleyi gene ortaya çıkardı. «İşletmem, yedimde fermanım vardır deyu mümaneat» etti. Halbuki Divandan hüküm çıktıktan sonra, kimsenin muhalif hareket etmesi mümkün değildi. Fakat İstanbulda harp ve zaruret yüzünden her san'at erbabı gibi, müzehhipler de fevkalâde muzayeka içinde idi. Hariçte müzehhiplik san'atında mahir olanlar maişetlerini temin için, gene gizli gizli tuğra tezhibine devam ediyorlardı. Meselâ o devirde müzehhipler içinde en mahir olanlar, Mehmet, Ali, Mehmet ve Abdalbaki idi. Hassa Nakkaş başının müdahalesi bu ustaların fena halde izzeti nefislerine dokundu. Bu mü-

dahale, kendilerinin «kâr ve kisib»lerine mani olduğu gibi, müzehhiplik san'atının de inhitatına badi olacaktı. San'atlarındaki maharetlerine kendileri de güveniyorlardı. Hassa Nakkaş başının mümaneatı üzerine Divana arzuhal verdiler. Kendileri «müzehhiplik san'atında mahirler olmağla vaki olan Hattı Hümayun ve berevat ve evamir tuğraların tezhib idüb kâr ve kisib itmek istediklerinde Hassa Nakkaş başı olan Hasan işletmem yedimde fermanım vardır deyu mümaneat idüb teaddi olduğun bildirüb olbabda hükümü hümayun reca» eylediler. Hattâ lüzum görülürse imtihan olacaklarını bile ileriye sürdüler. Divan, müştekilerin arzuhalini nazarı dikkate aldı. Aynı zamanda müzehhiplik san'atının inhitata uğramaması da düşünüldü.

Evvelce yapılan memnuniyetin ipkası temin edilmek için dört san'atkârın imtihanları yapıldı. Dördünün de Hassa nakkaşları meyanına ithali tasvip edildi. Nihayet «mezburlar Nakkaş başı mezkûr ile maan işleyüb maada müzehhipler müdahale eylememek» için İstanbul ve

Edirne kadılarına hükümler yazıldı.

Bütün sanayi Hükümetin kontrolü altında idi. Gerek İstanbulda, gerek eyalet merkezinde her ne imal edilirse usulüne, nizamına, ve tayin olunan ölçüye göre imal olunmak lâzımdı. Hükümet istemediği, veya iktisat noktai nazarından muzır gürdüğü mamulâtı ne yaptırır, ne sattırır, ne de ahaliye kullandırdı.

On sekizinci asırda, İstanbulda süse ve zinete inhimak pek ziyade arttı. «Ağır sırma işleme çekme ve donlu kve sırma püskül ve saçak ve nisvanın başlarına bağladıkları yemeni ve koyun makrimesi yerine istimal olunan yemeniler ve saçak ve sırma bükme gaytan ve tel çekme ve boyama ve donluk ve bürümcük üzerine dal sırma işleme şeyler peyda» oldu

Zinet ve ihtişama iptilâsı olanlar, bu gibi mamulât ve mensucata büyük bir rağbet gösterdiler. Sırmalı mamulât gittikçe çoğaldı. Bu hal, Maliyenin derhal nazarı dikkatini celbetti. Sırmalı kumaşların artması «sîmin killetine ve Darbhanei âmirenin tatiline

Sarayda kadın kıyafeti

bais ve badi» oluyordu. Divandan kat'i bir ferman yazılarak mahkeme sicillerine kaydolundu. Bedesten kâhyaları ile esnaf kâhyalarına şiddetli tenbihat icra edildi. Hilafında hareket edeceklerin küreğe konulacakları ilân edilerek sırmalı kumaş imali şiddetle menolundu.

Bu asırda sırma işleyen tezgâhlar, yani simkeşhaneler üç yerde idi: İstanbulda, Selânikte, Bursada.. Başka yerde sırma işlenmesi yasaktı. Fakat Yahudiler bazan gizli tezgâhlarda simkeşlik ederlerdi. Simkeşhane emini ile Baş Defterdar, bu gibileri haber alır almaz, Divana haber ve-

rirler, onları İstanbul haricine sürdürürlerdi.

Bununla beraber, çuha imali için lüzumu olan iptidaî maddelerin tedarik ve temini de nazarı dikkate alınırdı. O devirde Yeniçeri çuhalarını işleyen en büyük fabrika Selânikte idi. Fabrikaya her sene Küçük Çekmecedan Dıraç iskelesine kadar olan çifliklerden beş bin kantar yapağı tadarik olunurdu. Bu miktar yapağı teslim edilmedikçe, «efrenç ve muhtekirden bir ferde bir kantar yapağı» sattırılmazdı. Her çiflik sahibi elinde mevcut yapağının beşte birini, okkası on ikişer akçaya olmak üzere, peşin para ile mübaşirlere satmaya mecburdu.

Kumaş imali gibi, serpuş imali de Divanın kontrolü altında idi. Kavukların gayri müslimlerin kavukların benze-memesine son derece dikkat ederlerdi. Nevşehirli İbrahim Paşanın son senelerinde, kavukçular kavukları eskisi gibi dikmiyerek «Yahudi taifesi şapkasına müşabih küçük dikişli tabla tepeli» kavuklar yapmaya başladılar. O derecede ki, «iktisa ve istimal idenlerin taifei merkumeden

libas cihetinden fark ve temyizi müteassir» oldu.

Bu hal Devlet erkânının asabiyetine o derece dokundu ki, «bundan sonra her kim olmakule kavuk diküb ve yahud fûruht ettiği haber alınır ise şer'i şerife ademi itaat ve fermanı Hümâyuna muhalif hareketi için ahiz ve bilâ amanın dükkânı önünde salb olunacağı» ilân edildi.

Bu devirde, bilhassa hürkelerin nizama muvafik imaline son derece ehemmiyet verilirdi.

1694 senesinde, körükçüler de hilekârlığa başladılar. Esasen kürk imali devletçe nizam altına alınmıştı. Meselâ kürkçüler için seksen samurdan bir kürk, yetmiş tane vaşak nefesinden bir kürk, yüz elli tane kakumdan bir kürk, doksan tane samur parçasından bir kürk, iki yüz tane sincaptan bir kürk yapmak mecburiydi. Sair kürkleri de devletçe tayin edilen ve kendilerince malûm olan adetle imal etmeleri lâzımdı. Her kürkün kıymeti muayyen olduğu için kürkçüler bu miktarlardan az parçalarla kürkimal edemezlerdi. O sene, kürkçülerin de hilesi meydana çıktı. Hassa

kürkçü başı vekili meseleyi haber aldı. Divana müracaat etti. « Mahrusei İstanbul ve Edirne'de olan kürkçü tayifesinin kadimden işliye geldikleri kürkleri «tavayifi mezbure» den bazıları kadime muhalif yetmiş tane samurdan bir kürk ve altmış tane vaşak nefesinden bir kürk ve yüz elli tane kakumdan bir kürk ve yetmiş tane samur parçasından bir kürk ve yüz altmış tane Mosko boğazından bir kürk ve yüz doksan tane sincaptan bir kürk ve sairlerin dahi mu'taddan nakıs işlediklerinden maada eski samur kürkleri dahi tekrar tahtaya çeküb ibadullaha zarar» olduğun bildirdi. Kürkçü başının şikâyeti derhal nazarı dikkate alındı.

Eski nizamın bozulması için Hassa kürkçü başı ile ehli hibre ve yiğit başlarına hükümler yazıldı. «Hilâfindan begayet ihtiraz olunmak» kat'î surette tenbih edildi.

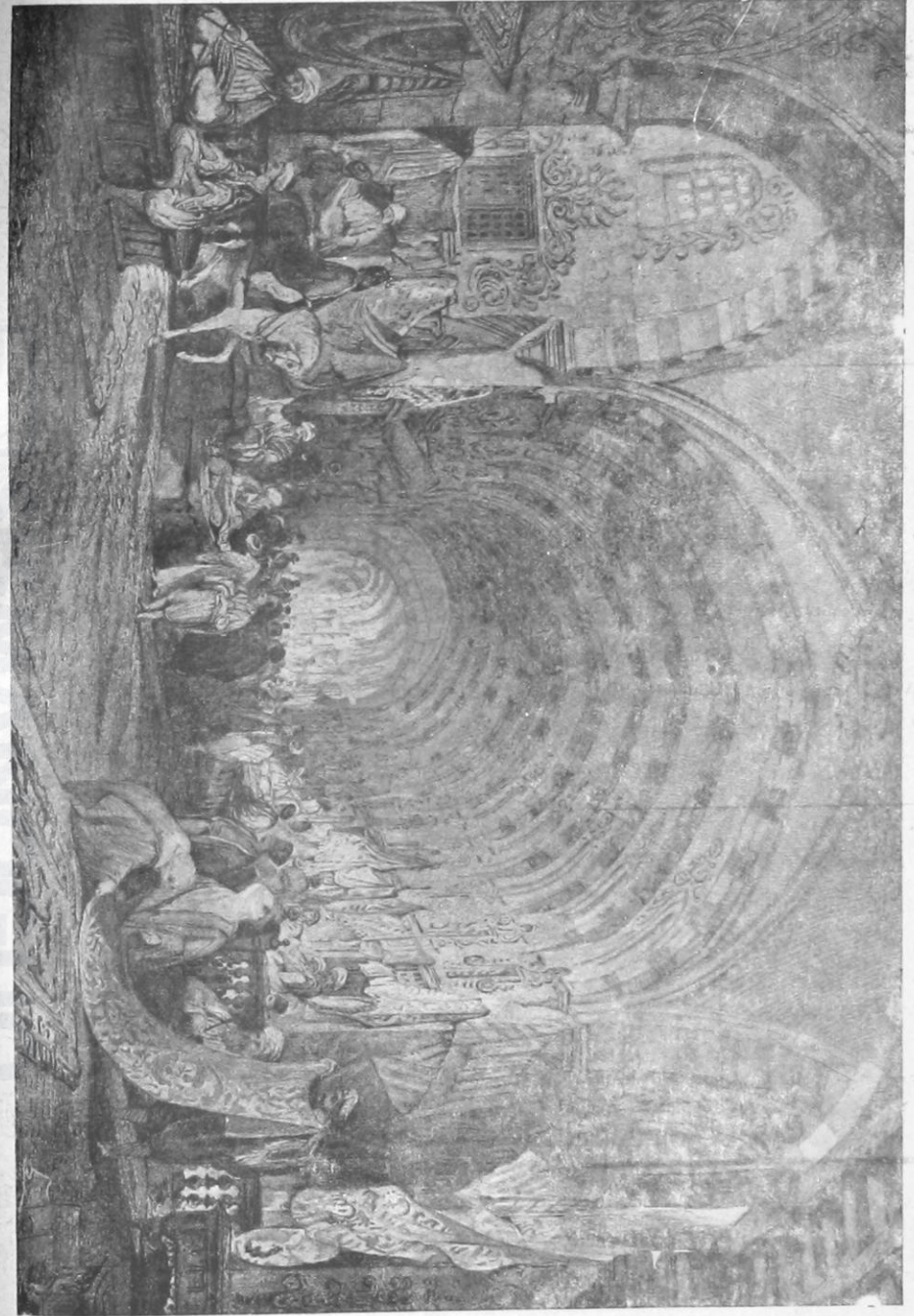
Kürk, ekâbiri devlete, ağıniyaya mahsus bir libastı. Serasere kaplı samur kürkleri büyük bir kıymeti haizdi. En ziyade sevilen ve zarafeti olan, samurdu. Nedim bile, sevgilisine «semmurunu kır-

mızı şale» kaplatmasını tavsiye ediyordu :

Sal hattı siyehkârını ruhsarei âle
Semmurunu kaplat bu sene kırmızı şale
Al deste eğer lâle bulunmazsa piyale
Ver hükmünü ey servirevan köhne beharın

1754 de İstanbulda Padişah için bile iyi kürk bulmak güçleşti. Kürkçüler tüccarla uyuştular. Kürkleri her yerde yapılp yüksek fiatla satılmaya başladı. Bunun üzerine, kürkçü başının ilmi lâhik olmadan, kürk yapanların dane almaları ve «Samur ile Mosko tilkisi on bir bap odada ve samur ile vaşak ve Frenk samuru dokuz bab odada ve kakum on beş bab odada ve karsak on altı bab odada ve beyaz dilkû altı bab odada» işlenmesi emredildi.

Daneler evvelâ muayyen bir mahalle gelecek, fermanında denildiği gibi, «ibtida içlerinden zati Hümayunuma lââyık olan baş ve âlâsı intihab ve ifraz olunduktan sonra» Hassa Kürkçü başı, ustalar, ve ihtiyarlar marifetile «her sınıfın kıymeti mu'tedilesi takdir ve tayin olunarak aşikâre dükkân ve oda ustalarına tevzi ve taksim» olunacak, adetleri tayin ed ilenodalarda iş-

Yeni çarşı

lenecekti. Hilâfında hareket edenler idam edilecekti.

Keza, kuyumcuların halka satacakları altın mamulâtın da kaç kırat ayarında olacağı tayin edilmişti. Yirmi kırat ayarından noksan imal edenlerin ellerindeki mamulât Hassa Kuyumcubaşı tarafından «şikest» edilirdi. 1767 de, kuyumcular yirmi kıratın aşağı altın eşya imal etmeye başladılar. Vakîâ bunların da «Şikest» edilmesi emir edildi. Fakat Hassa Kuyumcubaşı ile Darphane emini, ehli hibre ve ihtiyarlar «emri mezkûrda eşyayı zehebiye ile cevheriyenin beyni tefrik» olunmadığını, halbuki «kadimül eyyamdan hazır eşyayı zehebiye ile eşyayı cevheriyenin beyinlerin de farkı küllî olub eşyayı zehebiye tâbir olunan miskal ile beyi'ü şira olunan kuşak ve bilezik ve bunların emsali altından mamul eşya olub bazılarında dört beş adet taş yahud minakâri kakma gülleri olmağla altunu tahmin için bozursa altunu malûm olduktan sonra taşları ve kakmaları yine mahallerine vaz'da üstadiyyesine hâlel» gelmiyeceğini, fakat eşyayı cevheriyeye kıymet takdirile satılan

eşya olduğu için taşları bozulduğu zaman üstadiyyesine hâlel geleceğini ileri sürdüler.

Bunun üzerine şu emir verildi: «Eşyayı zehebiyyede mu'tad olan üstadiyyeleri cümle marifetile beher miskaline zam ile fûruht ve imal eyledikleri altuna vaz'eyledikleri lehimleri nizamı kadim üzre beher miskalde bir buğdayı tecavüz itmamek ve eşyayı zehebiyyenin ayarı yirmi kıratın noksan olmamak ve eşyayı cevheriyenin taşhanelerinde ve divaresinde olan cüz'î altunu on altı kırat ayarından noksan olmamak ve halis altunun beher miskali altı yüz atlı akçaya» satılmak emredildi, ve bu mes'ele de bu suretle hallolundu.

Istanbul mamulâtının en çok satıldığı yerler, Bedestenlerdi. En mühim bedesten, İstanbul Bedesteni idi [1]. Be-

[1] Sokollunun vefatını mûta akip Galatada Ayasofyâi kebir evkafından bir Bedesten daha açıldı. Bu bedesten «tulen yirmi ve arzan yirmi beş zira olub demir kirişlerle on altı mermer direk üstünde yirmi adet kubbe ki içerisinde elli beş dolab olmağa kabil hali üzre Bedesten olmağa müteahammil üç yer kapu yerleri» vardı. Burası da İstanbul ticareti için mühim bir merkezdi. Galata esnafı burada alışveriş ederlerdi.

destende esnafın ve tellaların hilelerine meydan vermemek, Bedesten kethüdasının vazifesiydi. Bedestenler ticaret merkezleri di. Buraları İstanbul kadıları tarafından daima tefiş altında bulundurulurdu. Fiatları «nerhi cari» mucibince tayin etmek İstanbul kadısının elinde idi.

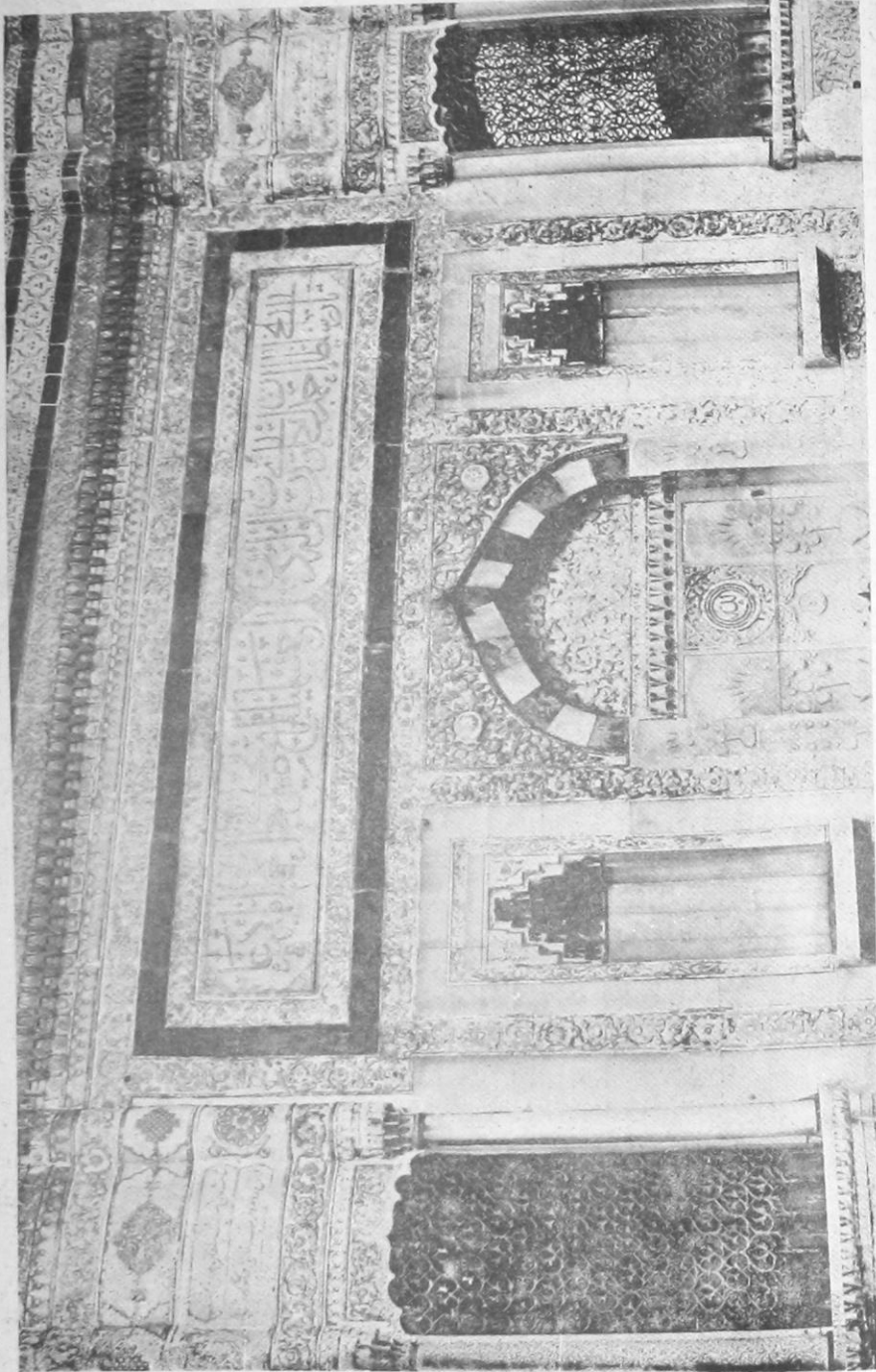
On altıncı asırda şekerin okkası yirmi otuz akça iken kırkbeş elli akçaya kadar fırladı. İstanbul kadısı buna derhal mani oldu. Meşrubat, mekûlât ve emtia fiatları nerh defterlerinde tamamen mukayyetti. Meselâ, bir top seraser otuz beş altına, odunun çekisi sekiz on akçaya idi. Fakat sur içinde bulunan esnaf ile sur dışında bulunan esnaf için konulan nerhler ayrı idi. Deniz kenarında bulunan esnaf fazla nakliye vermedikleri için onlara fazla nerh konurdu. Sur içinde bulunanların nerhleri de nakliye fiatı nazarı itibara alınarak tayin edilirdi.

Türklerde ileriliyen san'atlerden biri de çinicilikti. Vaka nüvis Küçük Çelebizade Âsım diyor ki: « Sahibkırânı Selâtini Rum Sultan Selim Han merhum Şah İsmaili pür tatlili tedmir ve tenkil kas-

dile azmi diyarı İran ve sadmei kahrı kahramanî ile olsofi peçei Erdebilinin kürsüi hükümeti olan şehri Tebrizi payimal ve yiran idüb her san'atin erbabı meharetinden bir kaç bin mıkdarı eşhabı san'ati istishab itmelerile diyarı Rumu behcet rûsumda sanayii bedianın zuhur ve şüyuuna bais ve vesile olduklarında elsinei cümhurda mezkûr ve meşhur olduğu üzre bir kaç nefer kâşigeranı İznik şehrinde iskân ve temkin itmeğın ol diyarı mezburlara karargâh tayin itmelerile çinî İznikî dimekle şöhretkarin olmuş idi ».

Binaenaleyh İznik çinileri o tarihten itibaren, fevkalâde tekemmül etmeye başladı. İstanbulda yapılan camilerin ve türbelerin, Sarayı Cedidi Âmirede inşa edilen odaların ve kasırların kâffesi İznik çinilerile tezyin edildi. Mimar Sinan, Edirne'de Sultan Selim camiini ikmal eylediği zaman, İkinci Selim, camiinin İznik çinilerile tezyinini Mimar Sinana emretti. Bu devirde kâşicibaşı Mehmet Ağa idi.

Üçüncü Murat zamanında bir çok mebanide hep İznik çinisi kullanıldı. Bu devirde

Babı Hümayun önünde Üçüncü Sultan Ahmet çeşmesi ve çinileri

çini yalnız binalarda kullanılmazdı. Saray kayıkları da çini ile tezyin edilirdi. Üçüncü Murat cülûsundan dört sene sonra bir kayık yaptırttı. Kayığın kıç tarafı kâmilen firuze renk çinilerle süslendi. Bu çiniler hep İznikte yapıldı.

1600 tarihinden sonra İznik çini fabrikasının faaliyeti bir kat daha arttı. Mirî binalara ait çiniler bitirilmeden harice çini satılmadı.

Sultan Ahmet camii, Bağdat ve Revan köşkleri, Davut Paşa Sarayı, Yeni cami hep İznik çinileriyle tezyin edildi.

On sekizinci asırda Üçüncü Ahmedin kızı Fatma Sultanın sarayında Kütahya çinileri kullanıldı.

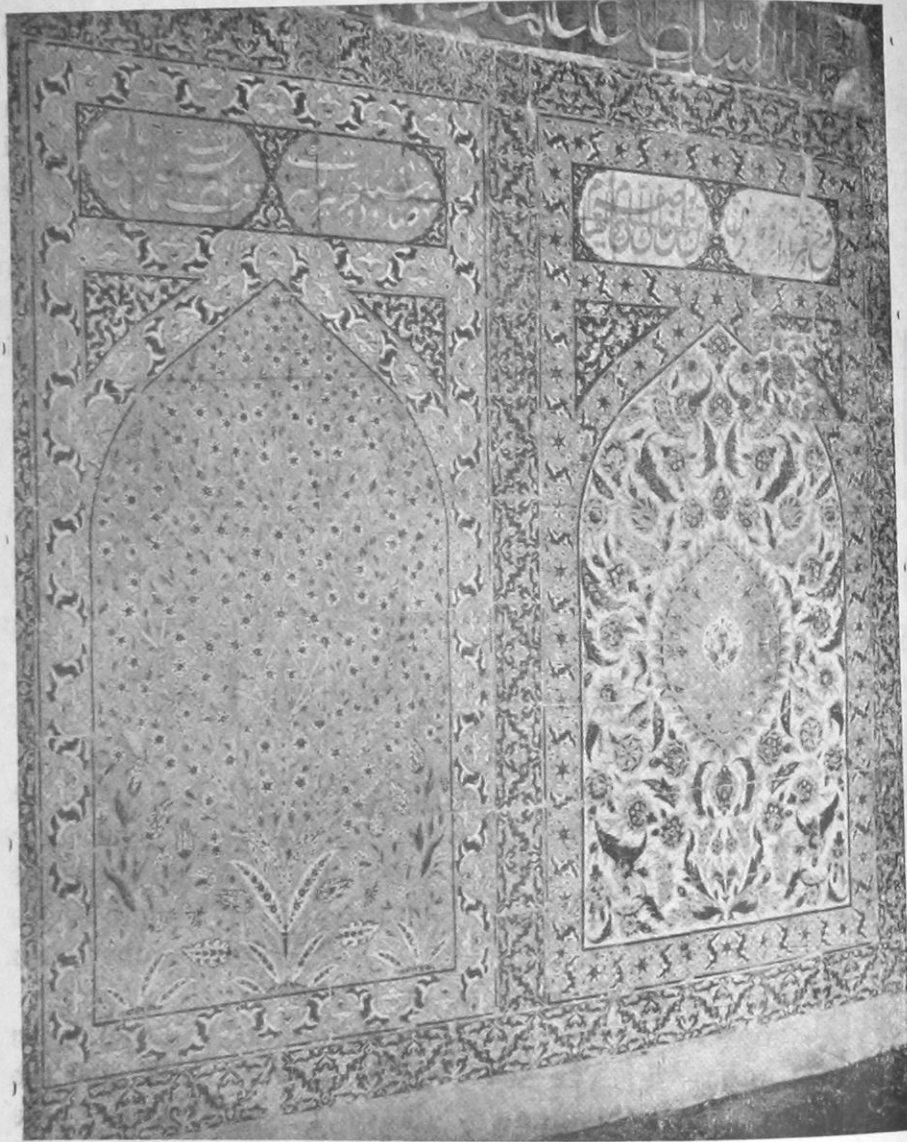
Nihayet Eyipte Tekfur Sarayında bir çini fabrikası açıldı. Küçük Çelebizade Âsım, çini kârhanesinin açılmasını şu suretle anlatıyor: «Ve seneci mezbure (1724) hilâlinde İstanbulda Eğri Kapu kurbinde kâin Tekfur Sarayında müceddeden kâşi kârhanesi bina ve levazım ve mühimmatlarını bilcümle idad ve tekmlil hususunu mukdim ve kârgüzar bendelerinden Mus-

tafa Ağanın duşu ihtimamına tahmil buyurdular. Zemanı kalilde kumaşı kâşi gibi münakkaş ve haskumaş kâşiler yapub fenlerinde meharetlerin peyda ve ol san'ati lâtife bilkülliyye bilâdı Rumda mensi ve gümnam olmuşken himmeti bi hemtayi âsafi yekta ile yeni başdan zahir ve hüveyda oldu».

Çini kârhanesi büyük bir faaliyetle işlemeye başladı. Burada yapılan çiniler de İstanbulda revaç buldu. İbrahim Paşa, fabrikaya lüzumu olan malzimeyi tedarikte hiç bir zaman kusur etmedi.

Çini fabrikası kemale geldikten sonrâ, İstanbulda yapılan en nefis san'at eseri, 1728 de Baş mimar Mehmet Ağa tarafından Babı Hümayun önüne yapılan Üçüncü Ahmet çeşmesi İstanbul çinileriyle tezyin edildi.

Fakat on sekizinci asrın ikinci nısfında İznik çini fabrikasının faaliyetine halel geldi. Viyanadan çini sipariş edilmeye başlandı. Hattâ Lâleli Camii yapıldığı zaman, çini yerine, Marmara sahillerindeki kariyyalardan elvan taşlar sipariş edildi.

Eski Türk çinileri

On altıncı asırda İstanbul ticareti ve İstanbul gümrükleri Yahudiler elinde idi. Yasef Nassi ile Yahudi karısı

Kera, İstanbul gümrüklerini hemen kâmilin ellerinde tutuyor gibiydiler. Gümrüklerde çalışanlar hep Yahudiydi. Bu

mesele, tüccardan bir çoğunun nazarı dikkatini celbetti. Yahudilerin ihtikârı tüccara fena bir tesir yaptı. Divanı hümayuna müracaat ettiler : «iskele ve gümrük eşyaları ve sair mültezim taifesi ekseri Yahudi taifesi itmekle hudamları Yahudi taifesinden eylemek ile imanı islâmımıza zarar vaki oluyor» diye şikâyet ettiler, buna nihayet verilmemesini reca eylediler.

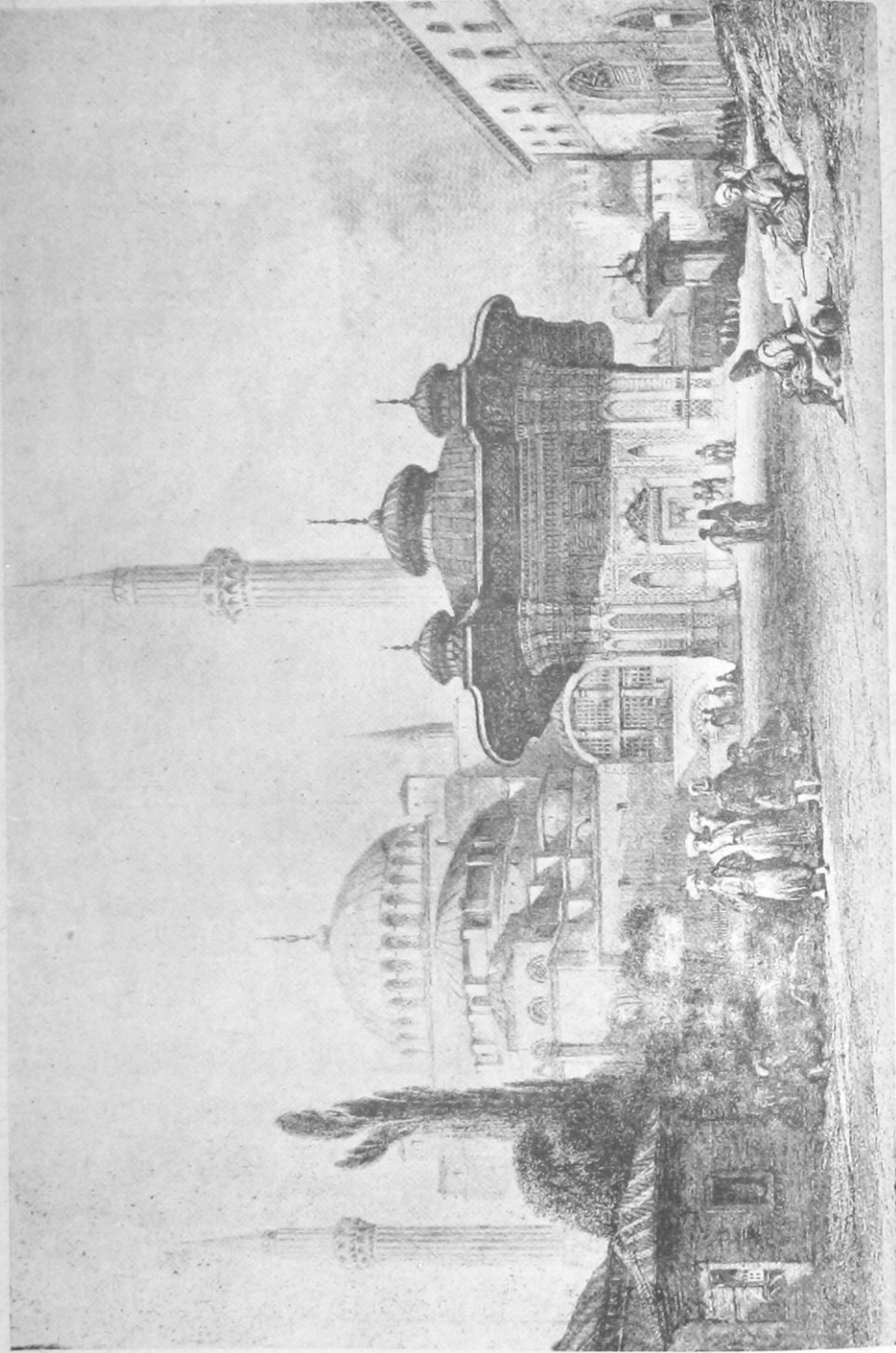
Keza, gümrük mültezimlerinin kanundan fazla rüsum almamalarına, ve gelip geçenlere zarar vermemelerine, İstanbul gelen ecnebi gemilerin Geliboluda yoklanmalarına, «memnu olan meta ve gayri nesnelere» alıp gitmemelerine de ehemmiyet verildi. Gümrük resmi, getirilen metaa göre alınırdı. Fazla alındığı takdirde, emtiayı getiren tüccarın mensup olduğu devlet elçisi şikâyet ederdi. Gümrük resmi Kanunnamei Âli Osman'da teferruat ile musarrahtı. Meselâ bir araba soğandan dört, bir araba balıktan sekiz, bir araba pirinçten sekiz akça, turfanda yemişin yükünden bir akça, kumaş, pamuk, kurşun gibi şeylerin yükünden iki akça, bir esir satılsa alandan da, satandan da ikişer akça, «Eflakdan, Frenkden ve Dobrovikden ve gayri yerden her ne gelirse yüzde iki

akçe alınır, ve bir araba tah-tadan bir tahta alınır» .

Tüccarın hukukuna riayet edilirdi. Ekseriya yeniçeri ve acemi oğlanlar, cebeci ve topçu takımından olanlar pazarlarda dükkân açarlar, ticaret ederlerdi.

Bazıları zorbalıkla gemilerden meyva ve saireyi ucuz alırlar, şehirde pahalı satarlardı. Esnaf kethüdası kendilerine tüccarın mükellef oldukları şeyleri teklif ettiği zaman : « Biz sipahileriz! de-yu âlâtı harbile » üzerlerine yürürlerdi. Divanı Hümayun buna mani olmak için şu hükmü yazmıştı : «min baad kullarım ehli suka muteallik umura karışmayub kendü hallerinde yat ve yaraklar ile ve sair edevatı cenk ve cidale olan hususları öğrenmeğe meşgul olsunlar. » Maamafih, Divanı Hümayun buna mani olamadı. Sokollunun vefatından sonra iş büsbütün çığırından çıktı. Nihayet Üçüncü Murat «hidmetlerine müteallik mirî maslahat veyahud gayri husus vaki oldukda ehli hibre ve kethüda ve yiğit başları ve sayire marifetlerle ohgelân âdet ve kanun üzre hidmet» etmelerine muvafakat etti.

İstanbulda gümrükler, hep

Üçüncü Ahmet çehmesi

mültezimlere verilirdi. Sultanlar ve hattâ kadınlar bile bazan seyri sefain imtiyazı alırlar, gümrük iltizamını deruhte ederlerdi.

Gümrük mes'elesinden dolayı tahaddüs eden ihtilafları Divana ekseriya « Darüsaade Ağası » arz ederdi.

On sekizinci asırda İstanbulda gümrük işleri de, devletin siyasî ve içtimai vaziyeti gibi, müşevveşti. Gümrükte kaçakçılık mebzül olmakla beraber, gümrük memurlarının da irtişa ve mezalimi haddini aşmaya başlamıştı. Meselâ o tarihte, Avrupadan ve bilhassa İngiltereden gelen tacirler çuha, kumaş ve sair « kantara gelen eşya » için Resmi mastariye alırlardı. Bu resim « tahriri atik » mucibince alınırdı. Nihayet tacirler « tahriri atik » mucibince resmi mastariye veremeyeceklerini anlattılar, « tahriri cedid » mucibince resim vermek için ferman almaya muvaffak oldular. Hal bu merkezde iken gümrükçüler ekseriya tacirleri sıkıştırırlar, « tahriri atik mucibince olmağa elimizde fermanınız vardır deyu » tacirlerden fazla para koparmaya, ellerinden gelen zorlukları göstermeye cüret ederlerdi.

İstanbuldan ekseriya Mısır, Akdeniz ve Karadeniz tarafla-

rına emtia sevk olunurdu. Tüccar navullarını ve kiralarını vererek İstanbula mal getirdikleri zaman, -gümrük memurları « hilâfi şeri ve hilâfi kanun ve defter » kira akçalarından da mastariye almaya çalışırlardı. Bundan başka gerek büyük gümrükte, gerek Galata ve kara gümrüklerinde tüccara yapmadık izyet bırakmazlardı. Gümrük memurlarının gözlerini doyurmak kabil değildi.

Tüccardan fazla bir şey koparamadıkları zaman, en aşağı memurları bile « pişkeş namile » ellerinden eşyalarını alırlardı. Gemiler boşaldığı zaman ise « tezkere akçesi namile » yirmişer kuruş alarak zulüm ve teaddi ve cevir ve gadirden geri durmazlardı. Halbuki gümrük kanununda ve defterinde her esyadan ne alınacağı kat'i surette tasrih edilmişti. Sefine nevlunundan başka mastariye ve pişkeş, sefineler boşaldığı zaman yirmi kuruş tezkere harcı almak gümrük defterinde musarrah değildi. Bunlar da gümrük memurlarının kendi keseleri ve menfaatleri namına koydukları resimlerdi.

Tacirlere musallat olan, yalnız gümrük memurları değildi, « levendat tafesi » de tacirler için büyük bir felâketti. Bunlar ekseriya, arzu-

larına mumaşat etmeyen İngiliz tacirlerini döğerler, arzu larını zorla istihsale muvaffak olurlardı. Gümrük eminleri bu gibi yolsuz muameleleri daima Divana haber verirler, mütecasirlerini tecziyeye çalışırlardı.

Gümrük resmi yüzde üçtü. Bu miktar Sultan İbrahim zamanında «İngiltereli» ye verilen fermada tasrih edilmişti. Fakat yüzde üç gümrük o tarihlerde İstanbula getirilen İngiliz emtiasının cinsine göre idi. On sekizinci asırda, İngiltereden İstanbula daha iyi cinsten çuha gelmeye başladı. Bu sefer İngilizler gene aynı miktarda gümrük vermek istediler. Mesele uzadı, nihayet Divana aksetti. Bunun üzerine yüzde üç gümrükten fazla vermek istemiyen İngiliz tacirlerinden yüzde üç nispetinde aynen mal almakla mesele kapatıldı.

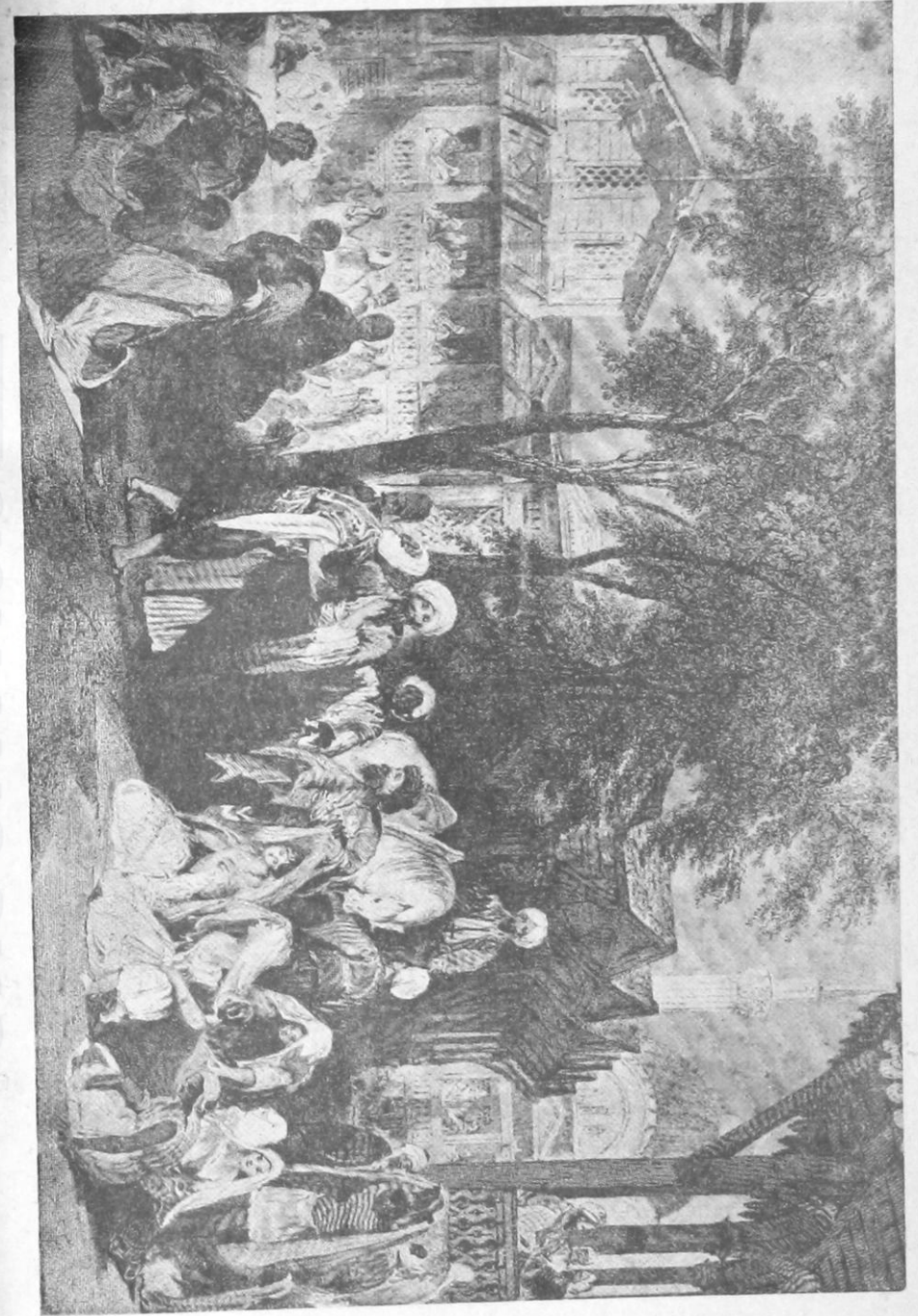
Gümrük memurları tacirlerle bu suretle zulüm ve teaddi etmekle beraber, gümrükler de kaçakçılığa mâni olamazlardı. En ziyade kaçakçılık eden de Yahudilerdi.

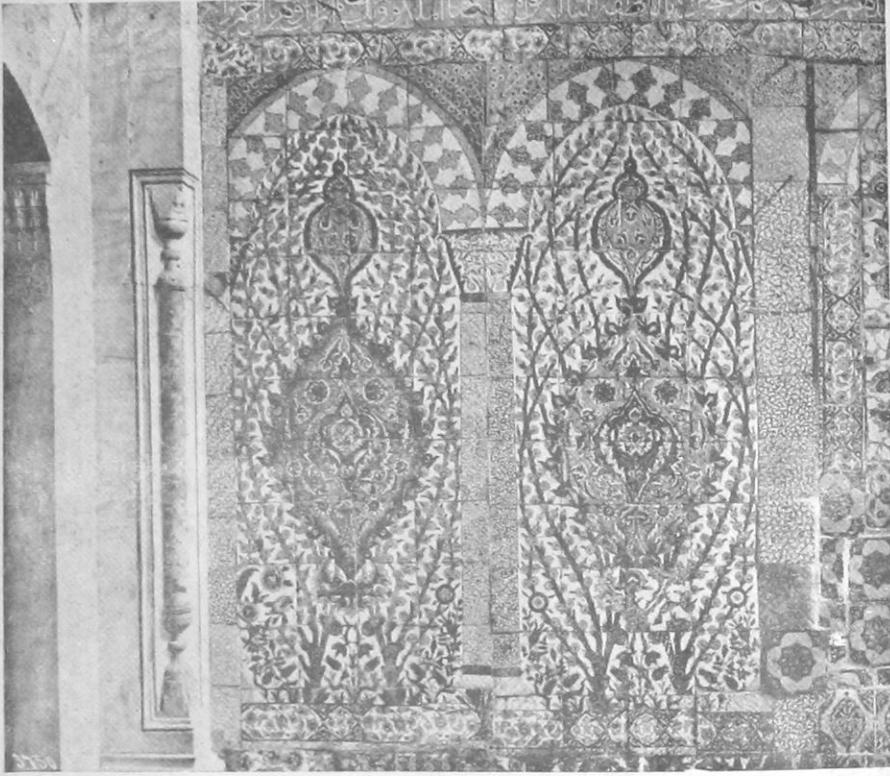
1715 senesinde idi. Edirne Sarayından «Dairei Hümayun» eşyası Tekfürdağına nakil olunuyordu. Yahudiler fırsattan hemen istifade ettiler, eşya nakline memur olanlarla uyuştular, gümrükten kaçırılacak

ne kadar emtia ve eşyaları varsa, Saray eşyasının arasına doldurdular. Mesele pek çabuk haber alındı. Dergâhı Âli kapıcı başlarından Derviş Mehmet Ağaya emir verildi. Ağa derhal Tekfürdağına gidecek, dairei hümayun eşyasını tetkik edecek, gümrüğü alınmak icap eden ne kadar bezirgân eşyası varsa teftiş eyleyecekti. Yahudiler bu eşyayı, dairei hümayun eşyası arasına toptan koymamışlardı; hepsini parça parça muhtelif adamların ağırlıklarına taksim etmişlerdi.

İstanbul gümrüğünün varidatı, yalnız gümrüğe gelen eşyadan alınan resimlerden ibaret değildi. O devirde yalnız Türkler değil, hıristiyanlar da kul ve cariyeye kullanırlardı. Bunların yılda bir kere yüz seksen akça resmi miri ve yirmi akça da resmi huddamiye vermeleri usuldendi. Buna «kesimi üsara maktu» derlerdi. Bu maktu da İstanbul gümrüğü mülhakatındandı. Meselâ «İstanbul ve Haslar ve tevabii kazalarında sakin ve mütemekkin Rum ve Ermeni ve Karamanlu keferesi ve Yehud taifesinin yedi temellüklerinde bulunub istihdam eyledikleri sagir ve kebir kul ve cariyelerinin «kesimi esara maktuunu İstanbul gümrüğüne verecekleri «maden mukataası kalemünde» mukayyetti.

Auret pazarı

On altıncı asırda İznik çinileri

Istanbulda esircilik te mühim bir ticaretti. Esirciler yeni ve Eski Bedestenlerde otururlardı. Kadın esirler Yeni Bedestende, Kassam defterile satılacak kadın ve erkek esirler de Eski Bedestende satılırdı. Gayri müslimlere esir satılmazdı. Esirlerin satılmasına mahsus bir de Esir Hanı vardı.

Maamafih gümrük varidatını en ziyade arttıran, hariçten

gelen ecnebi emtiasıydı. Fakat harp vukuunda kendisile harp edilen Devlet tebaasının emtiası gümrüklere katiyyen yanaştırılmazdı,

1715 senesinde Türkiye, Avusturya ve Macaristanla olduğu gibi, Venedikle de hali harpte idi. İstanbul tüccarına derhal ilân olundu. Evvel emirde ellerinde bulunan Venedik emtia ve eşyasını satmaları için emir verildi. Is-

tanbulda ne kadar Venedik emtiası varsa yazıldı. İlân tarihinden itibaren Venedik emtiası sattırılmıyacağı bildirildi. Divan yalnız Venedik emtiası sattırmamakla kalmayı, «din ve devleti aliyenin düşmeni olan Venedik keferesi-

nin memleketinde işlenen emtia ve eşya memaliki mahrusseye bahusus Âstanei saadete getirilmeyüb ve gelür ise gümrüğü alınmayub giru red ve beyi ve revacı bilkülliye kâsid olmak üzere verilen fetvayı şerife mucibince men» ettirdi.

Kubbe altında bir ecnebi elçisine ziyafet.

Elçinin Padişah tarafından kabulü

VII

Gayri müslimler ve Ecnebler

Istanbulda yaşayan gayri müslimlerin kâffesi meratip silsilesine tâbi tutulurlardı: Evvelâ Rumlar, sonra Ermeniler, daha sonra da Yahudiler... Hattâ padişah Edirneden Istanbula geleceği zaman, devlet ricalinden sonra onların da bu suretle sıralanarak padişahı istikbal etmeleri «resmi kadim» icabındandı.

Bazan bu usule mugayir olarak bir tanyikle teşrifatdan

tezkere ve mucibince emri şerif alırlar», fakat Rum patrikinin şikâyeti üzerine derhal menolunurlardı.

Bundan başka, gayri müslimlerin kıyafetleri de tespit edilmişti. Elbiseleri «ehli islâma mümasil ve müşabih» olmak, «vaşak ve kakum ve su samuru ve karsak kürk ve elvan sof ve şali ve biniş ve al çuka çakışır giymek

hintkâri şal ketefi ve kemerden kuşak kullanmak yasaktı.

On sekizinci asrın sonlarına doğru gayri müslimlerin «hududu şer'ü âdâbı tecavüz» ederek «zimmete münafi sof ve rengâmiz çuka biniş ve hintkâri şal kuşak ve al çuka cakışır ve islâma mahsus kakum ve su samuru ve envai saireden libas giyüb ve bilâ فرمان bargire ve üç çifte kayığa dahi süvar olduklarından gayri nesârâdan bazı mutadı mütearefeden hariç nısıf ziraa karib hey'eti acibe bir nevi kalpak ihdas ve te lebbüs» ettikleri görüldü.

Halbuki Divanı Hümayun nazarında «Istanbulda ve halisinde sakin ehli zimmet Yehud ve nesârâ taifesinin mattekaddemden beru libas ve heyetlerinde ehli islâma müşabehet halâtından tevakki

Rum kadını

ve içtinab ve harekât ve sekenatlarında kemali meskenet ve âdaba riayet eylemeleri şer'an ve örfen farizai zimmetleri» idi.

Bunun üzerine İstanbul kâdisına, Yeniçeri Ağasına ve Bostancı başıya ayrı ayrı buyruldular yazıldı. Gayri müs-

Ermeni kadını

limlerin « üslubu kadim üzre ehli zimmete mücaşib maî yahud mor çuka libas ve kısa kalpak » giymeleri, ata ve üç çifte kayığa binmemeleri emredildiği gibi, kalpakçıların da uzun kalpak yapmamaları karar altına alındı.

Bununla beraber, gayri müslimlere fermanla bazı müsaa-

deler de verilirdi. Divandan, tabip, cerrah, mimar, saray balıkçısı gibi kıyafet hususunda ferman almış olanlar : « Sen samur kalpak giyersin Ve bargire binersin deyu rencide » edilemezlerdi. Fakat ellerinde, eski bile olsa, gene bir ferman bulunmak şarttı. Meselâ Kırım Hanı Kaplan Giray, kendi tabibi Koskalı Mosinin « sarı mest ve papuç istimaline ve giydiği libasına müdahale » olunmaması için Üçüncü Ahmetten bir ferman almıştı.

Libas hakkındaki bu tahdidat, gayri müslimlere verilecek şarap hakkında da cariydi. Sefirler bile Divandan hüküm almadıkça, bağlardan satın aldıkları şarabı sefarethanelelerine taşıtamazlardı. Bunun için Bostancıbaşıya hitaben kat'î emirler yazılırdı.

Bazan devlet hizmetinde kullanılan gayri müslimler hem cizyeden affedilirler, hem de evlerine şarap naklettirmek için müsaade ahrlardı. Fakat bunun için de bazı şartlar lâzımdı.

Üçüncü Ahmet zamanında donanma mimar başısı Dimitri cizyeden affedilmiş, lâkin Tersanei âmirede mahpus olan esirlerin mahpus buldukları « mahalde yanan kandiller için kendü malinden senede yüz vakıyye rugani zeyt vermek şartile hidmeti mukabelesinde... yalnız iki yüz mudra hamirin def'ai vahidede hanesine nakline mümanaat olunmamak için,, Divandan hüküm almıştı.

Aynı tahdidat gayri müslimlerin meskenleri hakkında da mevcuttu. Galatada bile, cami civarında hıristiyanların oturmaları memnudu. İstanbulda Yeni Cami civarında oturan Yahudilerin evleri « değer bahalarile ehli islâma fûruht » edilerek, Yahudiler « mecmâi Yehud olan mahallerde sakin olmak üzre ihraç » olunmuşlardı. Ortaköy civarında yanan bir kaç Yahudi evi tekrar bina olunacağı zaman, « mevkii mezbur ce-

maati müslimîn salâti hamse ve salâti cum'a eda eyledikleri camii şerif ile etfali mümininin kiraati kur'anı mecid eyledikleri mekteplerine ziyade karib olduğundan maada muhterik olan mahalli merkumun İstanbul tarafı vüzerayı izam ve ulemayı kiram ve ricali devleti aliyye yalıları ve bilcümle ehli islâm sakin oldukları mahaller » olduğu için evlerin yapılmasına şiddetle mümanaat edilmişti.

Maamafih, Divan tercemanlığı, etibbai Hassa hizmeti, darphane eminliği gibi devletin, halkın ve hükümdarın mevcudiyetine taalluk eden en mühim vazifeler Yahudilere tevdi olunurdu.

« Divanı hümayun tercemanlığı » sureti umumiyede Fernerli Rumlara münhasır gibidi. Bunların konakları ve hattâ sarayları ve bağları hükümet tarafından temin olunurdu. Etibbai Hassa hizmeti ise, Yahudilere inhisar etmiş gibiydi. Padişah Edirne de hastalansa, İstanbulda oturan « tabib Levi » nin « sirim arabasile » Edirneye gönderilmesi için derhal Divanı hümayundan hükümler yazılırdı. « Etibbai Hassa » hizmetinde bu-

lunan Yahudiler birçok muafiyetleri haizdiler. « Cizye ve ispençe ve avarızı divaniyye ve kazma ve kürek ve aylak ve masdariye ve resmi esara ve sair tekâlifi örfiyyeden muaf » olduklarına dair ellerine « beratı şerif » verilirdi. Bostancılar, Yeniçeri serdarları, sipah ve Yeniçeri tayfası bunlara müdahale edemezlerdi. Şehirlerde dolaştıkları zaman, bu gibi nüfuzlu Yahudiler, yanlarında « eşkıya hevfinden » iki üç kişi beraber götürürlerdi. Hükûmet, bunların « âlâti harb » taşımalarına da müsaade ederdi.

Bununla beraber, bazı muzipler, ekser Yahudilere « bargire binersin deyu » tecavüz ederler, samur kalpak giydiklerine karıştırlardı. Bu gibi hadiseler vukuunda, Yahudiler sık sık Divana şikâyette bulunurlardı.

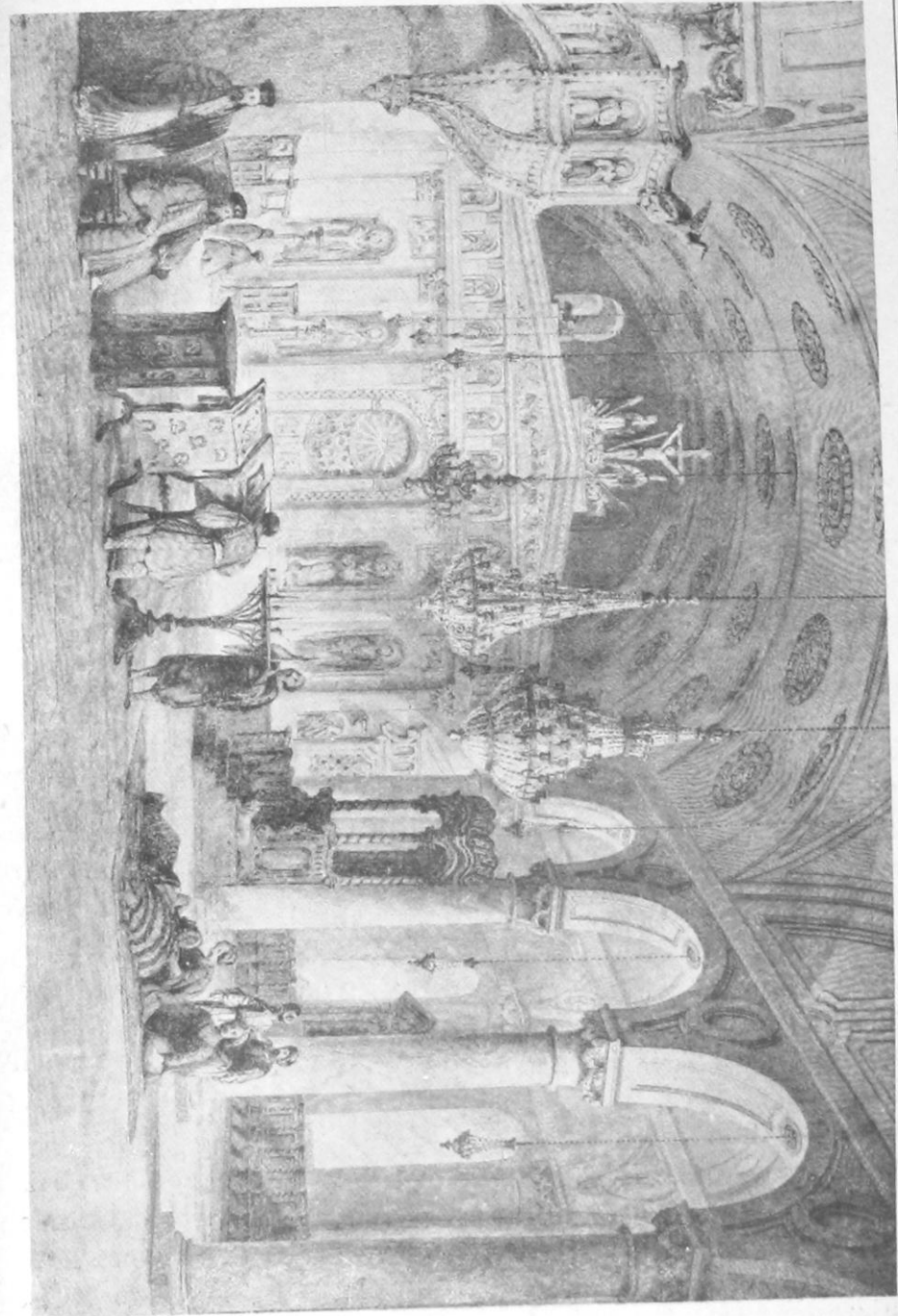
Istanbulun fethinden evel Yahudilerin Istanbulda mütaaddit « kilise » leri vardı. meselâ « kablelfetih yedlerinde terk olunub Hacı İsa mahallesinde vaki Uhri cemaatlerinin üç aded kiliseleri ki, birisi Uhri ve birisi Kara Feriye ve birisi Yanbolu cemaatlerinin ve Tahta minaresi mahallesin-

de vaki Çakıcı cemaatlerinin kiliseleri » Divanca nazarı dik-kate alınır, « ihrak vaki oldukça » inşası için ellerine hükümler verilirdi.

« Türkler Kostantaniyyeyi unveten feth ve teshir eyledikleri esnada içinde sakin olan Yahudiler fethülfetih Istanbul tekfuruna imdat ve nusret etme-meği taahhüt » etmişlerdi Fatih te, Yahudilerin bu hareketlerine karşı « mezburlar sebyolunmayub kadimi üzre keniselerine dahlolunmamak ve evlerinde suret ve mihrab olmadıkça tevrat okuyub âyinleri üzre ibadetlerine kimemesne mani » olmamak için Şeyhüislâm Mehmet fenarî tarafından ellerine bir fetva verdirmişti.

Yahudiler, bu fetvaya istinat ederek kiliselerini muhafaza ettiler. Fakat memlekette Yahudi düşmanlığı umumiydi. 1538 de Yahudilerin yanan kiliselerini inşa ettirmek istemediler. Yahudiler bu sefer de Şehüislâm Ebüssüüt Efendi ile Çivi Zadeden fetva almaya muvaffak oldular.

Her kilise yandıkça, yenden fetva almak mecburiyetini hissettiler. Bir fetva da Şeyhüislâm Bostan Zadeden

Istanbulda bir Rum kilisesi

aldılar. Fetvalarını Birinci Ahmet, İkinci Osman, Dördüncü Murat zamanlarında tecdit ettirdiler. 1692 de bütün bu fetvaları gösterek yeniden bir « bükümü şerif » almaya muvaffak oldular.

Bu tarihlerde, « Sütüceden Rumeli Kavağına ve Kadı kariyesinden Anadolu Kavağına varınca vaki olan kasabat ve kura sevahilinde ve Beyoğlu kasabasından Yedi kuleye varınca harici surda an asıl eseri bina olmıyan arsayı haliyyede sonradan bina olunmak nice nice mahzuratı müstelzim » olduğu için hırıstıyanların ev yapmaları şiddetle menedilmişti.

Fakat, o tarihten sonra, Hasköy, Tatavla, Beyoğlu, Tophane, Beşiktaş, Ortaköy ve Üsküdar'da bir çok « büyütu kefer » inşa edildi. Bu hal devlet ricalini o derece içzap etti ki, bundan böyle buralarda yeniden hiç bir ev inşa edilmemesi için Galata, Üsküdar ve Haslar kadılarına şiddetli hükümler yazıldı.

Bundan başka, islâmların gayri müslimlere ev ve arsa satmaları da memnudu. 1729 senesinde bu hususa riayet etmiyenler görülmüş, Hassa Mimar başıya şu hüküm yazılmıştı :

« Sen ki Hassa Mimar başı mumailihsin uhdeci ihtimamına ihale kılınmağla bu hususu aleddevam tecessüs ve tefahhusdan hâli olmayub kefereye fûruht iden her kim olur ise olsun haber aldığın gibi ehli islâma virilmek üzere huzuru asaffiye ilâm eyleyüb bu hususda tehavün ve taksirden gayetülgaye ihtiraz ve mücanebet eylemen babında fermanı âlişanım sadır olmuşdur . »

On sekizinci asırda İstanbul'da ve hattâ Türkiyede yaşayan gayri müslimleri katolikleştirmek için büyük bir gayret sarf edildiği görüldü. Devlet ricali, Ermenilerden bir çuğunun katolik mezhebini kabul ettiklerini, patriklerinin şikâyetleri üzerine, haber aldılar. Hapisler ve tehditlerle bunun önüne geçmeye çalıştılar. Mümkün olduğu kadar mani oldular. Maamafih, Ermeniler arasında katoliklik gene intişar etti, ve buna en ziyade Fransız elçilerinin yardımları dokundu.

« Papadan gönderilen bazı frenk ruhbanları birer tarikile emir alub tebdili came idüb vilâyet vilâyet gezüb gerek Rum ve Ermeni ve gerek sa-

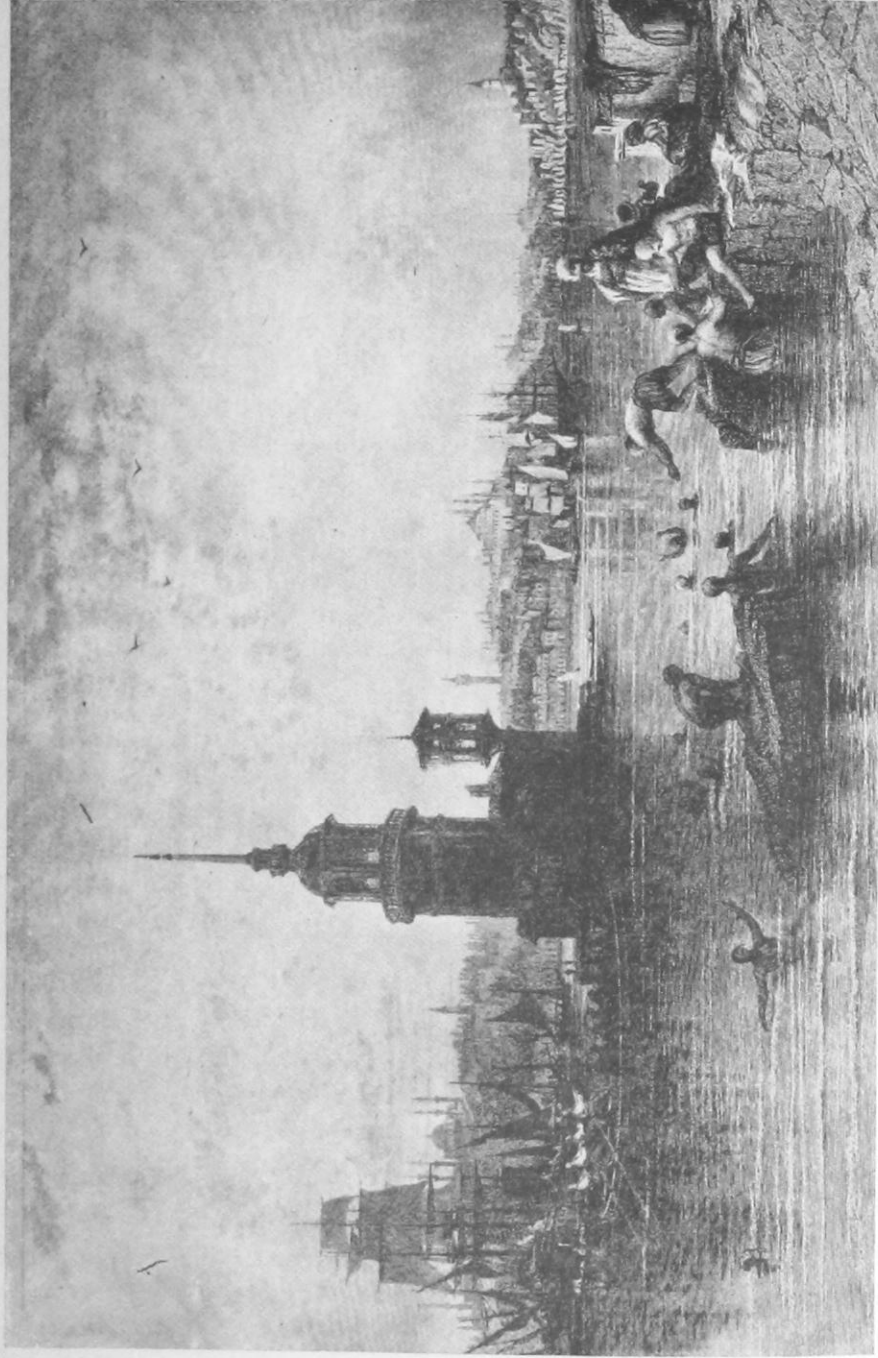
ir milleti nesarayı ihtilâl ve ifsad ile kadimî âyinlerinden döndürüb frenk mezhebine mütabeat itdirüb ehli zimmet reaya beyninde fesad ve ihtilâle bais » oluyorlardı. İstanbul'da Papanın memurları bu suretle çalıştıkları gibi, Trablus Şam taraflarına kadar da ilerlemişlerdi. Hususile Sakız bunların en kuvvetli buldukları bir yerdi. « Sakız ceziresinde Papaya müntesib olan frenklerin küllî ihanet ve fesadları zahir » olmuştu.

Bununla beraber İstanbul Ermenileri içinde Papaya tâbi olmak istemiyenler de pek çoktu. Bunlar ekseriya Divana müracaat ederler, kendilerini « idlâl ve ifsad » eden Ermenilerin isimlerini verirler, bunların « kadimî âyinlerin terk idüb Papa milletine mütabeat eylediklerinden gayri bazılarının dahi idlâl ve ifsad idüb gerek nikâh ve gerek sair usullerinde aksin itdirüb idlâle bais » olduklarından şikâyet ederlerdi.

Bir defa gene müracaat ettiler « Âsitane kaimmekamına ve mollasına » hitaben bir hüküm yazdırdılar. Bu hükümde : « idlâl ve ifsad ile Papa dinine dönmiş var ise yine

evvelki âyinlerinde olmak üzere mühkem tenbih ve te'kid eyliyesen Ve ba'delyevm olmakule idlâl ve ifsada cesaret idenler dahi ele getirilüb haklarında şer'an lâzım gelen cezaları virilüb şerrü fesadları def'ü ref' olunmakda tekayyüd ve ihtimam ve bu takıib ile kendü halinde olanlara taarruzdan ve akça pul alınub celbi mal olunmakdan begayet ihtiraz eyliyesin » diye kat'î bir surette emredildi (1696).

Maamafih bu hal, yalnız İstanbul'da vaki olmazdı. Halepte oturan Yakubî Süryanîler arasında da katoliklik propagandası cariydi. Hattâ 1697 de yazılan bir hükümle patrik Bedros ve Sehak Limni adasına nefyedilmişlerdi. Katoliklik propagandasının merkezi, İstanbul'du. 1701 de, aynı propaganda oldukça tesir göstermeye başladı. Sulumanâstırda « Haçadır nam rahib », « Ermeni taifesini mezahibi efrençiyeye tergiyb ve içva ve ifsad » töhmetile Tersane zindanına hapsedildi. Aynı sene de, « Divanı Hümayun » İstanbul Ermeni patrikini de hapsedmeye mecbur oldu.

İstanbulun Üsküdar'dan görünüşü

Divan, katolik Ermenilere karşı tedbirini bir kat daha arttırdı. «İstanbulda Galatada iki mahalde ve Valide hanında bazı müfsidler yeni basma peyda ve Ermeni tائفesinin kitapların tağıyir ve yeneden bazı ilhak ile basma idüb Ermeni tائفesinin arasına yayub ihtilal ve tefrikaya bais ve fesad ve habasetleri zahir» olduğu anlaşıldı. Mütecasirlerini «alâ eyyi halin ele getürüb ahzü habs » etmesi için İstanbul kaymakamına Edirnedeki hükümler yazıldı.

O sırada Sulumanastır rahiplerinden Tersaneye hapsedilen Haçator firar etti. İstanbulda bütün Ermeni « kitap basmacıları » araştırıldı. En ziyade kitap basılan yerler, Valide hanile Vezir hanı idi. Fakat Ermeniler buralarda « kadimden beyinlerinde mütedavil olan kitab bamacılığı » nı ederlerdi. Teftişe memur olanlar buna karşı bir şey diyemediler. Yalnız, « Muharref basma kitablara Frenjistandan gelüb anlara mütabeat iden habisler vesatatile furuht » olduğunu anladılar.

Bu tarihte (1701) Ermenilerin basmahaneleri, şimdiki

tabirle matbaaları mevcut ve Türklerce de malûmdur. Fakat İstanbulda bir Türk matbaası açmak ve buralarda dinî kitapları basmak, ulema havsulasının alacağı şey değildi. Binaenaleyh « Divanı Hümayun » evvelâ firarı Haçatorun yakalanması, ve İstanbulda ne kadar matbaa varsa, cümlesinin tahrip edilmesi için İstanbul kaymakamına hüküm yazdı. Hükümde, ezcümle şu satırlar dikkati calipti :

« Bu misillü basmacılık bir muhdes ve fasid şey olmağla gerek Valide ve Vezir hanlarında ve gerek sayır yerlerde her nerede bu misillü kitab basmacıları var ise tecessüs ve tefahhus ile buldurub bilkülliyeye âletlerin ihrakı binnar ve kârhanelerin ibtal eyleyüb ba'delyevm bir ferd basma itmek üzere mühkem tenbih ve te'kit eyliyesin. Şöyle ki bundan sonra dahi mütenebbih olmayub kitab basmasına ictira iderler ise ahız ve habis ve isim ve resimlerle deri devletmedarına arz ve ilâm eyliyesin.»

Bu ferman muhteviyatı, sırf hoca zihniyetiydi. Devrin uleması, değil kitap basılma-

sına, hattâ felsefe, şiir ve he-
yete müteallik kitapları bile
«ekâzib ile mali» addettiği için,
bu gibi eserlerin vakfiyetine
bile «cevazı şer'î » vermiyor-
lardı. Ermeniler, o zamana ka-
dar böyle bir kayıtla mukay-
yet değillerdi. Binaenaleyh
kitaplarını serbestçe basabili-
yorlardı. Hattâ Divan erkânı
« Ermeni kitapların tağyir
ve bazı ilhak ile basma idüb
Ermeni tairesinin arasına ya-
yub » kendilerini « mezahibi
efrenciyeye tergyib » ettikleri-
nin farkına varmasaydı, bit-
tabi Divandan böyle bir hü-
küm çıkmıyacak, ve Ermeni-
ler de kitaplarını basmaya
devam edeceklerdi.

Istanbuldaki elçiler hıristi-
yanları iltizam ederler, yerli
hıristiyanları sefaret adamı
gibi göstererek cezadan
kurtarmaya çalışırlardı. Halbu-
ki o tarihte (1730) Divan ka-
yıtlarına nazaran « Françelü-
nün Âsitanei saadette mukıym
elçileri yanında ve taşrada
vaki bazı iskelelerde otuz beş
nefer berathlı tercemanları ve
İngilterelütün dahi otuz bir
nefer berathlı tercemanları ve
Nemçelütün dahi dört nefer
berathlı tercemanları ve Nider-
lândelütün dahi yirmi altı

nefer berathlı tercemanları ve
Venediklütün dahi bir nefer
berathlı tercemanı ve Dobro
Venediklütün dahi altı nefer
berathlı tercemanları ki mec-
muu yüz üç nefer berathlı ter-
cemanları olmağla bu makule
tercemanların kendüleri ve
evlâd ve hizmetkârından ciz-
yei şer'iyeye alınmamak üzere
yedlerinde olan beratlarında
muayyen ve muserrah » tı, ve
tercemanlar da ancak bir iki
hizmetkâr isthdam edebilirler-
di. Fakat elçiler bu şuruta
riayet etmediler. Tercemanları
cizyeden kurtarmak için « eba
an ced raiyyet ve raiyyet
oğullarından olan ehli zimmet
Yehud ve kefereden » beşer
altışar hizmetkâr bulundur-
maya başladılar. Bu suretle
yerli hıristiyanlardan çoğu,
cizyeden kurtulmak için bu
yolu tuttular.

Bundan başka, o tarihte,
bir de « bayrak altına girmek »
meselesi vardı. Ceneviz ve
Alikurna (Ligurie) gibi İstan-
bulda elçileri bulunmayan
devletlerin tebeası Türkiyede
emin ve salim ticaret ederler,
gümrük resmini de onlar gi-
bi verirlerdi. Yerli hıristiyan
lardadan çoğu, bu halden de
istifade etmek istediler. O

Elçinin Sadrazam tarafından kabulü

sené Divandan çıkan bir hü-
kümle ahitname ahkâmı tem-
mamiyle tatbik edildi. « Fima-
baad iki sahlı fermanı âli
sadır olmadıkca bir ferde
tercemanlık berathı verileme-
mek » emir edildi.

Aradan otuz bir sene geçti
(1780). Bu mesele tekrar taze-
lendi. Aynı sui istimal devam
ettikten başka, « zikrolunan
devletlerin kendü cinslerinden
olan âdemlerinden maadası
şapka ve meç ile gezmek
memnu iken bazı reayayı
devleti aliyyeden minvali sabık
üzre teallük kesb idenler
reaya libasını terk ve firenk

heyetinde keştü güzar eyle-
dikleri sahihan haber » alındı.
Buna da derhal mtımanaat
olundu. Tercemanların hepsi
çağırıldı, kendilerine fermanı
hümayun ahkâmı tebliğ edildi,
ve onlar vasıtasile elçilere de
haber gönderildi. Nihayet el-
çilerden « fermanı âli mucibin-
ce hareket ve hilâfından mtı-
canebet » eylieceklerine dair
gelen kâğıtlar kalemde hıfz
edildi. Bunun üzerine Galata
kadısı ile Galata voyvodasına
hitaben iki kıt'a fermen sadır
oldu.

Bu fermanlarda zikrolundu-
ğuna göre, « kendü cinslerin-

den olan tüccarları ve âdemleri ve ancak Fransa ilçisinin sarayında devleti aliyye reayasından hizmet iden yalnız on beş nefer hademesi ve İngiltere ilçisinin yalnız on nefer hizmetkârı tekâliften muaf » oldular. Elçiler « rızayı hümayunu hazreti cihanbarî üzre hareket idceklerini » temin eylediler. Maamafih bu sui istimali yalnız ecnebi sefaretler hizmetinde bulunan gayri müslimler yapmıyorlardı, devlet ricalinin evlerinde « kidmetkâr ve serabdar ve bazara giden namile » istihdam olunanlar da

yapıyorlardı. Bunlar « müstahdem oldukları mahallerde sirka ve şürbü hamir misillü envai mefasid icrasına kıyam eylediklerinden maada cizye ahnub mali cizyenin tedenni ve noksanına bais » oluyorlardı. Bu sui istimale mani olmak için Çavuşbaşı Ağaya çıkan ferman şu cümlelerle nihayetleniyordu :

« Hilâfi fermanı âli harekete cesaret idenlerin hakkından gelinmek üzre isim ve resimlerin huzurumuza arz ve ilâma bezli vüs'ü kudret ve ihmal ve tekâstülden ittika ve müca uebet eyliyesin ».

On sekizinci asırda Topkapı Sarayı

Fiati 75 kuruş